

II. A nemzeti-liberális kormányzás ideje (1934–1937)

1. Általános helyzet

A fasiszta csoportok megerősödése, az ország tartós pénzügyi válsága, a Nemzeti Parasztpárton belüli bomlási jelenségek és a nemzeti liberálisok erős meggyőző munkájának eredményeképpen 1933 őszén a király elvesztette bizalmát a kormány képességeiben az ország ügyeinek rendben tartására. Ennek következtében Vaida-Voevod miniszterelnök 1933. november 12-én beadta lemondását.¹ Kormányalakítási megbízatást a liberálisok vezére, Ion C. Duca kapott. A december 20-ára kiírt választásoknak a minisztertanács szándéka szerint „rendben és szabadságban” kellett volna lezajlaniuk. Ehhez a Vasgárda betiltásának is hozzá kellett volna járulnia.²

A választások lebonyolítása a gyakorlatban mégis a megszokott módon történt. Sok választót megakadályoztak a szavazásban, erőszakot alkalmaztak és visszaélések is előfordultak.³ Az urnákat a nemzeti liberálisok állították fel és ellenőrizték, s így a választásokat is megnyerték (50,99%-kal). Megkapták tehát a *kormányzati bonust*, vagyis a fennmaradó mandátumok felét is. A maradékon a többi párt arányosan osztozott. A képviselőházban így a nemzeti liberálisoknak a mandátumok 78%-a jutott, a Nemzeti Parasztpártnak 13,92%-a, az OMP-nek 4,01%.⁴ Alig fejeződött be a szavazatok megszámlálása, a Vasgárda három tagja meggyilkolta Duca miniszterelnököt. Néhány napi átmeneti állapot után a király a szintén liberális párti Gheorghe Tătărescut nevezte ki új miniszterelnökké. Az ő kormányzásának négy évét (1934–1937) belpolitikailag az állandó gazdasági problémák meg a növekvő nacionalizmus és antiszemitizmus jellemezte, a külpolitikában pedig Olasz- és Németország befolyásának növekedése, valamint a spanyol polgárháború kitörése (1936). Ezek az események természetesen hatással voltak az ország belpolitikai vitáira.⁵

A feszült ideológiai légkörben Románia kisebbségei mind a vezető politikusok, mind a többségi nemzet nyilvánossága számára bűnbakként szolgáltak. Őket tették felelőssé az egyetemet végzett románok munkanélküliségéért, de általában az ország pénzügyi nyomoráért is. A felelősök keresése a zsidók, a németek és a magyarok ellen egyaránt irányuló xenofób

1 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 144-146.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 266-271.

2 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 152.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 278-280.

3 Az OMP tagozatainak jelentései, ASCJ, Fond 1283 (Partidul Maghiar), 6/1926-37, f. 476-478. (a Bihar megyei tagozat jelentése). L. még Constantin Argetoianu 1933. őszi feljegyzéseit a politikai hangulatról, Duca kinevezéséről és a választási csalásokról: A holnapi nemzedékeknek. Emlékek a tegnapiak életéből. In: Horváth Andor (Szerk.): *Tanúskodni jöttem*. Válogatás a két világháború közötti román emlékirat- és naplóirodalomból. Kolozsvár, 2003. 126-218., főleg: 171-173.

4 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 154-158.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 280. A román választási törvény és a választások általános lebonyolításának kritikáját nyújtja Hegedüs Nándor cikke: A kisebbségek politikai jogegyenlőségének elbukása a választáson. MK, 1934, 3-4. sz., 73-78.; 5. sz., 129-135.; 6. sz. 165-172. Újraközölve: Hegedüs Nándor: *Magyarok a román parlamentben. Cikkok, parlamenti felszólalások 1929–1938*. Nagyvárad, 2005. 202-232.

5 Részletesebben: Maner: *Parlamentarismus* i. m. 165-248.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 275-327.

indulatokat váltott ki. Ebben a keresésben különösen kitűntek az ún. *fiatal generáció*, valamint a (tulajdonképpen 1933 óta betiltott) *Vasgárda* fanatizált tagjai. Mindennek következtében a román többségnek az ország nemzeti kisebbségeihez való viszonya több síkon is megváltozott: az ellenük irányuló hivatalos kormányzati tervek keményebbek, a tényleges intézkedések szigorúbbak és az ellenük agitáló sajtó hangja agresszívebbé változott. Az országban uralkodó ellenséges hangulatban néha fizikai erőszaknak is ki voltak téve.

A kormány válasza Duca meggyilkolására először az volt, hogy az ország kilenc városában kivételes állapotot hirdettek ki. Nagy részük zsidó vagy magyar többségű volt (pl.: Kolozsvár, Jászvásár, Temesvár, Csernovic, Nagyvárad).⁶ Minden itt megjelenő sajtóterméket, illetőleg kiadványt szigorú cenzúrának vetettek alá. A kisebbségek nyelvén megjelenőket az a megszorítás is sújtotta, hogy a helyneveket nem írhatták le saját nyelvükön, csak román (osított) formájukban. Ez még az újságok nevére is vonatkozott, s ezért 1935–1936-ban többnek nevet kellett változtatnia. A kormánynak és az ellenzéknek a kisebbségek ellen irányuló nem hivatalos politikai programjaként foghatók fel azok a majdnem évente megismétlődő próbálkozásaik, hogy az utóbbiak munkapiaci részesedését csökkentésék. A román politikusok így módon saját hasznukra igyekeztek kihasználni a nacionalista és idegengyűlölő hangulatot. 1934. július 16-án elfogadták a „nemzeti munka védelméről” szóló törvényt. Ez kimondta, hogy minden vállalat alkalmazottai 80%-ának „románnak” kell lennie.⁷ Gyárfás Elemér kérdésére ugyan Nicolae Teodorescu ipari és kereskedelmi miniszter kijelentette, hogy román *állampolgárokról* van benne szó, helyi visszaélések azonban lehetségesek voltak, s vidéki ellenőrző szervek meg is büntettek olyan cégeket, melyek nem kellő arányban foglalkoztattak román *nemzetiségű*eket.⁸ Ennek a törvénynek a párja az ellenzék oldalán Vaida-Voevod *Numerus Valachicus*-mozgalma volt, amely szintén etnikai számarányt akart a vállalatoknak előírni. Vaida-Voevod 1935-ben kivált a Parasztpártból, és az általa újonnan alapított *Román Frontot* ezzel a programponntal akarta népszerűsíteni.⁹ Végül nem sokkal a kormányzati ciklus lejárta előtt, 1937 szeptemberében az akkori ipari és kereskedelmi miniszter, Valeriu Pop 72 erdélyi és bukovinai vállalathoz intézett – tulajdonképpen titkosként kezelendőnek jelzett – körlevelében az igazgatóktól azt kívánta, hogy október 1-jéig szak- és technikai személyzetük 50%-a, szakképzetlen munkásaiknak pedig 75%-a román nemzetiségűekből álljon. Az ellenkező esetre az állami megrendelések elmaradását és büntetéseket helyezett kilátásba.¹⁰

Magas rangú politikusok ezeket a rendeleteket nyilvános gyűléseken kisebbségellenes kijelentésekkel kommentálták. Például a nem románok eltávolítását követelték a közigazgatásból (O. Goga), vagy *történelmi jóvátételt* az erdélyi románok számára (Tătărescu miniszterelnök).¹¹ Ez utóbbi követelés 1934. május 2-án hangzott el egy Kolozsváron tartott, de az egész országhoz szóló beszédben. Ebben a miniszterelnök a napnál világosabban fogalmazott: ez a *jóvátétel* mindaddig cél marad „a gazdasági, a szociális és a kulturális élet minden ágában, míg e tartomány román eleme fölemelkedik mind e három irányban arra a fokra, amelyet egy

6 Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 283. 1930-ban Kolozsvár lakosságának 47%-a volt magyar, Temesvárnak egy harmada német és egy harmada magyar, Nagyvárad lakosságának 50%-a magyar volt.

7 Iltis: *Rumänisierung* i. m. 230.; Maner: *Parlamentarismus* i. m. 391-407.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 288.

8 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 149.

9 Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 302-304.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 152.

10 MOL K63-251-1939-27/4, II. rész, 80. f., 87. f.

11 Imigyen szólta Goga Aradon. Ell., 1934.IV. 17., 3.; Tatarescu nagy beszéde tm ondott Kolozsváron. KÚ, 1934.V.3., 1-2.; Goga kirohant. A kisebbségeknek a vállalatokból, közüzemekből való kiszorításáról. KÚ, 1934.III.4., 1.

nemzetállam többségi elemének bírnia kell”.¹² Aligha létezik még egy politikusi állásfoglalás, mely a román nemzetépítő folyamatnak a nemzetállam vélt kiteljesítése utáni célját és programját ilyen nyíltan és támadóan hirdetné meg. Ugyanezt az álláspontot képviselte néhány hónappal később Constantin Angheliescu tanügyminiszter, amikor a román tanulóknak a kisebbségekhez viszonyított alacsony számáról beszélt, s attól tartott, hogy „jobbágyok leszünk saját hazánkban”.¹³ A román nemzetiségű munkások és alkalmazottak számának növelése azt a célt szolgálta, hogy egy minél szélesebb román középréteg létrehozása által megváltozzék az új országrészekben a kisebbségek által meghatározott városkép. A kisebbségekhez tartozó alkalmazottak ezreinek az állami szolgálatból való elbocsátása 1933–1934-ben azt is célozta, hogy elszegényedésükkel meggyorsuljon asszimilációjuk. Az az ürügy, hogy nem bírják az államnyelvet, túl átlátszó volt az érintettek számára, hiszen az 1920-as években már vizsgát kellett tenniük román nyelvismeretből, de egyébként is munkájuk ellen 1918 óta nem volt kifogás. A magyar sajtó ismételten tudósított – néha panaszos, világvégi hangulatú írásokban – a postai és vasúti alkalmazottak elbocsátásáról csakúgy, mint a pártvezetőség próbálkozásairól, hogy személyes közbenjárások által az illetékes helyeken legalább a végrehajtás elhalasztását érje el.¹⁴ A magyar követség is beszámolt a budapesti Külügyminisztériumnak 1934 végén magyar postai és vasúti munkásoknak a regátba való áthelyezéséről mint asszimilációs intézkedésről; azokat ugyanis, akik románoknak vallották magukat, nem helyezték át.¹⁵

Megtörténhetett volna, hogy ez a kisebbségellenes beállítottság, amely a most tárgyalt intézkedések formájában nyilvánult meg, csupán egy kisszámú értelmiségi és politikai csoport programjaként létezett, s ennek a szélesebb néprétegekre gyakorolt befolyásával nem nagyon kellett számolni. A valóságban azonban pont fordított volt a helyzet: Ők csupán a jéghegy csúcsát képezték, vagyis pusztán a nyilvánosság látókörébe került képviselői voltak egy olyan általános hangulatnak,¹⁶ amelynek a román sajtó részben kifejezője, részben azonban maga is gerjesztője volt. Rámutattunk már a Stelian Popescu (az *Universul* c. napilap igazgatója) által 1932 után szervezett nacionalista tüntetésekre. Itt most Pamfil Șeicaru újságírónak a *Curentul* című lapban 1934-ben megjelent kérdőívét mutatjuk be. A legfontosabb kérdés úgy hangzott, nem gondolják-e az olvasók, hogy a kisebbségek a román lakosságot háttérbe szorítják, s ha igen, milyen intézkedéseket kellene ez ellen foganatosítani.¹⁷ Az erre a manipulált kérdésre

12 Tatarescu nagy beszédet mondott Kolozsváron. KÚ, 1934.V.3., 1-2.

13 Angheliescu erdélyi szemleútján minden nyilatkozatát a kisebbségek ellen irányította. KÚ, 1934.VIII.29., 5.

14 Megrázó felhívással... Ell., 1934.III.4., 2.; Töm egesen leváltják a magyar vasutasokat az erdélyi vonalakról. KÚ, 1934.V.13., 1.; Kétszáz kisebbségi, főképp magyar postamestert fosztanak meg állásaiktól. Nyugdíjat nem kapnak. KÚ, 1934.VI.6., 4.; Mi lesz velünk? Kisebbségi még postai kihordó sem lehet. BL, 1935.II.1., 5.; Elmozdítottak állásból 12 kisebbségi közjegyzőt. BL, 1936.II.26., 8.; Ülést tartott a Magyar Párt elnöki tanácsa. Ell., 1934.V.10., 2.; 1. még az OMP Intézőbizottsága 1934.XI.13-i ülése jegyzőkönyvét: György (szerk.): *Iratok* i. m. 172-183.

15 MOL K67-14-181, 185-187. f.

16 Sokatmondó az angol történész Macartney jellemzése 1937-ben: „In 1914, Transylvania was ruled by and for the Magyars, without and largely against the Roumanians, with the Saxons occupying a sort of middle position. Today it is ruled by and for the Roumanians, against the Magyars, with the Germans still in the middle – culturally better off, socially and economically worse off. Where the Magyars formerly had the political power, the Roumanians have it today. Instead the Magyars and a few German officials, and no Roumanian, there will soon be Roumanian, a few German, and no Magyars. Instead of a State-supported Magyar education, with struggling Roumanian and German schools, there is now State-supported Roumanian education, while the Magyars (and the Germans again) have to struggle to keep their schools in existence. Where Magyar industry and agriculture got easy credits, Roumanians get them now; and so on and so on.” C. A. Macartney: *Hungary and her successors*. London, 1937. 348.

17 Százhatvan ezer kérdőívet küldött ki a *Curentul* kisebbségellenes anketjára. KÚ, 1934.III.23., 5.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 144.

adott, és a következő hónapok folyamán az újságban közzétett olvasói válaszok alaphangja természetesen megfelelt az elvárásoknak, s alapul szolgáltak a politikusoknak az általuk amúgy is követelt rendeletek meghozatalára és életbe léptetésére. Hasonlóan aktív, s a román nyilvánosságban mind jelenvalóbb tényezőként szerepeltek az akadémiai körök xenofób tagjai. Ők antiszemita és nacionalista szövegeket hangoztattak, s egy állítólagos *román jelleg* létezését állították (Eliade, Cioran, Ionescu stb.). Vonzódásuk az autoritárius, diktatórikus és fasiszta rendszerekhez vagy csoportokhoz (pl. a Vasgárdához) 1935–1936-ban már nem volt újdonság. A később vallásfilozófusként híressé vált Mircea Eliade például 1937-ben a *Totul pentru țara* („Mindent a hazáért”, a Vasgárda fedőneve) nevű párt képviselője akart lenni. Újabb fejlemény volt viszont, hogy a nacionalista, idegengyűlölő és antiszemita elképzelések mind szélesebb értelmiségi körökben szereztek híveket maguknak.¹⁸ E rétegek tagjai a tárgyalt időszakban egyre bizalmatlanabban viszonyultak a magyarsághoz, bár őket a zsidóknál kevésbé veszélyeseknek ítélték. A drámaíró Camil Petrescu szerint a magyarok viszonylag jól körülhatárolható területen élnek, s ezért elszigetelésük és kirekesztésük is könnyebben megoldható.¹⁹ Mircea Eliade 1935-ben már bukaresti egyetemi tanárként biztos a kisebbségek feletti győzelemben: „Túl sok döntési kompetenciájú helyet foglalnak el a kisebbségek? A konkurenciában megelőzzük őket, önerőből, ha szükséges adminisztratív törvényekkel...”²⁰ Eliade ekkori viszonylag visszafogott álláspontja tehát a kisebbségeket még csak versenyben akarta háttérbe szorítani, esetleg – szükség esetén – törvényekkel diszkriminálni, de nem azonnal elbocsátani. A Vasgárdához fűződő kapcsolatai megerősödésével párhuzamosan azonban álláspontja is radikalizálódott. A *A vak pilóták* című cikkében országa politikusainak szemére hányja, hogy semmit sem tettek az *idegenek* ellen a háború befejezése óta,²¹ hanem csak túrték az ország nagy területeinek, például Erdélynek a magyarok és a zsidók általi eluralását, szemet hunytak a máramarosi és bukovinai erdőknek a zsidók és a(z állítólag egységes csoportot képező) magyarok általi fölvásárlása fölött, a rutének és a bolgárok pedig véleménye szerint előzönlöttek az országot északtól délig. A legnagyobb ellenségnek Eliade mégis a zsidókat tartotta, mert ők a háború óta állítólag Máramaros és Bukovina minden falvát megszállták, és Besszarábia városaiban a többséget alkották. Számára az *idegenek* konkrét veszélyek kiindulópontjai voltak, végül is az alkoholizmust az országba a zsidók, a szifilisz és az osztrákok hozták be. Ennek az idegen hatásnak és konkrét fenyegetésnek a következménye a román nemzet halála. A jobboldali *Vremeában* megjelent cikkét Eliade néhány hónappal a királyi diktatúra bevezetése előtt ezekkel a szavakkal zárta: „Ha valaha is volt egy jó ötletnek egy nemzet számára halálos kimenetele – akkor Románia számára ez az ötlet a demokrácia”²²

Eliade aforizmaszerű megállapítása paradox szellemességéből meríti hatását, Cioran rasszista kliséiben már csak a cinizmus játszik túllícitálhatatlan szerepet. Számára a magyarok Ázsiából benyomult nomádok és semmirevalók, akik Európába csak asszonyaikat és siránkozó, egyhangú zenéjüket hozták; a zsidókat minden „egészséges nemzettestnek” ki kell vetnie

18 Volovici: *Nationalist ideology* i. m. 178.; l. még az író Mihail Sebastian naplójegyzéseit néhány kollégája magatartásáról: *Jurnal*, 1935.III.30.; 1936.VI.25.; 1936.IX.25.; 1936.X.11.; 1936.XII.16.; 1937.I.15.; 1937.III.2.; 1938.VIII.22.

19 Sebastian: *Jurnal* i. m. 1936.VI.26.

20 Volovici: *Nationalist ideology* i. m. 122.

21 Mircea Eliade: *Piloții orbi*, in: Scurtu, *Minoritățile naționale* i. m. 447-452.; Volovici: *Nationalist ideology*, i. m. 123.

22 Eliade: *Piloții orbi*. In: Scurtu: *Minoritățile* i. m. 451.

magából, már csak azért is, mert szemtelenül elárasztották a román városokat; s végül a cigányok a természetből is kidasztott lények.²³

Vezető politikusok, újságírók és szellemi emberek ilyen és hasonló nacionalista és idegen- gyűlölő kijelentései természetesen nyomot hagytak a többség és a kisebbségek kapcsolatain is. Minthogy az országban a politika és a nemzeti lét kérdéseiről ebben az évtizedben folyó eszmecserekből lassan éppen ezek a személyek váltak iránymutató tényezőkké, gondolataik hatása a társadalom belső békéjére és a kisebbségek politikai állásfoglalására meghatározó volt.²⁴ A kisebbségek számára ugyanakkor egészen mindegy, sőt közömbös volt, hogy ezeknek az agitációknak és hangulatkeltéseknek a román társadalmi és politikai élet belső jellemzőiben rejlett a kiváltó oka, lett légyen az – mint a fiatal generáció vagy a politikai elit esetében – (román) nemzeti elkésetttség vagy éppen népi megbélyegzettség. De az sem érdekelte őket különösebben, hogy valójában egy fiatal állam modernizálásáról (és az azzal járó negatív visszahatásokról), valamint nemzeti identitásának a kríziséről volt szó. Ez utóbbi abban állt, hogy politikai vezetőrétegének minden erősködése ellenére sem volt nemzetállam, s a kisebbségi kérdés kezelésében teljesen hiányzott a tapasztalat.²⁵ Tizedrangúnak tűnt számukra az is, hogy a nemzeti liberálisok jelszavaikkal az ország politikai és gazdasági válsághelyzetéről akarták a figyelmet elterelni, s ugyanakkor a Parasztpárt és a nacionalista szélsőségesek vitorláiból a szelet kifogni.²⁶ A kisebbségeket saját életük problémái érdekelték elsősorban: fölpanaszolták munkahelyeik elvesztését, iskoláik bezárását vagy cégtáblaik súlyos megadóztatását azzal az indoklással, hogy „idegen nyelvű” feliratok olyan helységekből, ahol a lakosságnak gyakran 50–95%-át tették ki. A legnagyobb nemzeti kisebbségek (magyarok, németek, ukránok) válasza mindegyre az itt vizsgált időszakban – a többség most bemutatott magatartásától, ha nem is kizárólagosan, de alapvető módon befolyásolva – politikai és ideológiai radikalizálódásuk volt. Ennek okai között ugyan az európai külpolitika összefüggései is szerepeltek, a román államtól való elfordulásukat azonban nemcsak a belföldi gazdasági nehézségek fokozták, hanem a többségi politikusok és szellemi vezetők velük szemben tanúsított elutasító magatartása is. Így például az ukránok egy részében irredenta elképzelések keletkeztek, miután a kormány 1933-ban eltörölte korábbi engedményeit a tanügy és az egyesülési élet vonatkozásában. Duca meggyilkolása után az egész lakosságot amúgy is a kihirdetett ostromállapot ürügyével egyre fokozódó hatósági önkény kínozták.²⁷ Ehhez járult, hogy Ion Nistor kisebbségügyi államtitkár helyettes ahelyett, hogy harcolt volna jogaikért, igazolta a kisebbségek elleni diszkriminációs intézkedéseket.²⁸ Érvelése szerint Bukovinában valójában elukránosodott románokról van szó, Erdélyben viszont a székelyek esetében elma-

23 Az idézeteket Cioran egy 1936-os könyvéből vette William Totok: *Die Generation von Mircea Eliade im Bann des rumänischen Faschismus. Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, 1995, 1. sz. 42-55., főleg: 47. Jobboldali román lapok még évekkel később is hasonló kifejezéseket használtak a kisebbségekkel kapcsolatban, l. Paál egyik feljegyzését: *Romániai erjedések. 1939.III.27.* PÁII IIRM, MS 7651/275, 8.

24 Volovici: *Nationalist ideology* i. m. 191-193.

25 A különböző értelmezési kísérletek: Maner: *Parlamentarismus* i. m. 391-406.; Sorin Antohi: Cioran és a román stigma. Az identitás radikális meghatározásai. *Replika*, 2000, 41-42. sz. 195-216.; Matei Călinescu: Hogyan lehet valaki az, ami? A román és a francia Cioran olvasva. *Holmi*, 1999, 10. sz. 1225-1241.; Bogdán László: Az elkésetttség környéke és következményei (Cioran-napló). *Látó*, 1992, 5. sz. 8-16.; Bernd Mattheus: Sein Leben verunstalten. Émile Cioran, die Eiserne Garde und die Versuchung des Faschismus. *Lettre Internationales*, Winter 2000. 96-103.

26 Ez Heinen magyarázata: *Legion* i. m. 261-271.

27 Hausleitner: *Rumänisierung* i. m. 272.

28 Uo.

gyarosodott románokról. Az ukrán fiatalok irredentizmusához végül is az integráció hiányzó lehetőségei vezettek – az asszimiláció természetesen nem szerepelt ilyenként a nemzeti öntudatot érzők között. Románia németjeinek hasonló kérdésekkel kellett megküzdeniük. Az a mód, ahogyan őket az általuk dominált városok nyilvános életéből kiszorították, állami vállalatokból tömegesen elbocsátották, kulturális lehetőségeiket megnyirbálták, semmiben sem maradt a más kisebbségeket érintő intézkedések mögött.²⁹ A hátrányos megkülönböztetések a németek azon részének adtak ösztönzést, akik a nemzetiszocializmus és népközösség-ideológiája iránt amúgy is fogékonyak voltak.

A többségi nemzet nyilvánosságában folyó viták a nemzetről, a zsidókról, valamint a kisebbségek helyzetéről és az ország gazdaságában, társadalmában és kultúrájában játszott szerepéről Románia magyarságát is helyzetértékelésre készítették.³⁰ Tisztában volt azzal, hogy a románok bizonyos (például gazdasági, kulturális és szociális) területeken visszamaradottságban élnek, de tiltakozott az ellen, hogy az ország vezetése erőszakos és egyoldalúan a kisebbségeket diszkrimináló intézkedésekkel igyekszik a közte és a románok közt létező és történetileg kialakult különbségeket fölszámolni.³¹ Korán fölismerte, hogy a zsidóellenes érzelmek csupán egy olyan átfogó ideggyűlölet részét képezik, amely rá is vonatkozik, az ő háttérbe szorítását és kirekesztését is szorgalmazza. A kisebbségi sajtót fölháborították a hivatalos politikai fejlemények, de nem tévesztette szem elől az azon kívüli történéseket sem, így a Vasgárda tevékenységét (ismertették például Codreanu könyvét), vagy a hozzá közel álló értelmiségiek (Eliade, Crainic) nyilvános szereplését.³² Mindennek eredményeképpen sok magyarban az a meggyőződés alakult ki, hogy nem szívesen látott tagjai az új államnak. Ennek folyamánya részükről is egy mind erősebb elidegenedés volt a román államtól, azonban egyelőre csupán elméleti szinten, vagyis a mindennapok gyakorlatában következmények nélkül. Éppen ezért érdemel figyelmet az a körlevél, melyben a gyulafehérvári rendőrpárancsnokság (1937. augusztus 11-én) afeletti fölháborodásának ad kifejezést, hogy a neki alárendelt egységek állandóan azt jelentik, hogy a magyarok részéről semmilyen „gyanús” viselkedést nem figyeltek meg. Ez egyszerűen lehetetlen – hangzik a vélemény és egyben a jövőre szóló utasítás –, hiszen köztudott, hogy „minden magyar intézmény, legyen az mezőgazdasági vagy sportegyesület, kulturális vagy egyházi, a magyar irredentizmus szolgálatában áll”.³³ Ez az irat egyértelmű dokumentuma a kisebbségekkel szembeni bizalmatlanságnak, ami a román sajtóban is irredentavádakban nyilvánult meg újból és újból. Ezeknek, már csak képtelenségük miatt is, ritkán volt közük a valósághoz.

Függetlenül a kisebbség által táplált illúzióktól és megélt csalódásoktól, a háború utáni határok kérdése, nevezetesen megváltoztatásuk lehetősége 1933 után nemzetközi szinten

29 Johann Böhm: *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933–1940*. Frankfurt, 1999. 119., 168-172., 223.

30 Paálnak már többször említett naplóbejegyzései mellett l.: Kovács Sándor – Molnár B. Lehel (szerk.): *Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941*. Kolozsvár, 2001. (Pl. az 1934. májusi, augusztusi és szeptemberi bejegyzések).

31 A kormány Erdélyben. KÚ, 1934.V.4., 1.

32 Cseresnyés Sándor: Seregszemle a jobboldali fronton. Mi a programjuk a jobboldali alakulatoknak? BL, 1935.XI.4., 12.; Cseresnyés Sándor: Corneliu Z. Codreanu: Pentru Legionari. BL, 1936.X.8., 7.; Sulyok István: Az új csillag. In: *Magyar Lapok* (azelőtt *Erdélyi Lapok*), 1936.X.23., 1-2.; Nichifor Crainic szerint... KÚ, 1935.X.2., 5.; Szenczey László: A jobboldali román politika szellemi gyökerei. *Független Újság* (a továbbiakban: FÚ) 1935., 2. sz. 7. (Blagáról és a *Gând Românesc* c. folyóiratáról.); Belpolitikai arcképek: A.C.Cuza. FÚ, 1936. 37. sz. 6.; Két esztendő távlatából. FÚ, 1937., 20. sz. 1.; A légionista arisztokrácia. FÚ, 1938., 4. sz. 4. (Mircea Eliade egyik – a Vasgárdáról szóló – cikkének átvétele a *Vremeaból*).

33 ASCJ, Fond 209, 255/1937, 168. f. (utasítás Enyednek) és 14. f., 680/1937, 470. f. (utasítás Désre) és 6. f.

napirenden volt. Az ún. *Négyhatalmi egyezség* érdekében folytatott tárgyalásokon (1933-ban) még Nagy-Britannia számára is elfogadhatónak tűnt Európa politikai térképe megváltoztatásának a gondolata, csak a francia tiltakozás és Hitler hatalomra kerülése hatására távolodott el tőle.³⁴ A magyar kisebbség azonban továbbra is elkönnyvelhetett olyan európai jelzéseket, amelyek arra mutattak, hogy a párizsi külvárosokban 1918–1920-ban a háború utánra elhatározott új rend semmiképpen sem érinthetetlen és örök. Ilyen események voltak: a Saar-vidék visszatérése a Birodalomba (1935) és Mussolininek Magyarország külpolitikai céljaival szimpatizáló kijelentései (1936). Ilyesmit még tíz évvel korábban sem tartott volna senki lehetségesnek. De volt még egy fejlemény, amely a magyarokat súlyosan érintette. Nevezetesen az, hogy 1936-ban román nacionalisták egy újságban a magyarokat egy ellenük irányuló, közös erővel elkövetendő „szent Bertalan-éjszakával” fenyegették meg. Az erőszakselekményekben bővelkedő 1937-es választások idején valóban több magyar vesztette életét.³⁵ A többségnek ez a fokozódó radikalizálódása korábban a zsidók ellen irányult. A magyarok számára viszont további indok volt a román állammal való szembenállásuk megerősödéséhez.

2. A fiatal elitiek társadalomszervező elképzelései

2.1. A *Hitel* köre

1933 után az Erdélyi Fiatalok csoportja elvesztette jelentőségét több tagja kilépése, illetőleg kizárása következtében. Az alapító tagok ugyanakkor elkezdték hivatásuk gyakorlását is. Az új körülmények 1934-ben a lap névváltoztatásához vezettek. Ezután *A romániai új magyar nemzedék folyóirata* alcímen jelent meg. Ámde ez az új nemzedék már a társadalom nyilvánosságára előtt tevékenykedett, s nem tartozott az *Erdélyi Fiatalok*hoz. Kimagasló képviselői Makkai László és Venczel József voltak. Az előbbi a sokat emlegetett református püspök 1914-ben született és egyetemi tanulmányainak befejezése előtt álló fia, az utóbbi az *Erdélyi Fiatalok* egykori, katolikus tagja. Kettejük együttműködésének eredménye egy felekezetek fölött álló folyóirat volt az ifjúság számára. Ebben szociológiai, szociográfiai és társadalompolitikai jellegű írásokat terveztek megjelentetni.³⁶ *Hitel*nek nevezték Széchenyi István művének címe után. Az első szám 1935. január 1-jén jelent meg. Programadó cikkében Venczel az új *határnemzedéket*, a húszéveseket jellemezte. Ez a nemzedék – a történelmi körülmények következtében – magyarságának *csökkentértékű* és *elhalványult* tudatában nőtt fel, de éppen ezért volt képes megérteni, hogy a határok ellenére létező „népi egység [...] kultúrfogalom”.³⁷ Ámde ezt a népben mindenekelőtt tudatossá kell tenni, ehhez pedig egységes vezetésre van szükség. Az új nemzedék készen áll erre a feladatra. Teljesítése során azonban szakítania kell

34 Zeidler: *A revíziós gondolat* i. m. 81.; A római találkozó jelentősége. *Ell.*, 1933.IV.2., 2.

35 Megindult a nagy terror a magyarok ellen. *KÚ*, 1937.VII.13., 1.; Ezt olvassa el Angheliescu Úr. *KÚ*, 1936.XI.21., 3.; Marosmegyében halottjai is vannak a választásoknak. *KÚ*, 1937.XII.22., 1-2.; Összegezték a választási eredményeket. *BL*, 1937.XII.23., 1.; Mikó: *Huszonkét év* i. m. 168-170., 195., 291-293. (Octavian Dobrotă cikkének fordítása, amelyben Dobrotă a magyar kisebbséget egy „Szt. Bertalan-éjjel” fenyegeti); I. az OMP Intézőbizottsága 1938.II.10-i ülésének jegyzőkönyvét: György (szerk.): *Iratok* i. m. 210.

36 Záhony Éva bevezetője: Uő: *Hitel. Kolozsvár 1935–1944*. II. n., 1991. 22.

37 Venczel József: II. határnemzedék: erdélyi magyar húszévesek. *Hitel*, 1935, 1. sz. 5.

Erdély addigi liberális hagyományával³⁸ és elsősorban szellemi mélységre, erkölcsi küldetés-tudatra és a társadalmi reform szempontjaira kell szorítkoznia.

Venczelnek ez a programja következetes folytatása azoknak a nézeteinek, melyeket 1932–1933 óta a 19. század *liberális rendszeréről* a fiatal katolikusok más tagjaival együtt az ilyen beállítottságú sajtóban kifejtett. Konzervatív és elitista magatartásuk – pl. küldetés- és vezetéstudatuk – mögött a demokrácia elutasítása és xenofóbia rejlett. Mindez világos ellentétben állt az *Erdélyi Fiatalok* hangadó személyiségeinek fölfogásával. E tény azért fontos, mert a két lap konkrét programja hasonló volt: mindkettő önkritikai álláspontot foglalt el Makkai *Magunk revíziója* szellemében, mindkettő a magyar kisebbség önszerveződését és önmegismerését szorgalmazta, és azt állította, hogy ez problémái megoldását saját kezében tartja. Míg azonban az *Erdélyi Fiatalok* a kisebbség megszerveződését és vezetését *alulról fölfelé* építkezve képzelte el, a *Hitel* munkatársai maguk, illetőleg a falusi és városi értelmiség számára tartották fenn a vezető szerepet. Ez volt köztük az alapvető különbség.

Venczel a továbbiakban elmélyítette liberalizmus-kritikáját. Ennek gyökerei a hagyományos katolikus és konzervatív kulturális és társadalomképbe nyúltak. Ezen az alapon állva tette a liberalizmust felelőssé a társadalmi, a szellemi és a gazdasági életben eluralkodó *bomlasztó anarchiáért*, de azt is szemére vetette, hogy a hozzá fűzött reményeket sem váltotta be.³⁹ A nyugati ideológiákból való kiábrándultság hatására Makkai László is egy önelégültségben kimerülő programot hirdetett. A néphagyományból, saját személyiségünkől, valamint korunk eredményeiből kell szerinte Erdélyben egy „új embernek” és egy „új világnak” létrejönnie.⁴⁰ Ennek az ideológiának a Venczelével való közös vonása – ha nem konkretizálta is elképzeléseit pontosabban – úgy tűnik, éppen az elvonulási, sőt begubózási szándékban található. Mindenesetre ez nem irányult – miként a magyar kisebbség jobbszárnya esetében – a többségi nemzet ellen. Gyökere abban a meggyőződésben keresendő, hogy az állítólag haladó, demokratikus és toleráns – s a 19. század közepe óta utánzott – nyugati világ egyrészt bűnrészes a magyarság helyzetének kialakulásában, másrészt azonban maga is politikai, gazdasági és erkölcsi válságba süllyedt. Az erdélyi problémák megoldásának útja ezért nem nyugati receptekben való reménykedés vagy éppen átvételük, hanem saját ismeretekre való hagyatkozás.

Az ifjabb Makkainak és Venczelnek ezek az eszméi Szekfű Gyula nagyhatású munkájának (*Három nemzedék*, 1920, 1934²) a befolyását mutatják. Ennek megjelenése óta Szekfű hivatalos történetírónak számított Magyarországon, hiszen műve a Horthy-rendszer legitimizálására szolgált. Az állam 1918-as széthullásának okait kutatva Szekfű Magyarország utolsó három nemzedékének történetét hanyatlástörténetként mutatta be. Ez a folyamat Széchenyi nemzedékével indult. Ennek legnagyobb hibája a társadalompolitikai reformok elmulasztása volt. Az országot vezető osztály főleg a kiegyezés (1867) után eltűrte a zsidók bevándorlását, akik más nem-magyarokkal (pl. németekkel) együtt politikai szinten egy, a magyarság lényegétől idegen liberalizmust, gazdasági szinten pedig vadkapitalizmust honosítottak meg. Szekfűnek ezek a (szükségszerűen igen vázlatosan összefoglalt) sztereotip idegen-és részben zsidóellenes gondolatai rátapintanak ugyan a fejlődés néhány ellentmondásos pontjára, bonyolult érvelési rendszere azonban egy pár olyan jelszóvá szimplifikálódott, melyekkel a világháborúk közti Magyarországon politikailag vissza lehetett élni. Ezt maga a

38 Nem érdektelen itt arra emlékeztetni, hogy Erdély „liberális hagyományait” vezető erdélyi magyar politikusok annak idején a román többség homogenizáló törekvéseivel helyezték szembe. E hagyományt a reformáció korába vezették vissza, és lényegét a vallásos és etnikai sokféleség elismerésében látták.

39 Venczel József: A Hitel és a közvélemény. *Hitel*, 1935, 2. sz. 1.

40 Makkai László: Álláspont. Bevezető a Hitel világnézeti cikkeihez. *Hitel*, 1935, 2. sz. 2.

szerző is fölismerte, aki alapjában véve egy „bizonytalan körvonalú kereszténydemokrácia felé mutató konzervatív reformpolitika”⁴¹ híve volt, melynek érvényesítését a hivatalnoki-értelmi-ségi elitől várta el. Az 1934-es kiadás előszavában kora vezető osztályát ezért a tényleges társadalmi kérdésekkel nem törődő ’neobarokk’ társadalomként ostorozta. Mivel a *Hitel* köre a maga számára a kisebbség vezetőjének szerepét igényelte, Szekfünek a politikusokat bíráló magatartását is magára vállalta.

Mínthogy Makkai 1935-ben szüleivel együtt maga is áttelepült Magyarországra, a lap következő száma kis megszakítás után csak 1936 februárjában jelent meg új szerkesztőkkel, és – Szekfü Gyula tanácsára – új formátumban.⁴² A következő személyek álltak Venczel mellé: Kéki Béla, Albrecht Dezső és Vita Sándor. A lap arculatán annyit változtattak, hogy lemondtak irodalmi témák közléséről, mert erre a célra két tekintélyes folyóirata volt már a kisebbségnek (*Pásztortűz*, *Erdélyi Helikon*). A negyedévenként megjelenő *Hitel* a tudomány-, a gazdaság- és az iskolapolitika kérdéseivel, a társadalomtudományokkal, valamint a román–magyar viszony elemzésével kívánt foglalkozni.⁴³ Ez a témagazdagság nem maradt pusztán ígélet, hanem tudományos igényű dolgozatok megjelentetésével meg is valósult, s ez a lapnak egy konzervatív beállítottságú információforrás rangját biztosította, amelyet a magasabb polgári körök is elfogadtak. Ennek társadalmopolitikai jelentősége abban állt, hogy a megjelentetett közlemények – akár a parasztok életéről, akár a városi munkásság mindennapjairól vagy éppen az alsóbb rétegek táplálkozási szokásairól íródtak – nem csupán kultúrtörténeti érdeklődéstől indíthatva keletkeztek. Létrejöttüket sokkal inkább a szerzők és szerkesztők tudatos állásfoglalása motiválta, miszerint nekik magasan képzett – előbb csupán kulturális – elitként a kisebbségi társadalomban aktív és felelős szerepet kell betölteniük. Ebben a szerepben egy elsőrendű fontosságú politikai jelleg is rejlik, ők maguk pedig így valójában a politikusok következő generációját képezik.⁴⁴ A *Hitel* körének célja mindezzel az volt, hogy a kisebbséget megszilárdító szerepet játsszék a nemzetképző folyamatok mintájára, mert egyrészt saját etnikumát nevelni akarta, másrészt számára vezetőket kiképezni és őket feladatuk átvételére előkészíteni szándékozott.⁴⁵

A kör gondolatvilágát azonban ebben a második szakaszban is egy önelégült és néha etnocentrikus alapállás jellemezte. Erre jellemző példa Albrecht Dezső írása a második folyam első számában.⁴⁶ Láttuk, hogy ő már 1933-ban a politikusoktól, de a magyarság egészétől is azt kívánta, hogy legyenek *állam az államban*. Ebben a tanulmányában továbbfejleszti korábbi nézeteit és kiegészíti őket a kor magyar nemzeti-konzervatív érvrendszerének legjelentősebb elemeivel. Gondolataiban egyaránt kimutathatók az *Erdélyi Fiatalok* eszméivel rokon, de azoktól eltérő összetevők is. Mindez azért tarthat igényt különleges figyelemre, mert szerzőjük a lap politikai rovatának gondozója is volt. Albrecht kiindulópontja az a 19. századi felismerés, hogy a magyarok mind eredetük, mind sajátosságaik tekintetében *társtalanok* Közép-Európá-

41 Lackó Miklós: Magyar Szemle. Szekfü antifasiszta korszaka. In: Uő: *Korszellem és tudomány 1910–1945*. Budapest, 1988. 89. Erre a tanulmányra Filep Tamás Gusztáv hívta fel a figyelmemet.

42 Záhony: *Hitel* i. m. 26.

43 Uo. 27.

44 Jellemző erre Albrecht Dezsőnek a pártelnökkel, Bethlennel 1934 nyarán folytatott levélváltása. Ennek kiváltó oka az volt, hogy Albrecht magát fiatalsága miatt mellőzve érezte, miután szülővárosának párttagozata egy listán őt a neki előzőleg megígért 5. helyről a 7.-re helyezte. Bethlen békítgető levele nem érte el célját, erre utal Albrechtnek egy második levele, I.: Albrecht – Bethlen 1934.VI.14. és VII.14., valamint Bethlen – Albrecht 1934.VI.18. BGyII.

45 Vallasek Júlia: Hinni és hihetni egymásban (Hitel). In: Uő: *Sajtótörténeti esszék*. Kolozsvár, 2004. 59-79.

46 Albrecht Dezső: Az építő Erdély. *Hitel*, 1936, I. sz. 1-26., főleg: 9.

ban, s ez pont magyarságukra jelent veszélyt: elveszthetik azt. Az őket körülvevő nem-magyar népek miatt fontos „műveltségben és lélekben magyarrá válni: erre kötelez a múlt és kényszerít a jövő”.⁴⁷ Eddig még akár az *Erdélyi Fiatalok* képviselői – pl. Jancsó Béla vagy László Dezső – is egyetérthettek volna vele, sőt hozzátehetnék volna, hogy a falusi lakosság (egészségügyi, szociális stb.) problémáinak a földérintése és megoldása a szükséges ahhoz, hogy a magyarság megmaradhasson. Albrecht következő gondolatát azonban a konkurens folyóirat legtöbb munkatársa már elutasította volna: „Nemcsak kultúránk testéről dobjuk le az idegen, oda nem tartozó, szerves részévé nem vált vonásokat, de a lelkünkről is mindazt, ami évszázadok folyamán megfertőzött, átváltozott, ami az alkotó, józan, céltudatos magyar lélek megszületésének akadálya”.⁴⁸ Itt ő ugyanis már azt a nyelvezetet használja, amellyel a magyar nacionalista körök az anyaországban a magyarság *valódi és igazi lényegéről* vitáztak, amelyet odaköltözött *idegen* elemek állítólag felhígítottak. Magyarországon az ilyen és az ehhez hasonló, egyértelműen más népek ellen irányuló gondolkodásmód a kisebbségeket célozta meg, főleg a zsidókat és a németeket. Konkréten ez azt is jelentette, hogy bűnrészessé tették őket a történelmi Magyarország fölbomlásában. Albrecht lelkesen fogadja azt a vállalkozást, melynek során az *idegen* elemek eltávolítása és az ifjúság munkája nyomán Magyarországon az élet minden területén az „átértékelésnek és újjászületésnek” föltartóztathatatlan folyamata indul meg: „új magyarság, új katolicizmus, új reformátusság, új történetírás, új irodalom”.⁴⁹ Ebben a gondolati összefüggésben még Makkai '31-es, szellemi revíziót kívánó önkritikus és egészen más ideológiai környezetbe tartozó követelése is igen különös jelentéssel telítődik Albrechtnél, és így váratlan irányba fordul: „Önmagunk revíziója? Igen! Kíméletlenül leszámolni a múlttal s mindazzal ami a múltból átmenekülve itt rothaszt és bomlaszt.”⁵⁰ Míg tehát a püspöki revízió – és az annak nyomvonalán haladó 1929-es nemzedék – a kisebbség, valamint szellemi-politikai vezetőrétege konzervatív és passzív magatartását akarta vizsgálat alá venni, Albrecht ezt az eljárást egy egész múltbeli korszaktól (a liberalizmustól) való elfordulással értelmezte át, mert az szerinte kizárólag hibákból és tévutakból állt. Makkai ideológiai látószögét azonban így abba a tiszta népiségi irányba fordította, melyet a lap első számában Venczel a 19. századi liberalizmus bírálataival megalapozott. És ebbe az irányba haladt tovább is, amikor írása végén egy vezetőréteg létezésének a szükségességét hangsúlyozta, amely „mély szociális és nemzeti felelősségérzettel, nagy feladatának hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését”.⁵¹

A Magyarországról kölcsönzött (néha már erősen) nemzetközpontú nyelvezet enyhébb formában ugyan, de a lap más szerzőinek írásaiban is kimutatható. Pongrácz Kálmán például „a múlt század gyökértelenjei”-ről ír: ők „a ,nyugat bámulói’ voltak, akik minden kritika nélkül ültették át a magyar talajba a liberális gazdasági és politikai rendet”.⁵² Ily módon válik nyilvánvalóvá, hogy a csak részben magyarországi eredetű zsidóellenes érzelmek a fiatal értelmiség egyes köreiben is terjedni kezdtek (a Szekfű-féle „kismagyar” és a „nagymagyar” út sajátos ötvözeteként).

A lap írásainak többsége azonban nem ilyen, hanem szakkérdésekkel foglalkozott, még ha a politikai vonatkozás ez utóbbiakból sem hiányzott. Világnézeti jellegű cikkeiben az a hit volt

---

47 Uo. 18.

48 Uo.

49 Uo. 17.

50 Uo. 20.

51 Uo. 23.

52 Pongrácz Kálmán: A népi és európai gondolat küzdelme a magyarságban. *Hitel*, 1936, 2. sz. 121-130., idézet 128. Hadd emlékeztessünk itt újból Szekfű *Három nemzedékének* gondolatmenetére.

közös, mellyel ez a nemzedék saját jövőjébe tekintett, és az a kritika, mellyel az OMP politikai stratégiáját illette. Ez a kritika annyiban jelentett újat, hogy az addigi bírálóktól eltérően a párt politikájának az elutasítása ez alkalommal a jobboldalról történt, még ha „csak” az ifjúság részéről is.⁵³ Hogy ez a kritika mennyiben egyezett a jobboldal felnőtt képviselőinek véleményével – ha egyáltalán –, megbízható idevágó források hiányában nem állapítható meg. Az OMP-ben különben is oly sok egymásnak ellentmondó politikai álláspontnak volt képviselője, más szóval: a párt integrálta őket korábbi éveiben, hogy ilyen alapon álló kritikát könnyen el tudott háritani. A *Hitel* körének bírálata azonban nem volt ilyen egyszerűen kivédhető, mert a párt problémakezelésére vonatkozott. A fiatalok azt kifogásolták, hogy a szervezet csupán megbélyegzi a bukaresti kormány jogsértő és hátrányos intézkedéseit, de semmiféle építő tevékenységet nem folytat.⁵⁴ Albrecht még arra is figyelmeztette a párt vezetőségét, hogy ha a tiltakozások hosszabb ideig eredménytelenek maradnak, a következmények az önmagába vetett hit elvesztése formájában magára a kisebbségre hullanak majd vissza. Ez pedig a kiszolgáltatottság érzését fogja erősíteni, mert egy kisebbségi egyébként is hajlamos arra, hogy számbeli hátrányát kisebbségi érzésként értelmezze. „Eredményesen tiltakozni csak akkor lehet” – intette Albrecht a vezetőséget –, „ha mögötte a tettekész elszántság feszültsége érzik.”⁵⁵ Éppen ezt ígérték meg a lap munkatársai az OMP-nek arra az esetre, ha őket a pártmunkába bevonja, mi több, ezt nem szűntek meg követelni.⁵⁶ Mert az is csak újabb panaszra adott okot Albrechtnek, hogy a párt az 1937-es választásokra néhány fiatal értelmiségit jelöltként állított ugyan, csak hogy a jelölolisták olyan (alsóbb) részén, ahonnan semmilyen esélyük nem volt a parlamentbe való bejutásra.⁵⁷ Csak 1939 után kapta meg a *Hitel* több vezető munkatársa azt a lehetőséget, hogy tenni akarását a társadalom számára saját elképzelése szerint végzett munkában hasznosítsa. Az OMP helyét átvevő szervezet, a *Magyar Népközösség* Bukarest által kinevezett vezetője, Bánffy Miklós ekkor vezető pozíciókat juttatott nekik. Az 1938 óta létező királyi diktatúra körülményei működésüknek szűk korlátokat szabtak ugyan, 1940-ig elért eredményeik azonban részben igazolják türelmetlenségüket.

2.2. Az Erdélyi Fiatalok

Az *Erdélyi Fiatalok* 1934 és 1937 közti politikai stratégiájának a jelen vizsgálódás szempontjából két lényeges jellemzője volt. Mindkettőnek az a tanulsága, hogy a körnek – meghirdetett ideológiai semlegessége ellenére – igenis volt ideológiája. A kör ugyanis kisebbségpolitikai célként továbbra is az új államba való integrációt hirdette, vagyis ebben állt ideológiája. Ugyancsak politikai programként értelmezhető – illetőleg az belőle levezethető – a *Hitel* köre ellen irányuló kritikája 1935–36-ban. Világos tehát, hogy az ideológiamentesség

---

53 Nem volt véletlen, hogy a *Hitel* megjelenését épp az *Erdélyi Lapok* üdvözölte, míg a kommunista *Korunk* részéről túlzó és igazságtalan kritika érte; I. (S. I.): A *Hitel*. *Magyar Lapok* (=Erdélyi Lapok), 1936.XI.5., 1-2.; Balogh Edgár: Új magyar rendiség szószólói Erdélyben. *Korunk*, 1936, 4. sz. 23.

54 Albrecht Dezső: Metamorphosis Transsylvaniae. *Hitel*, 1937, 2. sz. 163-166. Albrecht itt az OMP Intézőbizottságának egyik ülésére utalt, György: *Iratok* i. m. 197-204. Ezenkívül kritizálta az OMP kisebbségi szakosztályán elhangzottakat, MK, 1937, 11. sz. 273-284.; 12. sz. 305-333.; 14. sz. 369-384.; I. még: Összegyűlt a Magyar Párt elnöki tanácsa. KÚ, 1937.V.30., 1.

55 Uo. 166.

56 Venczel József: Metamorphosis Transsylvaniae. *Hitel*, 1936, 4. sz. 316-320.

57 Albrecht Dezső: Nemzedékváltás a gyakorlatban. *Hitel*, 1937, 4. sz. 317-320.

szándéka életidegen elképzelés volt, hiszen maga a csoportosulás sem tudta megvalósítani. Ez még akkor is igaz, ha ennek ők maguk nem voltak tudatában, csak az utókor érthetően nagyobb érzékenysége értékeli megfelelően a jelenségeket.

Különösen László Dezső érvelt hevesen amellett, hogy a romániai viszonyokkal kell törődni ahhoz, hogy a kisebbség élete és túlélése számára fontos jogokat és lehetőségeket kiaknázhassák. Tudjuk, hogy ő volt az, aki évek óta *A kisebbségi lét ajándékait* dicsérte, s ez magyarázza, hogy ő nem keresgélte a határokon kívül importálható és Erdélyben is hasznosítható szociális programokat, ideológiákat és bünbakkereső érveket, mint a *Hitel* köre. De azért az ő figyelmét sem kerültkék el azok a korlátozások, amelyek a magyar kisebbség állapotától elválaszthatatlanok voltak.⁵⁸ Nemzedéktársa, Balázs Ferenc könyvének ismertetésekor világosan leírja, hogy egy ilyen csoportban való élet korlátozottabb lehetőségekhez, visszafogottabb igényekhez és így szűkebb látókörhöz is vezet. László és csoporttársai számára azonban a lehetőségek említett leszorítása nem azt jelentette, hogy nekik egy jövőbeli egyenjogúságba vetett hitüket föl kellene adniuk. Az idősebb korosztályokkal ellentétben, akik egy ilyen egyenjogúságban már nem tudtak hinni, a fiatalok aktív és építő módon álltak a kérdéshez. László például két fő tennivalót jelölt ki: „Kisebbségi életünk alapkérdései [...] a románsághoz való viszonyunkon dőlnek el. Nekünk tehát mindenek előtt ennek az országnak életét, életrendszerét, életlehetőségeit kell megismernünk [...] Meg vagyok győződve, hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka, hogy nem ismertük kellően ezt az országot és azokat az utakat, melyek tiszteletben tartásával *itt lehet és kell élnünk*”.⁵⁹ Ezekben a sorokban egyrészt az előtte járó politikusok és értelmiségiek bírálata rejlik, mert elmulasztották a népet fölvilágosítani az új létfeltételekről, törvényekről és szabályokról. Sorainak értelme másrészt az, hogy a nehézségek megoldását elérni nem a kisebbség-fogalom és állapot megváltoztatásával – esetleg Magyarországhoz való visszatérés által – akarta, hanem önkritikusan rámutatott a mulasztásokra, melyeket éppen a szóban forgó kisebbség követett el, de kiemelte a létező lehetőségeket is és hangsúlyozta (igaz, 18 évnyi politikai harc után kissé illuzórikusan): „Országunk alkotmányának ismerete mindenekelőtt arról győz meg, hogy a kisebbségi élet alkotmányjogilag biztosított formája az itteni életnek. Mi nem megtűrt, hanem teljes jogú polgárai vagyunk ennek az országnak, minden olyan magatartás, amely állampolgári jogaink gyakorlásában sért meg, ellenkezik az ország alkotmányával és törvényeivel”.⁶⁰ László jelszava tehát az írásban garantált jogok megvalósításáért folytatott harc volt, s ő nemzedéktársaival együtt készen is állt erre a harcra. Az idősebb nemzedékekből azonban éppen ez az elszántság kezdett lassan eltűnedezni a helyi túlkapasok és hivatali visszaélések következtében. Eltekintve most attól, hogy az 1923-as alkotmány nem egy paragrafusa ellentmond László állításának a kisebbségek teljes egyenjogúságáról, román politikusok fölhívásai az erdélyi városok elrománosítására a legtöbb magyarban ráadásul azt az érzést ébresztették, hogy csak rövid távon „megtűrt polgárai” az országnak. Úgy tűnik, mintha László azért valamit sejtett volna a kijelentései és a valóság közti ellentétről,⁶¹ de az is valószínű, hogy a másik oldal, a Magyar Párt tervei és tevékenysége vonatkozásában sem volt jobban informált. Az általa megjelölt két irányt tehát egyformán irreális módon ítélte meg: egyrészt illúziók vezették, másrészt a tudatlanság motiválta. Amikor például azt állította, hogy a román törvények

58 László Dezső : A rög alatt EF, 1936, 2. sz. 37-41.

59 László Dezső: A kisebbségi élet EF, 1935, 3. sz. 79-86. Kiemelés tőlem – II. Sz. F.

60 Uo.

61 Erre utal kijelentése: „A román politikai pártok jogaink érvényesíteni akarásában mindenekelőtt irredentizmust, az állam épsége ellen való izgatást látnak. Pedig ez távol van tőlünk...” Uo.

megengedik a székelyek autonómiáját, de a magyar kisebbség semmit sem tett megvalósításáért, nemcsak a törvények nem ismeretét bizonyította, de a Paál autonómia-tervezetét,⁶² vagy a párt 1933-as határozatát is, illetőleg – esetleg – az értük tett erőfeszítéseket tartotta elégtelennek. Mégis fontos leszögezni azt, hogy László építő és tettvágytól lelkesített véleményét a fiatalság nagy tömegei osztották. Ezt éppen Albrecht állásfoglalása bizonyítja a legjobban a konkurens kiadványban. Ő ott ugyanis nemcsak Magyarországról átvett elképzeléseket népszerűsített, de szintén kiadta a jelszót: „Az igazi erő: saját erő és az igazi segítség: ahogy mi magunkon segítünk”.⁶³

Ez volt mindenestre a legkisebb közös nevező a fiatal nemzedék egymással is háborúskodó két lapja között. Jóllehet mindkét szerkesztőség tudatában volt annak a ténynek, hogy hasonló célokat követnek, még ha más-más eredetű és jellegű módszereket alkalmaznak is, lapegyesítő tárgyalásaik (1935-ben és 1936-ban, a *Hitel* alapítása, illetőleg újraindulása után) kudarcra végződtek.⁶⁴ Ennek csak részben voltak személyi, vagy szerepvállalási okai. Az elsőre példa az Albrecht és Jancsó Béla közti ellentét amiatt, hogy az előbbi nem tudta megbocsátani az utóbbinak az *Erdélyi Fiatalok* alapítását, a másodikra a *Hitel* körétől támasztott igény a vezető szerepre. Áthidalhatatlanoknak inkább az ideológiai ellentétek bizonyultak köztük. És itt csak mellékesen említendő, hogy a Fiatalok már magát a *Hitel* létét maguk ellen irányulóként fogták föl, s László el is magyarázta lapjuk első állásfoglalásában, hogy az ő köre a másik által meghirdetett programot már évek óta megvalósítja. És ehhez még olyan jelszavakra sem volt szüksége, mint *új katolicizmus*, vagy *konzervatív reformizmus*.⁶⁵ Egy másik eszmefuttatásban Jancsó a két ideológiai példakép, Szabó Dezső és Szekfű Gyula politikai eszmevilágát hasonlította össze.⁶⁶ A mérleg nyelve természetesen a Szabó javára billent ki a *Hitel* szellemi mentorának számító Szekfű ellenében. Igen jellemző ugyanakkor az 1935-ös év uralkodó hangulatára, hogy még egy ideológiailag olyan feddhetetlen személynek, mint Jancsó Béla sem tűntek föl a két gondolkodó főművének kétes értékű vonásai, ergo szükségesnek sem tartotta magát Szabó idegengyűlölő és antiszemita kijelentéseitől, valamint Szekfű művének zsidóellenes oldalaitól elhatárolni. Jancsónak természetesen nem volt feladata, hogy kiderítse a zsidók túlsúlyának okait és alakulását a magyarországi társadalom bizonyos területein. (Ez a kérdés mindkét alkotót foglalkoztatta.) De Jancsó azt az ellentmondást sem vette észre, hogy saját kisebbsége jogokat követel abból a célból, hogy saját nemzeti identitását megőrizhesse, Szabó meg Szekfű viszont a Magyarországon élő kisebbségektől asszimilációt vártak el. Jancsó ilyen irányú *vakságának* oka valószínűleg a népi mozgalomnak az 1930-as évek közepétől megerősödő s mindinkább egy kizáró népiség irányba forduló hatásában keresendő. Ennek híveit (így az *Erdélyi Fiatalok*at is) az egyszerű nép helyzete és a *tőke* általi kizsákmányolása foglalkoztatta. A mozgalom legtöbb képviselője számára Borbándi szerint annak a ténynek a megemlézése, hogy a gyártulajdonos vagy a bankár a zsidó valláshoz tartozott, nem volt antiszemita éle, mert ők nem a vallási hovatartozással foglalkoztak, hanem pusztán a kapitalizmus főképviselejeként említették őket, akár a német származásúakat.⁶⁷ Azonban 1936–1937 után (és erről Borbándi nem ír) a *népi mozgalom* egy része elmozdult a *völkisch* (népiség)áram-

62 Paál autonómia-tervezetének bemutatásakor említettük, hogy azt az *Erdélyi Fiatalok* megtárgyalták s erről jegyzőkönyv is fennmaradt. Úgy látszik, László elfelejtette az akkori (1931-es) vitát.

63 Albrecht Dezső: Az építő Erdély. *Hitel*, 1936, 1. sz. 1-26. Idézet: 3.

64 Cseke: *Vigyázó torony* i. m. 142.

65 László Dezső: Rosszindulat vagy tudatlanság? EF, 1935, 1. sz. 20-22.; László Dezső: *Hitel*. EF, 1936, 1. sz. 36-38.

66 Jancsó Béla: Szabó Dezső és Szekfű Gyula. EF, 1935, 1. sz. 10-17.

67 Borbándi: *Népi mozgalom* i. m. 390-397.

lat irányába és ennek sodrában erős antiszemitizmust terjesztett.⁶⁸ Erdélyben ez nem is annyira a fiatalok mozgalmában mutatható ki, mint inkább az *Erdélyi Lapok*ban.

Végül egy 1936 közepén megjelenő, a két lap közti megbeszélések kudarcával foglalkozó írás véglegessé tette a két tábor különválását. Az *Erdélyi Fiatalok* a tárgyalások megszakadása okaként azt említette, hogy a másik oldal vonakodott egy nyilatkozatban a demokráciáról és a fasiszusról vallott nézeteit nyilvánosságra hozni. Ez a kibékülésnek és az együttműködésnek az utolsó reményét is megsemmisítette.⁶⁹ Ily módon az a paradox helyzet állt elő, hogy a fiatal szellemi elit egymást évek óta ismerő két nagy tömbje ugyanazt a célt követte, részben hasonló eszközöket használt és majdnem párhuzamos, de végül is egymástól távolodó utakon haladt tovább a két lap köré tömörülve. És mégis éppen most, a legnagyobb meghasonlás idején látszott újra kiépülni az az egység, amely a fiatal nemzedékben 1933 óta nem létezett. Csakhogy ennek a kiegyezésnek az előmunkásai olyan személyek voltak, akik a két vetélkedő csoporton kívül álltak.

2.3. A Vásárhelyi Találkozó mint egyesítési kísérlet (1937)

A fiatalság megosztottsága és ennek következtében anyagi és szellemi tartalékainak elkerülhetetlen eltékozlása az 1930-as év közepén nemcsak a két lap közti ellentétekben jelentkezett. Ezek voltak ugyan a fiatalság legtekintélyesebb folyóiratai, s ráadásul körükük gyűlt az ifjúsági elit két legnagyobb csoportja, nemzedékük egyes részei azonban kommunista, mások szociáldemokrata vagy más elképzelések hatása alatt álltak. Még a két újság egymással ellenségeskedő körei is belátták, hogy egységes föllépésük súlyukat nemcsak a kisebbségen belül, de a többség irányába is megnövelné. Erre vonatkozó tárgyalásaik azonban ismét zátonyra futottak azon, hogy Venczel és társai kevesellték az Erdélyi Fiatalok ajánlatát: egy rovat szerkesztését lapjukban.

Ekkor azonban (1935–1936-ban) több esemény hatására új erőre kaptak a próbálkozások, amelyek a kisebbség lehetőleg minden ideológiai csoportját egy asztalhoz szeretnék volna ültetni. Ezek között a különböző szintű nemzeti és nemzetközi események között az ország jogfosztó kisebbségi politikájától kezdve a Moszkvából irányított ún. *Népfrent-politikáig* említhetők példák. Ez utóbbi minden baloldali politikai erő összefogására törekedett egy fenyegető fasiszta hatalomátvétel megelőzése érdekében. 1935 őszén telepedett át Erdélybe a baloldali felfogású Balogh Edgár Csehszlovákiából, mert onnan „kommunista és irredenta”⁷⁰ tevékenysége miatt kiutasították. Azonnal körlevelet intézett egy sor magyar fiatalhoz, és ebben az ifjúság összefogását szorgalmazta a fasiszta veszéllyel szemben. Balogh politikai nézetei természetesen közismertek voltak Erdélyben, s az a tény, hogy a kommunista Józsa Béla valamint Bányai László, a MADOSZ (a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége) egyik vezető személyisége, álltak melléje, csak gyanúsabbá tette szándékát. A MADOSZ ugyanis egyike volt az OMP riválisaként föllépő számos baloldali szervezetnek, melyek azzal vádolták a pártot, hogy elhanyagolja a nép, vagyis a munkások és a parasztok érdekeit. Ezek a szervezetek többnyire rövid életűnek bizonyultak, és néhány jelszónál többet nem hagytak maguk után. Ilyen volt például az 1934-ben alapított Magyar Kisgazdák Pártja.⁷¹ Meghiúsult

68 Gyurgyák: *Zsidókérdés* i. m. 554-581.

69 A Híttel ellentmondásai. EF, 1936, 2. sz. 61.

70 Balogh Edgár: *Vásárhelytől Vásárhelyig*. Helikon, 1991, 29. sz. 1.

71 Utóbbi egy felhívását közli Seurtu (szerk.): *Minoritájile* i. m. 220-222.

kezdeményezés volt Az Országos Magyar Párt Ellenzéke (1933) is, a MADOSZ (1935) pedig ennek a folytatása. Az 1935–1937-es évek nyugtalan légkörében a MADOSZ a magyar lakosság széles rétegeinek a támogatásával számolt. A kormány kisebbségpolitikai intézkedései okozta elégedetlenségüket ugyanis osztályharcos jelszavakkal igyekezett a maga javára fordítani. Az elnyomott rétegek etnikumokon átívelő *népszolidaritásának* jegyében 1935. szeptember 24-én szövetséget kötött Petru Groza korábbi román miniszternek politikailag a baloldalon álló Ekésfrontjával.⁷² Együttműködési fölhívást intézett ugyanakkor az OMP-hez is, de ezt a párt Románia nacionalista és szovjetellenes atmoszférájában kommunista provokációként értékelte, s természetesen nem akarta kitenni magát ilyen vádaknak.⁷³ Néhány hónappal korábban amúgy is rideg elutasítást váltott ki hivatalos oldalról próbálkozása, hogy a kisebbségi kérdést ne a mindenkori napirend zavaros menetébe ágyazva tárgyalják. A MADOSZ a rákövetkező időben tanulmányozta a magyar parasztok gazdasági nehézségeit, valamint a rájuk nehezedő ideológiai nyomást. A népfrontpolitika szükségességéről meggyőződött fiatal kommunisták számára az 1936-os év őszének egy eseménye adott lökést a cselekvésre: székelyek egy csoportja egy római katolikus templomban esküt tett egy nemzetiszocialista szimbolikájú (vagyis horogkeresztes) zászlóra, miközben egy görög-katolikus román pap egy román párt érdekében kortesbeszédet mondott.⁷⁴ Ezeknek a személyeknek a teljes ideológiai tájékozatlanságát az is mutatja, hogy tettük jelentőségére és horderejére az sem ébresztette őket, hogy a zászló ráadásul a román nemzeti színeket viselte. Az eset következmények nélkül maradt ugyan, jól szemlélteti viszont, mennyire tévútra vihető volt a lakosság politikailag iskolázatlan része. A kommunisták ekkor az éppen kitört spanyol polgárháború hatása alatt álltak, s ez az esemény csak megerősítette őket meggyőződésükben, hogy minden erőfeszítéssel kell a társadalom *fasizálása* ellen (az ő szóhasználatukkal). Nézeteik szerint még az OMP politikája és sajtója is ezt segíti elő.⁷⁵ Az egész gondolatmenetnek annyi valóságmagja volt, hogy a magyar sajtó abban az időben a spanyol polgárháborút valóban ellentétes nézőpontokból tárgyalta.

A fiatal értelmiség erőinek összefogását időközben a magyar ifjúság olyan elismert képviselői is szorgalmazták, mint az író Tamási Áron. Tamásit a romániai magyar ifjúság kivétel nélkül legtehetségesebb írójaként tisztelte. Műveiben a transzilvánizmus eszméit a népi mozgaloméival egyesítette.⁷⁶ Tamási 1936 tavaszán egy cikksorozatban foglalkozott Balogh Edgár fentebb említett körlevelével és Németh László 1935-ös romániai úti beszámolójával. Németh László igen sok helyen járt Erdélyben, Romániában, találkozott parasztokkal, munkásokkal, értelmiségiekkel. Meglátogatott olyan vidékeket, ahol a magyarok többségben, és olyanokat, ahol szórványban éltek. Beszámolójában túltengenek a negatív benyomások. Nem hallgatta el a hátrányos körülményeket, melyek között a magyarok Romániában éltek. A kisebbségi lét másodrangúságát egy autóbuzson érezte meg, amikor útítársai szótlan tekintetből kiolvasta, hogy a más nyelvet beszélőre úgy néznek, mint egy „tisztátalanra”.⁷⁷ Mindezekelőtt elítélte viszont a magyarok vallási és világnézeti ellentéteit, politikusaik téltenségét

72 Lípcey Ildikó: A MADOSZ és az Ekésfront (Frontul Plugarilor) 1935–1944. *Történelmi Szemle*, 1982, 3. sz. 458-482., főleg: 465.

73 Miko: *Huszonkét év* i. m. 167.

74 Fábrián László: A bieska megfordult. BL, 1936.IX.24., 1.

75 Józsa Béla: Cselekvő magyarok álljanak az élre! In: Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest, 1977. 112-114.

76 Bertha Zoltán: Transzilvánizmus és népiség. Tamási Áron társadalmi nézeteiről. In: Tóth – Sípos (szerk.), *Népi mozgalom* i. m. 203-217.

77 Nagy Pál (szerk.): *Németh László. Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, 2001. 63.

(de eredménytelen nyüzsgését is). Egyik végkövetkeztetése ez volt: „Magyarság, halál, és protestantizmus, én is úgy érzem, egyet jelentenek ma itt”.⁷⁸ Írása élénk vitát váltott ki Erdélyben.⁷⁹ De még élesebb, mert konkrétebben és részletesebben alátámasztott ítéletet mondott Németh útitársa, Boldizsár Iván. Már írásának címe kifejezi azt a gondolatát, hogy a békekötés óta eltelt évek hatása éppolyan tragikus, mint a szerződés maga.⁸⁰ A Magyar Párt csupán a megélt jogfosztottságokat számlálja, de semmilyen konkrét szervezési intézkedést nem tesz a fálusi lakosság gondjainak megszüntetése érdekében. Energiáit inkább arra kellett volna fordítania, hogy orvost küldjön az egyik faluba, megmenten egy iskolát a másikban, megteremtsen egy helyi szövetkezetet a harmadikban. A politikusok ehelyett egymással háborúskodnak, ám bár jól tudják egymásról, hogy a *katolikus hitlerista* és a *kommunista szabadkőműves* azonos társadalompolitikai célokat követ.⁸¹ Boldizsár ebből a lehangoló helyzetből kiutat a felnövekvő értelmiségben látott, különösen a *Hitel* körének *szociális felelősségtudata* imponált neki, mert ez sem kommunista, sem irredenta eszmékkel nem volt gyanúsítható.

Összegezve elmondható, hogy Tamási Áron említett 1936-os cikksorozatának a kiváltója a következő három mozgatóerő lehetett: (először) egy kommunista irányultságú baloldalnak a népfrempolitika jegyében való megerősödött föllépése, (másodsor) a *bal* és a *jobb* közti európai ideológiai viták, és (harmadszor) az a kívülről is pártolt meggyőződés, hogy a fiatal szellemi vezetőréteg széthúzásának véget kell már vetni. Tamás cikksorozata az 1937 őszen tartott *Vásárhelyi Találkozó* előkészítője volt.⁸² Ötrészes cikksorozatában Tamási (Balogh körlevelére hivatkozva) előbb a *cselekvő ifjúságról* ad képet, bemutatva különböző csoportjait (pl. Erdélyi Fiatalok, a *Hitel* köre stb.).⁸³ Hangoztatott különbségeiken túl közös céljaikat is felismerte, és pedig abban, hogy világnézetüktől függetlenül a maguk módján a magyarság egészét akarják szolgálni. Arra a meggyőződésre jutott tehát, hogy céljaik – a *Fiataloknak* a néphez való fordulása, a *Hitel* társadalmi reformtervei és a baloldaliak harca a nép elnyomása ellen – összhangba hozhatók. Mi több: egyesülniük kell, hogy sikeresek lehessenek, hiszen közös céljuk van, de ellenfelük is az: a múltba forduló, konzervatív szellemiség. Csakhogy Tamási az ifjúság egységét tartva szem előtt, egy kicsit lefaragott eltérő vonásaikból, de a társadalmi valóságot is leegyszerűsítette. Ennek az eljárásnak az volt a célja, hogy őket a tárgyalóasztalhoz csalogassa, az érintettek azonban tiltakoztak egyoldalú beállításuk ellen.⁸⁴ Egy találkozó lehetőségének a gondolata azonban már megfogalmazódott e cikkekben, s a rájuk következő hozzászólásokban kikristályosodott megvalósításának elengedhetlensége is.⁸⁵ Ezek a rövid, de egymást nagy számban követő véleménynyilvánítások 1937 márciusa és

78 Uo. 99.

79 Nagy (szerk.): *Németh* i. m.

80 Boldizsár Iván: Erdély második Trianonja. In: Nagy (szerk.): *Németh* i. m. 103-114.

81 Uo. 111.

82 Példakép lehetett egyesek számára még a csehszlovákiai magyar ifjak Tavaszai Parlamentje is, amely szintén az egymással szembenálló csoportok egyesítését célozta. Balogh: *Vásárhelytől* i. m. 1.

83 Tamási Áron: *Cselekvő ifjúság*. BL, 1936.IV.5.; IV.6.; IV.10.; IV.11.; IV.12. További kutatásokat érdemelne annak kiderítése, vajon befolyásolta-e Tamásit Ferenczi Zsigmond hasonló című és tematikájú cikke, l. Ferenczi Zsigmond: *Cselekvő magyar ifjúságot*.. MK, 1933, 18. sz. 523-526.

84 Szentimrei Jenő: *Őrségváltás, műveltségváltás vagy váltógazdaság?* BL, 1936.IV.19., 10.; IV.20., 4.; Dr. Jancsó Béla: *Levél Tamási Áronhoz*. BL, 1936.V.18., 7.; László Dezső: *Cselekvő magyar ifjúság* I. EF, 1936, 1. sz. 1-5.

85 Egy részüket megjelentette Turzai (szerk.): *Vásárhelyi Találkozó* i. m. A dokumentumgyűjteményt azért szükséges elővigyázattal kezelni, mert a kommunista történelem-átírás mintapéldája: határtalanul eltúlozza az RKP szerepét a Találkozó előkészítésében, ezt magát a Népfrempolitika jegyében megtartott fasisztaellenes tüntetesként értékeli (ami biztosan nem volt), és elhallgat néhány eseményt, ami nem fért bele előregyártott koncepciójába (pl. a Kacsó Sándor felszólalása körül történeteket). Hasonló a helyzet Csatári könyvével is: *A Vásárhelyi Találkozó*. Budapest, 1967.

májusa között láttak napvilágot a demokratikus-liberális *Független Újság* című hetilap hasábjain. A hozzászólók között voltak: Venczel József, Jancsó Elemér, Kéki Béla, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Bányai László, Nagy István, az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztősége és mások.

A következő megoldandó kérdés a találkozó formájára és a résztvevők összetételére vonatkozott. A legtöbb nehézséget az előkészületek során a két fő csoportosulás, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* köre közti ellentét okozta. Jancsó Béla például első hozzászólásában görcsösen ragaszkodott azokhoz az elvekhez, amelyek voltaképpen mozgalmának sírásói voltak 1932–1933 óta, nevezetesen, hogy csak a *Fiatalok* mozgalma kapcsolódik szervesen az erdélyi valósághoz, a másik kettő (a *Hitel* meg a marxisták) egyaránt idegen ideológiát igyekszik meghonosítani. Az ellentétekre Bányai László mutatott rá a kommunista *Korunkban*. Arra például, hogy Albrecht támogatja ugyan a találkozó megtartását, de azt mintegy történetileg előjogot élvező rendek gyülekezéseként fogja föl. A másik oldal (az *Erdélyi Fiatalok*) viszont *parlamentről* beszél, vagyis egy demokratikus szervről.⁸⁶ Maguk a *Fiatalok* arra mutattak rá, hogy őket 1932 őszén éppen azok a katolikusok és marxisták ítélték el apolitikus állásfoglalásuk miatt, akik hirtelen úgy kardoskodnak az egység mellett. A marxistáknak és a katolikusoknak most meggyőzően fel kellene tárnuk gondolkodás módjuk változásának okait.⁸⁷ Az *Erdélyi Fiatalok* attól a feltételtől tette függővé részvételét bármilyen találkozón, hogy azon nem egy bizonyos számú, önkényesen meghívott magánszemély vesz részt, hanem a résztvevők már létező szervezetek és csoportok képviselőiben lesznek jelenek.⁸⁸ Ennek a javaslatnak az elfogadása azonban azt jelentette volna, hogy a baloldaliak nem jelenhettek volna meg, mert nekik semmilyen elismert egyesületük sem volt. A *Hitel* köre csak egy diákszervezet képviselőjeként lehetett volna jelen.

„Mind magyarok vagyunk!”⁸⁹ – emlékeztetett Tamási egyik cikkében a közös nevezőre, s a továbbiakban azt állította, hogy a magyar nép egyetlen osztályból áll, melynek részei a falu, a munkásság, a középosztály meg az arisztokrácia, s így osztályharc sincs. Több sikertelen próbálkozás után Tamási feladta a reményt, hogy az Erdélyi Fiatalokat együttműködésre bírja.⁹⁰ A találkozó iránt érdeklődő csoportok 1937 júniusában előkészítő bizottságot alakítottak. Ennek elnöke Tamási lett, tagjai: Jordáky Lajos és Nagy István (az előbbi a szociáldemokraták,⁹¹ az utóbbi a munkásság képviselőjeként), továbbá Asztalos Sándor, Petrovay Tibor és Vita Sándor a *Hitel* részéről. A Magyar Dolgozók Szövetsége két legkimagaslóbb képviselőjének, Balogh Edgárnak és Bányai Lászlónak a kimaradását Nagy István később a *Hitel* körének a nyomásával magyarázta. A kör véleménye szerint a két említett személy beválasztása „támadási felületet adna a csúcstestvények felé”.⁹² Az előkészítő bizottság első nyilatkozatában a találkozó céljaként a kisebbség öntudatának erősítését jelölte meg annak érdekében, hogy saját problémáit jobban meg tudja oldani, és hogy „sikeresen ellenállhasson minden olyan támadásnak, mely őt nemzeti értékeiben és jogaiban veszélyezteti”.⁹³ Át kell alakítani a

86 Bányai László: Erdélyi ifjúsági parlament *Korunk*, 1937, 7-8. sz. 658-660.; Albrecht Dezső: Transsylvania Diéta. *Hitel*, 1937, 1. sz. 77-80.

87 Az ifjúsági parlament kérdéséhez. *EF*, 1937, 2. sz. 19.

88 Cseke – László (szerk.): *Erdélyi Fiatalok* i. m. 63.; Cseke: *Vigyázó torony* i. m. 143.

89 Tamási Áron: Mind magyarok vagyunk! *FÚ*, 1937, 20. sz. 3.

90 Az Erdélyi Fiatalok állásfoglalása: Az Erdélyi Fiatalok válasza... *EII.*, 1937.IX.26., 8-9.

91 Lakatos: *Emlékeim* i. m. 312-313.

92 Turzai (szerk.): *Vásárhelyi Találkozó* i. m. 33.; l. még Jordáky Lajos 1937.VII.10-i és 23-i naplóbejegyzéseit, *JLII*, Napló. A „csúcstestvény”-en az OMP-t kell érteni.

93 Másfél évi munka után... *BL*, 1937.VIII.23., 4.; Programnyilatkozatot adott ki a „Vásárhelyi Találkozó” előkészítő bizottsága. *KÚ*, 1937.VIII.22., 5.; Molter Károly *Hagyaték*. MTA K Ms 6023/141.

társadalmat, hogy eltűnjenek az osztályok közötti választóvonalak. Ezek a gondolatok nem lépték túl az általánosságok szintjét, a kisebbség jobboldali sajtója mégis úgy vélte, hogy a kommunisták megpróbálják az összejövetelt a maguk céljaira kisajátítani. Jóllehet a szélső baloldalnak nem is volt képviselője a bizottságban, a sajtó arra intette az ifjúságot, hogy ne alakítson semmilyen szervezetet az OMP-n kívül.⁹⁴ Maga a párt előbb megtiltotta tagjainak a találkozón való részvételt, később azonban ezt a tilalmat visszavonta.⁹⁵ Úgy tűnik, a vezetőség fölismerte, hogy előnyösebb számára, ha hozzá ideológiailag közel álló személyek által ellenőrzést tud gyakorolni a találkozó fölött.⁹⁶

Az összejövetelt a kortársak már az előkészületek idején is *Vásárhelyi Találkozó*ként emlegették.⁹⁷ 1937. október 3-a és 5-e között zajlott le a fiatalság 187 képviselője jelenlétében. Bevezető előadásában Tamási elnökként leszögezte, hogy a magyarság elsődleges érdeke minden osztályharc megszűnése akkor, amikor *nemzeti érdekekről* van szó.⁹⁸ A „nemzeti összefogásnak” a hátrányos és diszkrimináló intézkedések esetén érvényes elsőbbsége a továbbiakban még több hozzászólás vezérgondolata volt. A társadalmi egység szükségességét Tamási a román pártok szintén egységes föllépésével indokolta: „ha [...] látjuk és érezzük, hogy a román pártok és uralkodó osztály világnézeti különbség nélkül egyaránt részt vesz a mi népünk sanyargatásában, akkor nekünk is egyetemlegesen és világnézeti különbségek nélkül kell védekeznünk”.⁹⁹

A találkozó előadásokból és hozzászólásokból állt. Az előadások egy-egy konkrét témáról szóltak (gazdasági, szociális, munkáskérdés, román–magyar együttélés stb.), és az előkészítő bizottság által korábban fölkerült személyek tartották őket. A hozzászólások vagy viták ezután, de az idevonatkozó határozat meghozatala előtt, néha mégis ezt követően zajlottak le, és gyakran többet árultak el az összejövetel hangulatáról, mint a beszédek. Megállapítható, hogy a találkozón végül is sikerült a konzervatív-nemzeti szárnynak fölülkerekednie. Ennek szemlélete már az Albrecht által a kisebbségi társadalom változásairól és erkölcséről tartott első előadásban megadta a későbbiek alaphangját. Az e témáról elfogadott határozat szerint ugyanis a találkozó vezéreszméje az a gondolat, hogy a kisebbség vezetése csak „a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhet”.¹⁰⁰ Minthogy Albrecht azt állította, hogy ez nem a zsidók ellen szól, a mondat csakis a kommunisták ellen irányulhatott.¹⁰¹ Az ő főbűneik a konzervatívok szemében az *istentelenség* és a *nemzetköziség* voltak. Hasonló nemzeti konzervatív, önkritikát elvető beállítottság nyilvánult meg Kacsó Sándor egy javaslatának heves elutasításakor. Kacsó a román-magyar együttélés föltételeiről és útjairól tartott beszámolót és terjesztett elő egy határozati javaslatot. Ebben a románok és a magyarok közti bizalmatlanság kialakulásáért mind a román, mind a magyar politikusokat hibáztatta.¹⁰² Az

94 Paál Árpád: Széthűző csoportosulások. ML, 1937.VIII.5., 1-2; 1. még Gyár fás idevágó leveleit Bethlen Györgyhöz 1937 augusztusából. BGyII.

95 MOL KM-K64-1937-73-27, f. 566.; Beesky István: A 'Vásárhelyi Találkozó' után. KÚ, 1937.XI.20., 6.

96 Mindezt nem utolsósorban azért is tette, mert a sajtóban a Találkozó előtt még több más pengeváltás is volt. I. A 'Vásárhelyi Találkozó' ügyében. BL, 1937.IX.16., 5.; A MADOSz ellen fordul a 'Vásárhelyi Találkozó' előkészítő bizottsága. KÚ, 1937.IX.12., 4.

97 L. a *Vásárhelyi Találkozó* című felszólítást és a kétoldalas, névre szóló és a programot tartalmazó *Meghívót* a Molter-hagyatékban. MTA K Ms 6023/141-142.

98 Tamási Áron: IIősökhöz, nehéz időkben. *Hitel*, 1937, 3. sz. 173-176.

99 Uo. 175.

100 Emelkedett szellemben és a legteljesebb egyetértés jegyében haladnak a 'Vásárhelyi Találkozó' fiataljainak tanácskozásai. ML, 1937.X.5., 3-4.; A Vásárhelyi Találkozó első két határozata. In: BL, 1937.X.4., 8.

101 Egységes hittevással ért véget a Vásárhelyi Találkozó. BL, 1937.X.6., 1.

102 Kacsó Sándor: Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének útja és feltételei. BL, 1937.X.8., 4-5.

egybegyültek ellenállása azonban arra kényszerítette, hogy visszavonja ezt a tervezetét és részt vegyen egy másiknak a kidolgozásában. Ebben a résztvevők kiemelték a Duna-medence minden magyarjának nyelvi és kulturális közösségét, kifogásolták a kisebbségek diszkriminációját, és a magyar kisebbség nemzeti egyenjogúságát a románokkal való békés együttélés döntő feltételeként jelölték meg.¹⁰³ Azt is hangsúlyozták, hogy a magyarok a hatalomváltás óta mindig teljesítették kötelességüket, úgyhogy *csak a többség* maradt felelős a nemzetiségi problémákért. Ideológiai vonatkozásban mind a jelenlevők, mind a kommentátorok a békülés jeleként értékelték, hogy Nagy István kommunista író a résztvevőket a munkásság nemzeti tudatának meglétéről biztosította. Ezzel Nagy azt a közkeletű vádat akarta megcáfolni, miszerint a munkások nem érdeklődnek a kisebbség nemzeti alapon történő hátrányos megkülönböztetései, csak a kommunista nemzetköziség eszméi iránt. Ehhez a témához szólva Fodor József katolikus pap kifejtette, hogy a munkásoknak sincs okuk félni a *katolikus terminológiától*, mert a gyűlés az ilyen jelszavak mögött rejlő kizsákmányolásukat (melynek mibenlétére közelebből nem tért ki) nem tűrné. A jelenlevők többsége által képviselt nemzeti konzervatív szellem további megnyilvánulása volt az az éles vita és elutasítás, melyet Szemlér Ferencnek az alkotók művészi szabadsága és függetlensége melletti érvelése váltott ki. A hozzászólók többsége ezzel szemben a művésztől a „nemzeti szellemben” való és a „nemzeti értékek” felé ható nevelést várta el. *Nemzeti alapon* szükséges a társadalompolitikai tevékenységeknek megtörténniük aszerint a határozat szerint, amely a „belső önellátásos és a benső önkormányzati politikát” szorgalmazta. A politika, a gazdaság és a kultúra területén mindenek „a nemzeti létfenntartás biztosítása és jogaink kivívása érdekében” kell történnie.¹⁰⁴ Ez a *nemzeti alap* azt jelentette, hogy a politikai stratégiának a nemzeti megfontolásokat valamely téma szakmai oldalával szemben mindig előnyben kell részesítenie (pl. a parlamentben).

Az erdélyi magyarság fiatal elitjének minden politikai árnyalatát egybegyűjtő Vásárhelyi Találkozó tehát a felszínen erősen heterogén összejövétel volt. Az ifjúság képviselői azonban világnézeti különbségeik, sőt ellentéteik ellenére, de saját táboruk gyakran erős ellenzése dacára is néhány napra egymásra találtak. Albrecht például az OMP-ben tapasztalt bizalmatlanságról beszélt, melyet le kellett küzdenie, Balogh még fél évszázad múlva is emlékezett a MADOSZ elutasító véleményére, melyet az előkészületeket elindító lépése váltott ki.¹⁰⁵ Világos mindebből, hogy a résztvevőknek már pusztá megjelenésükkel óriási szellemi távolságokat kellett áthidalniuk.

A találkozó jellegzetessége a nemzeti egységnek az a szelleme volt, melyet később a résztvevők majd mindegyike dicsérően említett, s amely kétségtelenül lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a szélsőséges ideológiai álláspontokat képviselő csoportok (a *völkisch* irányultságúak vagy a kommunisták) egyike sem próbálta az összejövételt egyoldalúan kisajátítani. Nem véletlenül hasonlította Albrecht pár nappal a Találkozó után egyik, Vita Sándorhoz írt levelében az erdélyi magyarság hozzáállását a végvári katonákéhoz, akiknek fennmaradásukhoz mindenekelőtt egységre volt szükségük: „befelé megegyezés, béke, testvéri összehúzóadás, kifelé makacs megkapaszkodás, szüntelen pozícióharc...”.¹⁰⁶ Az értekezlet igazi eredménye az együttműködésre való közös hajlandóságban nyilvánult meg a nemzeti szempontot képviselő

103 Egységes hittevással ért véget a Vásárhelyi Találkozó. BL, 1937.X.6., 1.

104 Emelkedett szellemben és a legteltjesebb egyetértés jegyében haladnak a ‚Vásárhelyi Találkozó’ fiataljainak tanácskozásai. ML, 1937.X.5., 3.

105 ‚Hitvallásban’ foglalta össze határozatait a ‚Vásárhelyi Találkozó’. ML, 1937.X.6., 3-4.; Balogh: *Vásárhelytől Vásárhelyig* i. m. 1.

106 Albrecht Dezső levele Vita Sándorhoz, 1937. október 15. MTA K Ms 4109/1.

selők túlsúlya ellenére. Hiszen meggondolandó, hogy az egyik oldalon az akkor erősen harcias kommunista népfront-ideológia hívei álltak csatasorba Balogh, Bányai és Nagy személyében, míg a másikon a katolicizmus és a reformmagyarság nacionalista vonásuktól sem mentes képviselői Albrecht és Venczel alakjában. És mégis képesek voltak közösen tárgyalni a kisebbség problémáiról, és nem hagyták az összejövetelt felfogásbeli különbségeik miatt kudarcot vallani. Ennek a magatartásnak a gyökere minden oldal kompromisszum-készségében rejlett. Ez az akarat azonban ugyanakkor a *nemzeti összezárkózásra* való hajlam jeleként is értékelhető, ami az évtized második felétől kezdve a kisebbség más társadalmi szeleteiben is mindent háttérbe szorító magatartássá lépett elő. Ez forrasztotta össze újra azokon az októberi napokon azt a nemzedéket, amelyik 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* jelszavával a társadalompolitika színterére lépett, de már 1932–1933-ban (éppen ideológiai feszültségek nyomására!) különböző árnyalatú csoportokra hullott szét. Ezek mostani egymásra találásának a háttérben a megelőző évek kisebbség-politikai tapasztalatai álltak.

Az ideológiai háttérű gazdaságpolitikai kérdéseket azonban nem lehetett teljesen kizárni. Arató András újságíró ugyanis szükségesnek látta rámutatni a keresztény és a zsidó vallású fiatal magyarok összetartozására Vita Sándor előadásának azt a kitételét követően, hogy a kereskedelem nagyobbik része „egy idegen faj kezébe került”.¹⁰⁷ Arató ellenvetésére válaszul Vita hajlandó volt megjegyzését úgy módosítani, hogy csak azok ellen a zsidók ellen irányul, akik a magyarok kisebbségpolitikai célkitűzéseivel nem azonosulnak. Minthogy azonban az *idegen faj* megjelölést még az *idegen néppel* sem próbálta helyettesíteni, hogy így például a többségi népre legyen vonatkozatható, Vita nem adta föl zsidóellenes álláspontját. Ezzel azt a gazdasági alapú zsidóellenességet képviselte, amely a Magyarországról átvett nacionalista szellemiség részeként az erdélyi magyarok között lassan kezdett elharapózni. Tamási mint az ülés vezetője Vita válaszával és a határozat elfogadásával a kérdést elintézettnek tekintette. Hasonló szövegek a zsidóknak a gazdaság és a kultúra terén játszott túlzott szerepéről azonban tőle sem álltak távol.¹⁰⁸

Az egybegyűltek által a találkozó végén elfogadott *Hitvallás* című záródokumentum viszont arról tanúskodik, hogy ilyen elképzelések, még ha esetleg léteztek is a jelenlévők egyikében-másikában, semmiképpen sem jutottak uralkodó és támadó pozícióba. Egyik első bekezdésében ugyanis azt az elvárást mondja ki, hogy a kisebbség életéből ki kell küszöbölni minden osztály-, vallási és nemzedéki ellentétet, mert minden ilyen ismérvtől függetlenül mindenkit a kisebbség tagjának kell tekinteni (és itt szó szerint hozzáfűzték, hogy a zsidókat is), akik a kisebbségi lét következményeit vállalják.¹⁰⁹ A *Hitvallás* további részei a nemzeti konzervatív felfogás szellemében születtek. Így például – az OMP fővonalával összhangban – egyhangú állásfoglalást várt el a magyar sajtótól, amikor a kisebbség léteérdekeit érintő kérdésekről van szó. Tiltakozott egy esetleges, a „nemzeti munka védelméről” szóló román törvény ellen, és a munkásság melletti kiállást is hangsúlyozta. Az ünnepélyes stílusban fogalmazott szöveg többször megerősíti, hogy a találkozó által a fiatal értelmiség *nemzeti egysége* végre megvalósult, s a következő feladat ennek az egész kisebbségen belüli kialakítása társadalmi és politikai szempontból.

107 „Hitvallásban” foglalta össze határozatait a „Vásárhelyi Találkozó”. ML, 1937.X.6., 5.

108 Tamási Áron: Magyar sorskérdések. (Egy erdélyi író gondolatai). *Válasz*, 1937. május, 269-276. (Előadás a Bartha Miklós Társaság 1937. április 21-i ülésén.)

109 „Hitvallásban” foglalta össze határozatait a „Vásárhelyi Találkozó”. ML, 1937.X.6., 5.; A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. *Hitel*, 1937, 3. sz. 188.; A Vásárhelyi Találkozó hivatalos jelentése. In: Bárdi: *Kényszerpályák* i. m. 23. dokumentum; Turzai (szerk.): *Vásárhelyi Találkozó* i. m. 147-165.

A *Vásárhelyi Találkozó* ilyen kicsengésével a konzervatív sajtó igencsak meg volt elégedve. A bukaresti Magyar Követség is Budapestre küldött jelentésében elégtétellel állapította meg, hogy az előzetes aggályokkal ellentétben a kommunistáknak nem sikerült ideológiájukat népszerűsíteniük, s a találkozó határozatait „nemzeti és keresztény szellemben” hozta meg.¹¹⁰ Az OMP egyik alelnöke, Jakabffy is úgy vélte egy, az elnökhöz írott levelében, hogy a Párt elégedett lehet a találkozó kimenetelével. Ezt pedig annak tulajdonította, hogy rajta „nemzeti” gondolkodású, sőt „jobboldali” fiatalok sora vett részt.¹¹¹ A fenti „nemzeti és keresztény szellem” kifejezés azonban egy értelmezési dilemmát rejtett magában a kortársak számára, mert minden ideológiai csoport valami mást értett rajta. A jobboldali *Erdélyi Lapok* egy munkatársa például arra figyelmeztette a résztvevőket, hogy aki „keresztény erkölcsi alapról” beszél, az egyúttal „Krisztus Királyságát”, azaz a kereszténységet, mint egyetlen világnézetet is érti. Csakhogy amikor az *Erdélyi Lapok* a keresztény jelleget hangsúlyozta, azt általában a zsidókkal szemben tette.¹¹² Ugyanakkor egy, a találkozó nemzedékéhez, de az OMP-hez is tartozó fiatal politikus üdvözölte a *Hitvallásnak* azt a pontját, amelyik a zsidókat kifejezetten a magyar kisebbség tagjai közé számítja.¹¹³ Ugyanő (Becsky István) azt is kijelentette, hogy a *találkozó* határozatainak az OMP semmi kivételét sem találhat, és neki abban is nagy szerepe volt, hogy a Párt bánáti ifjúsági szervezete elfogadta a *Hitvallást*, Jakabffy pedig pozitív kicsengésű nyilatkozatot tett a rendezvényről.¹¹⁴

Ezek az ellentmondó állásfoglalások azonban csak részben tehetősek felelőssé a *Vásárhelyi Találkozó* későbbi kudarcáért. Sokkal nagyobb szerepe volt ebben az 1938-ban bevezetett királyi diktatúrának, mert az véget vetett minden (nem hivatalos) összejövetelnek és mozgalomnak.¹¹⁵ Azonban ahogy telt az idő, úgy vált egyre világosabbá, mennyire fontos lett volna megvalósítani az *Erdélyi Fiataloknak* azt a javaslatát, mellyel a találkozót demokratikusabbá akarták tenni, azt ti. hogy a résztvevők egy-egy intézmény vagy szervezet megbízott képviselői legyenek. Ezáltal az összejövetel egyrészt jobban kielégítette volna azt az igényt, hogy mintegy képviseleti szerve, „parlamentje” legyen az ifjúságnak, másrészt a résztvevők olyan legitimitáshoz jutottak volna, ami a tanácskozások befejezése után kijelentéseiknek és szándékaiknak a megfelelő súlyt biztosította volna. Így azonban saját közegükbe való visszatértük után csak igen kevesen tudtak bármit is tenni a határozatok megvalósítása érdekében (pl. Kacsó Sándor egy olcsó Népkönyvtár kiadásával). A találkozó eredménytelensége további okaként az

110 MOL KM-K64-1937-73-27, 566. f.

111 Jakabffy – Bethlen 1937.X.14. BGyII.

112 Horváth: *Az Erdélyi Lapok ideológiája* i. m.; l. még az újság következő cikkei: Bangha Béla S. J.: Amire a spanyol események tanítanak. ML, 1936.XI.25, 4.; Bangha Béla S. J.: Lelkek bolsevizálása. ML, 1936.XI.29, 4.; Rády Elemér: Beszélgetés P. Vargha László jezsuita atyával a bolsevista mozgalom lelki és gazdasági okairól, a zsidóság szerepéről és a megújuló keresztény nacionalizmus feladatairól. ML, 1936.XII.13., 10-11.; Dr. Nyisztor Zoltán: A jobboldaliság alkotó elemei. ML, 1937.XII.11., 1-2.; † Bangha Béla S. J. 1880–1940. ML, 1940. május 1., 7-8. o.; Rády Elemér: Péter Bangha Béla. ML, 1940.VI.8., 5.

113 (P. I.): Krisztus Király. ML, 1937.X.31., 1-2.; Becsky István: A Vásárhelyi Találkozó tanulságai. MK, 1937, 16. sz. 533-535.

114 Magyarpárti visszhang Tătărescu miniszterelnök legutóbbi beszédére. ML, 1937.X.19., 5-6.; l. még Jakabffynak 1937.X.14-én Bethlenhez írt levelét, BGyII. Jellemző Albrechtnek a Találkozóval összefüggő Bethlen-kritikája: „kétségbeesetten kicsinyes. Bár joggal apprehendál, de ezt először is nem lett volna szabad mutatnia, másodszor meg olyan nagy dologról van szó, hogy ilyesmibe beleakadni józan ésszel és felelősségérzettel nem lehet”. Albrecht levele Vita Sándorhoz, MTA K Ms 4109/1.

115 Dániel Antal: Egy évvel a Vásárhelyi Találkozó után. II.évtel, 1938, 3. sz. 233-243. Ilyen körülmények között nyilvános „asztaltársaságok” vagy „baráti körök” sem jöhettek létre. Ezek alakítására szólította fel a Találkozó előkészítő bizottsága 1937 novemberében a hazatérő résztvevőket. Barátainkhoz! MTA K 6023/143.; 144.

ellentétes világnézetek képviselői közötti kompromisszum ingatag voltát említhetjük. A legkisebb közös nevezőre épített egyezségüket ugyanis azonnal föl kellett mondaniuk, ahogy arról volt szó, hogy hűek maradjanak saját politikai elképzelésükhöz. Úgy tűnt például, hogy megegyezés született a munkások képviselői és a *Hitel* csoportja között, miszerint az egyik oldal föllép a dolgozók érdekeiért, a másik viszont ennek fejében szolidaritást vállal az OMP-vel, illetőleg a kisebbség nemzeti harcával. Ez az egyetértés akkor bizonyult semmisnek, amikor a nemzetközi események Kelet-Közép-Európa politikai térképét átrajzolták. Az I. világháború utáni rendezés revíziójához vezető első lépések (1938–1939) után a két oldal között már semmi közösség sem létezett. Az alig elkezdett együttműködésnek legkésőbb akkor lett vége, amikor a Bányai-csoport 1938 novemberében (az első bécsi döntés után) egy memorandumot juttatott el a kormányhoz, amelyben fölháborodását fejezte ki az „itt élő kis népek elleni imperialista törekvések” miatt.¹¹⁶ A találkozó idején létrehozott bizottság egy év után föloszlott a benne feszülő politikai-ideológiai ellentétek miatt, s ezzel egyidejűleg elkezdődött a Vásárhelyi Találkozó mitikus magasságokba való emelése.¹¹⁷ Ebben nem kis szerepet vállaltak a rendezvényt létrehozó s a romániai magyar közéletben később is fontos szerepet betöltő személyiségek.¹¹⁸

3. Frontok ütközőpontján: az Országos Magyar Párt

3.1. Az 1934-es javaslat

Az OMP 1933 után kettős politikai stratégiát követett. A magyar politikusoknak föl kellett ismerniük, hogy a kisebbségi kérdés sok román politikus számára csupán a belpolitikai érvényesülés eszköze. Ezért merült föl az igény a kérdésnek a napi politikán kívüli – vagyis attól elválasztott –, és így a románok és a magyarok közti mindenkori viszonytól független kezelésére. A nemzetállami nyomás előli kitérés érdekében azonban a párt egyre több vezető politikusa fordult ugyanakkor egyfajta visszavonulás-ideológia felé és kezdett el egy befelé forduló szemléletet tükröző társadalompolitikát hirdetni. Mindezek igazolására elég volt a parlamenti tapasztalatokra (pl. választási visszaélések) és nyugati példákra hivatkozni (pl. a népközösség ideológiája).

Ilyen elképzelések különösen 1935 után terjedtek el és váltak többek között Paál, Gyárfás, Sulyok és Albrecht gondolkodásának további útjelzőivé a kisebbségnek a gazdasági válságból való konkrét kijutási lehetőségeit illetően. Politikai töltésük azonban már 1933 óta egyre növekedett. A visszavonulás-ideológia alapelveit Paál 1933-ban fektette le egy addig példátlan élességgel fogalmazott, már címével sokat eláruló vezércikkben (*Aki nincs velünk, az ellenünk*): „Az igazság az, hogy a mi magyar életünk, a mi nemzeti önrendelkezésünk szempontjából nagyon másodrendű kérdések az országos politikák, pártok harcának, kormányok buká-

116 MOL K64-1938-77-27, 3-7. f.

117 Évforduló. KÚ, 1938.X.31., 1-2.; A „Vásárhelyi Találkozó” előkészítő bizottsága nyilatkozatban. KÚ, 1938.XI.4., 2.

118 Tamási Áron: *Leiki közösség*. Ell., 1938.XI.13., 5.; Turzai (szerk.): *Vásárhelyi Találkozó* i. m. 63-70. A Magyar Népközösség alapítása után volt még egy utolsó fellépésük: az Erdélyi Fiatalok több tagjával, de a marxisták (Balogh, Bányai stb.) nélkül, kiadták a *Nemzedéki Vallomást*, melyet Albrecht Dezső, Debreczeni László, Jancsó Elemér, Kacsó Sándor, Kéki Béla, László Dezső, Mikó Imre, Szemlér Ferenc, Venczel József, Vita Sándor és mások írtak alá. *Nemzedéki Vallomás*. Ell., 1939.X.15., 11.

sának és megszületésének kérdései mindaddig, amíg ez az egész román politika a nemzeti államnak, a román nemzet egyedülvalóságának a zárt körében mozog.”¹¹⁹ Paál lemondó hangja annak a felismerésnek volt a következménye, miszerint kilátástalanok a kisebbség politikai törekvései amiatt, hogy semmiképpen sem tud behatolni a többség nemzetállami álmainak „zárt körébe”. Gondolatmenetét azonban nem akarta egyetlen reménysugár nélkül zárni, ezért az *addig... amíg* szerkesztés, vagyis Paál üzenete az, hogy az egyenjogúsáért folyó harcnak igenis lehet eredménye, ha és miután a többség lemond az etnikailag homogén állam fölépítésének tervéről. Nem tisztázható ma már a kérdés, vajon észrevette-e Paál, hogy ez az elgondolása valójában visszatérés ahhoz a passzív politikához, amelyet ő maga támadott az 1920-as évek elején. Most mindenestre már volt terve arra vonatkozóan, hogyan kellene a napi politikától való visszavonulás által szabaddá váló energiákat fölhasználni. „Minden népi erőnk [...] a nemzeti közösség szolgálatába”¹²⁰ kell állítani, s eközben majd kiderül, „ki van mellettünk” – írja, kissé megelőlegezve a magyarság egy részének a népiség-gondolat felé való fordulását.

Gyárfás Elemér szenátor teremtett kapcsolatot e visszavonulás-ideológia és azon meggyőződés között, hogy a romániai magyarság problémái csak akkor lesznek megoldhatóak, ha nincsenek kiszolgáltatva a nacionalista nyilvánosság hangulatainak. Néhány félresikerült kísérlet tanulságai alapján, melyek a két nép közötti közeledést magánkezdeményezésként próbálták megvalósítani, ő a kisebbség nemzetiszocialista mintára történő politikai és társadalmi „gleichschaltolását” (egyenműsítését) kívánta hasonló *sikertelenségek* elkerülése érdekében.¹²¹ Az ilyen ellenőrizetlen tevékenységek negatív következményei a Magyarország és Románia közti viszonyt érintik ugyan elsősorban, ennek romlása azonban végül mindig a kettő között találkozási és ütközési területként ott levő magyar kisebbségre hat kedvezőtlenül. Gyárfás a szenátus egy vitája során azt a gondolatot is felvetette, hogy az országban élő magyarok nem kívánnak a maguk számára más bánásmódot, mint amilyen Románia és Jugoszlávia egy megállapodása alapján a szerb kisebbséget megilleti. Iorga erre azt felelte, hogy a román kormány viszonya a magyar kisebbséghez Magyarország külpolitikájától függ.¹²² Ebből a magyar kisebbségi politikusok joggal következtethettek arra, hogy a velük szemben alkalmazott bánásmód végül is független saját politikai stratégiáiktól, mi több: ők maguk is pusztá játékszerei olyan érdekeknek, melyek alakulására semmilyen befolyással nem lehetnek.

Helyzetük függősége az országban éppen uralkodó hangulatoktól érlelte meg bennük azt a kívánságot az 1934-es év folyamán, hogy a kisebbségi kérdés tárgyalását elválasszák a napi politika eseményeitől. Ez a szándék az év végén egy parlamenti vizsgálóbizottság kiküldésének

119 Aki nincs velünk, az ellenünk. EL, 1933.XI.25., 1-2. A cikket a Paál-hagyatékban levő cikklista alapján lehet azonosítani (PÁII IIRM MS 7651/781). Hasonlóan vélekedett egy fiatal magyar ügyvéd, Parecz György már évekkor korábban: „A mai erdélyi magyarság hiába demokrata, hiába fasiszta, hiába tör lándzsát a parlamentarizmus ellen, hiába lelkesül a diktatúráért, hiába híve a centralizációnak, vagy ellenkezőleg a legszélesebb területi autonómiának, ez az állásfoglalása teljesen elméleti jelentőségű, az állam irányát nem mi adjuk meg, számáranyunk nem akkora, hogy az ország ügyeinek menetét döntően mi irányítsuk. *Nem mi magunk intézzük saját sorsunkat.*” Dr. Parecz György: A korosztályok elkülönülése Erdélyben. MK, 1930, 9. sz. 736-740., itt: 739. (Kiemelés az eredetiben.)

120 Uo.

121 Gyárfás Elemér: A cserevonat, a bukaresti újságírókirándulás és a szegedi meghívás tanulságai. MK, 1933, 18. sz. 542-546. A nemzetiszocialista terminust ő maga használta Adolf Hitlerre utalva.

122 A szerbek főleg tanügyi engedményeket kaptak a román államtól, l.: Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 43. Ezeket Bethlen György is megfelelőnek tartotta a magyar elképzelések szempontjából, l.: A Magyar Párt vezérgondolatáról nyilatkozik Bethlen György gróf pártelnök. KÚ, 1934.III.1., 4.

követelésében valósult meg. De addig is a párt tovább folytatta politikai tevékenységét a fővárosban: egyrészt parlamenti munkáját mindkét házban (1934-ben kerekén hatvan hozzászólással), másrészt próbálkozásait, hogy az éppen aktuális kérdésekben direkt úton az illetékes minisztériumokban kérvényezéssel jusson megoldáshoz. 1934 februárjában a két nagy magyar egyház megbízottai nyújtottak át a kormánynak egy emlékiratot. Ebben a névelemzés *völkisch* jellegű (vagyis egy örök, tipikus nemzeti jellem létét feltételező) eljárása ellen tiltakoztak. Helyi hatóságok ugyanis a vezetéknev alapján döntötték el a tanulók nemzeti hovatartozását, és sok magyar gyereknek nem engedték meg magyar iskolák látogatását azzal érvelve, hogy ők valójában elmagyarosított románok leszármazottai.¹²³ A kormány és a minisztériumok megszokott reagálása ilyen beadványok átvételekor kimerült az ígéretben, hogy az ügyet majd felülvizsgálják, eredmény azonban ritkán született belőle.

1934 márciusában Szentkereszty Béla, a Magyar Párt képviselője adott át egy emlékiratot Tătărescu miniszterelnöknek. Ez a memorandum a magyarság legsúlyosabb panaszait tartalmazta 18 pontba összefoglalva és bizonyítva azt a vádat, hogy a legtöbbjükért a helyi hatóságok túlbuzgósága a felelős. A sérelmek között szerepelt a névelemzés, a kulturzónák létesítése kisebbségek által lakott területeken,¹²⁴ a kisebbségi iskoláknak és papoknak járó állami segélyek rendszertelen folyósítása, román egyetemek magyar nemzetiségű végzettségű az állami szolgálatból való kizárása stb.¹²⁵ Legvégül az állandóan ismétlődő irredentavádat említve rámutatott arra, hogy az elmúlt tizenöt évben egyetlen ilyen akciót sem sikerült kimutatni, a vád tehát minden alapot nélkülöz. E memorandum további sorsát ugyan nem ismerjük, de föltehetjük, hogy – miként a többi – ezt is *ad acta* tették. A miniszterelnök kijelentései rákövetkező időszakban a román etnikum történelmi jóvátételének szükségességéről valószínűtlenné teszik azt, hogy a magyar képviselő beadványát komolyan vette volna.

A többségi politikusok 1934 tavasza után megerősödött kisebbségellenes fellépései a magyarokban először tanácstalanságot váltottak ki a követendő politikai stratégiát illetően. Az elnök eredménytelenül tiltakozott a parlamentben magyar vasutasok elbocsátása ellen.¹²⁶ A párt Elnöki Tanácsa május elején közleményben emlékeztetett azokra a nemzetközi kötelezettségekre, melyeket Románia több szerződésben is magára vállalt.¹²⁷ A többségi nyomásra még az a két sajtóorgánium is (*Brassói Lapok*, *Ellenzék*) közeledni kezdett a párthoz, amelyek eddig vele szemben a legkritikusabbak voltak. Ugyanakkor nem rejtették véka alá afölötti csalódásukat, hogy a kisebbségeket az állam első számú ellenségeinek nyilvánították, a párttól viszont „új harcmodort” és nagyobb elkötelezettséget kívántak.¹²⁸ A *Brassói Lapok* a többségi politikusok nyilatkozatait olyan „demokrácia- és kultúraellenes hullámként” értékelte, amely minden közép-európai népet fenyeget, s ezért demokratikus erők összefogása szükséges.¹²⁹

---

123 Makkai püspök és Gyárfás Elemér memorandumokat adtak át a kormánynak a névelemzésről. KÚ, 1934.II.11., 4.

124 Kolar szerint 1,1 millió magyar élt a „kulturzónák”-ban, vagyis olyan magyar többségű területeken (Székelyföld, határvidékek stb.), ahova a román kormányok előjogokkal felruházott román tisztviselőket küldtek. Ezek ott földet, magasabb fizetést és más kedvezményeket kaptak azért, hogy ott letelepedve megbontsák az etnikai arányokat és a románság túlsúlyba kerüljön, Kolar: *Rumänien* i. m. 115.

125 MOL K63-243-1934-27/4, 568. f.

126 Bethlen György a parlamentben is felemelte tiltakozó szavát... KÚ, 1934.III.28., 1.; Bethlen György tiltakozása a parlamentben... KÚ, 1934.III.30., 3.

127 Ülést tartott a Magyar Párt elnöki tanácsa. Ell., 1934.V.10., 2.

128 Mi lesz velünk? Sürgősen mozduljon meg a Magyar Párt. BL, 1934.VI.4., 1-2.; A végletekig... Ell., 1934.VI.17., 1.; Kóbori József: Változtassunk harcmodort. Ell., 1934.VII.27., 3.

129 A közös veszély. BL, 1934.VI.22., 1.

Az ilyen kisebbségellenes hullámok természetesen tovább mélyítették az állam és a kisebbség közti szakadékot. Paál például így elmélkedett naplójában a romániai kisebbségpolitikának a magyarság gondolkodására való hatásáról: „A magyar népkisebbségbeli vasutasok és postások ügyében meg kell mondanunk, hogy az állam maga is lojalitással tartozik, mikor maga iránt lojalitást követel. Az állami kenyérből (illetve munkából) való kidobás egyenes felhívás arra, hogy a kisebbségi ember az állam iránt bizalmatlan legyen. Mintegy utasítást riadnak ki magukból az ilyen kidobások, hogy az államtól semmit se várjon az állam kisebb népe, hanem vonuljon magába és zárkózzék el az államban való minden együttműködéstől és együttérzéstől. Az állam így taszít és uszít saját maga ellen.”¹³⁰

Néhány hónappal később azonban a többségi politikusok és értelmiségiek egységes kisebbségellenes támadásaiból levont következtetését már élesebben fogalmazta: „Hazaszeretet csak úgy lehetséges, ha nem csak én szeretem a hazát, hanem a haza is engem”.¹³¹

Az OMP maga ekkor 1926 (a reformcsoport föllépése) óta legsúlyosabb válsága felé haladt. Ennek oka parlamenti tevékenysége folytonos eredménytelensége és emlékiratainak hiábavalósága volt. A válság első szakasza a magyar politikusoknak ahhoz a kísérletéhez kapcsolódott, hogy egy parlamenti bizottság kiküldését érzék el a kisebbség problémáinak a napi politikától elkülönített és a nyilvánosság kizárásával történő zavartalan megtárgyalására. Ilyen választmányt a román parlament gyakran használt a válság föltárásának, vagy közmegegyezés megteremtésének az eszközeként.¹³²

1934. november 12–13-án az Elnöki Tanács és a parlamenti csoport közösen elhatározta, hogy a parlament nyitó ülésén az addigi hagyománytól eltérően nem a magyar kisebbség panaszait fogják felsorolni, hanem egy ilyen bizottság kinevezését követelik.¹³³ A frakció megbízta Willer Józsefet és Gyárfás Elemért, hogy ezt a kívánságot a képviselőházban és a szenátusban külön-külön ismertessék. Gyárfás Elemér szenátor 1934. december 13-án előadott érvelése világos logikája miatt külön figyelmet érdemel. Gyárfás három okot sorolt fel annak alátámasztására, miért tartja az OMP szükségesnek a kisebbségi kérdések megoldására a parlamentnek javaslatokat tevő és minden román párt képviselőiből álló bizottság felállítását.¹³⁴ Először: a kisebbségi kérdés így távol tartható volna a pártharcoktól, de – másodsor – függetleníthető az állandóan változó nemzetközi helyzettől is, és harmadszor: ezáltal létrejöhetne az a *lelki összhang*, amely az ország népei baráti együttéléséhez szükséges. Gyárfás emlékeztetett Iorga fentebb említett kijelentésére (a román kisebbségpolitikának a külpolitikától való függésére),¹³⁵ s tiltakozott az ellen, hogy a kisebbségek ily módon államhatalmi érdekek játékszerévé degradáltassanak. Fölhívta a szenátorok figyelmét a többségi politikusok és a kisebbségek közötti megnövekedett feszültségekre. Ezeket a kiéleződött nemzetközi viszonyokkal magyarázta. A magyar kisebbség azonban ki akar kerülni ebből a feszültséggel telt mezőből, és „teljes szívvel” a népek közti összekötő kapocs szerepét kívánja betölteni.¹³⁶ Ezt pedig könnyebb lenne elérni egy szakemberekből álló, kisebb testületben, amelynek az volna a feladata, hogy a nagyrészt már meglévő elveket a gyakorlatba átültesse.

130 PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97, 1934.VI.13.

131 Uo. 1934.XI.10.

132 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 373-391.

133 György (szerk.): *Iratok* i. m. Az Intézőbizottság 1934.XI.13-i ülésének jegyzőkönyve. 172-183.; A Magyar Párt kétnapos tanácskozásai a magyarság összes sérelmeire kiterjedtek. KÚ, 1934.XI.15., 1.

134 Gyárfás és Willer beszédei megjelentek: MK, 1935, 1. sz. 1-23.; újabban: Bárdi (szerk.): *Történeti kényszerpályák* i. m. 21. forrás.

135 MK, 1935, 1. sz. 9.

136 Uo. 10.

Ennek a javaslatnak abban állt a jelentősége, hogy általa olyan vezető magyar politikusok akarták a legteljesebb nyilvánosság előtt a többségi politikusokkal az együttműködés útját járni, akik néha passzív politikát követő mánásoknak vagy éppen *reakció*soknak számítottak. Eddigi politikai tevékenységük parlamenti beszédek megtartására, emlékiratok átadására és kéréseknek kihallgatásokon való megmagyarázására „szorítkozott”. 1934. decemberi próbálkozásukkal a kisebbségi kérdések megoldásának új lehetőségeit keresték. Javaslatukat ráadásul olyan bel- és külpolitikai körülmények között adták elő, amelyekből egy éppen ellentétes viselkedésmód következett volna. Mert az együttműködés gondolata pont a többi etnikum (németek, románok), de időközben a magyarok között is egyre fokozódó (ideológiai) bezárkózási törekvések ellen irányult. A hitleri Németország megerősödése és a Gömbös fémjelezte magyar revizionista külpolitika is inkább egy ellentétes célzatú kezdeményezést indokoltak volna. Ezért is figyelemreméltó az a hatalmas társadalmi támogatás, amelyre a pártnak ez az új kísérlete a magyarság szellemi és politikai vezetőrétege részéről talált. Még Paál Árpád is fölhívta a román képviselőket, hogy az OMP kérését ne utasítsák el.¹³⁷ Az *Ellenzék* a javaslatot nagyobb nemzetközi összefüggésekbe helyezte, nevezetesen a Duna-menti államok közti béke kérdéskörébe, s úgy vélte, a mindenütt létező többség és kisebbsége közti megbékélés csak hasznára lehet annak. A fiatal újságíró, Kacsó Sándor a javaslatot a krenneri értelemben vett „hídverésként” értékelte, s csupán a pártlap fejezte ki kételyét egy pozitív román válasz kilátásairól.¹³⁸

A kezdeményezés valóban meghiúsult, mert a szembenálló fél vonakodott vele érdemben foglalkozni. Ez volt a végeredmény annak ellenére, hogy a kormány első reakciói mintha az együttműködés útját egyengették volna. Victor Iamandi belügyminisztériumi államtitkár például arra figyelmeztette a képviselőket, hogy nem lehet politikát csinálni négymillió olyan ember ellen, akik az ország egyes területein „tökéletes történelmi folytonosságban”¹³⁹ és általában törvénytisztelő módon élnek. Ugyanakkor a városok – sok román politikus által követelt – elrománosítása ellen is szót emelt, azzal érvelve, hogy azok főleg Erdélyben sosem voltak román városok, és ezért az ottani *idegeneket* sem változtathatja senki románokká. Az államnak egyrészt polgárai megértését kell megszereznie, másrészt a városi többség elérésére a természetes fejlődés útján, „népünk erkölcsi és szellemi fölénye által”¹⁴⁰ kell törekednie. Alexandru Lapedatu művelődési miniszter a szenátusban elismeréssel adózott a magyar javaslatnak, mert az OMP új utat kereső kísérletét látta benne.¹⁴¹ De egy külön bizottság létrehozásában semmi értelmet nem talált, s ezért Gyárfás javaslatát visszautasította. Szerinte az OMP maga politizálta át a kisebbségi kérdést az 1923-as csucsai paktum megkötésével, a napirenden pedig éppen egy ilyen külön bizottság tartaná istenigazából: az nem megoldaná, csupán megzavarná az ügyet. A kormány oldaláról érkező ilyen ellentmondó jelzések – némelyek igazat adtak az OMP-nek, mások ragaszkodtak az etnikai homogenizáláshoz – nemcsak a magyarok, de a román lakosság körében is zavart keltettek.

A román sajtó kezdetben ellentmondóan kommentálta a magyar javaslatot, érdeklődése azonban csakhamar elfordult tőle, mert Iamandi államtitkár kijelentéseiben több megvitatni valót talált. Így a magyar kezdeményezés háttérbe szorult. Iamandi viszont a sajtótámadások

137 [Vezércikk]. EL, 1934.XII.14., 1-2. Amellett, hogy a lap legtöbb vezércikkét Paál írta, ez esetben a stílus is ezt valószínűsíti.

138 Ell., 1934.XII.14., 1.; KÚ, 1934.XII.14., 1.; BL, 1934.XII.26., 1-2.

139 Iamandi miniszternek a kamarában elmondott beszédéből. MK, 1935, 1. sz. 12.

140 Uo.

141 Lapedatu kultuszminiszternek a szenátusban elmondott beszédéből. MK, 1935, 1. sz. 13-16.

keresztműzibe került, mert az újságok az állami kisebbségpolitika legitimitását bizonygatták. Holott Iamandi meg sem kérdőjelezte ennek jogosságát, csupán azokat a módszereket tartotta túlzóaknak és elhamarkodottnak, amelyekkel egy több évszázados történelmi fejlődés eredményeit igyekeztek eltüntetni.¹⁴² Ezért őt a nacionalista sajtó, például az *Universul*, „lelkiismeretlen embernek”, kijelentéseit pedig Maniu egykori miniszterelnök „nemzeti eretnokségnek” nevezte, Vaida-Voevod viszont saját „numerus valahicus” mozgalmit dicsérte, mint amelyre szükség van a román elem erősítése érdekében.¹⁴³ Az OMP javaslata tehát pontosan az elkerülendő helyzetet termelte újra: a teljes nyilvánosság előtti pártvitákat. Iamandi sajtónyilatkozatokban védekezett, a miniszterelnök pedig 1934. december 28-án Kolozsváron értelemszerűen megismételte ugyanazon év májusában elhangzott kijelentéseit a románok javára végrehajtandó történelmi „jövátétel” szükségességéről.¹⁴⁴ Még ha a miniszterelnök nem fogadta is el Iamandi lemondását, a magyar javaslat ismételtlen feltárta a román politikusokra jellemző kisebbségellenes beállítottságot. A magyar ajánlat egyhangú elutasítása egy, az égető kérdések fölvetésére és megbeszélésére összehívott, pártok feletti kerekasztal résztvevői által az etnikumok közti párbeszéd elvének az elvetését is jelentette. Ez a magyarokat önnön kereteik közé vetette vissza, s megerősítette azokat az áramlatokat, amelyek az ilyen közeledési kísérletektől való távolmaradást hirdették, mint például Paál már 1933. novemberi cikkében. A román politikusok nyilvános vitája a magyarok helyzetéről a magyar jobbszárny képviselőit a parlamentarizmus gyakorlatától is csak még jobban elidegenítette.

A magyarok elégedetlensége az OMP szebeni szervezetének 1935. január 25-i keltezésű körlevelében jutott kifejezésre, és ez jelezte a válság második szakaszának a kezdetét. Az elégedetlenség kiváltó oka a párt politikai sikertelensége, valamint a többségi politikusok állandó kisebbségellenes nyilatkozatai és intézkedései voltak. A szebeniek a helyzet végső konzekvenciáiként azt kívánták, hogy az OMP tiltakozása jeleként vonja vissza képviselőit a parlamentből, amennyiben sem egy (kétévenként tartott) pártnagygyűlésen, sem nemzetközi fórumok (pl. a nagyhatalmak) bevonása által a helyzet javulására utaló jelek nem mutatkoznak.¹⁴⁵ Más vidéki szervezetek elutasították ugyan a parlamentből való kivonulás követelését, mert az a felelőtlen passzivitás támogatása volna, de megerősítették a körlevél jelezte alaphangulatot, amikor a magyarságon belül erősen terjedőben levő elégedetlenségre rámutattak. Követelték továbbá az ügy nemzetközi fórumok elé vitelét és az éppen esedékes nagygyűlés összehívását. A párt parlamenti csoportja és Intézőbizottsága február 28-án, illetőleg június 15-én foglalkozott a szebeni javaslattal. Sem a parlamentből való kivonulás, sem a nagyhatalmakhoz való fordulás gondolatával nem értettek egyet, a nagygyűlés gondolatát azonban

142 Iamandi kijelentéseinek mélyebb értelme abban rejlett, hogy az erdélyi városok nem román jellegűek és az ott élő „idegenek” állandó, sok évszázados jelenlétének elismerése által indirekt módon és legalábbis részben megkérdőjelezte az ún. dákoromán kontinuitásméletet. Ez segítette viszont elő az 1918-as egyesülés ideológiai megalapozását, s így Iamandi annak legitimitását vonta közvetett módon kétségbe.

143 MK, 1935, I. sz. 19. Érdemes itt felhívni a figyelmet egy párhuzamra. Vaida-Voevod azt is mondta, hogy neki semmi baja a kisebbségekkel, csupán a vidéken élő románságot akarja a „románizmus” („románizm”) politikájával és ideológiájával támogatni. Magyarországon a nacionalisták szintén azt állították, semmi gondjuk sincs a zsidókkal vagy a németekkel, csak éppen a kisebbségek által (akik az ország lakosságának 10%-át tették ki) elnyomott magyarságot akarják erősíteni. Prohászka Ottokár katolikus püspök épp e szándék megnevezésére vezette be a „hungarizmus” fogalmát. Ez a párhuzam minden nemzetállami célkitűzés közös vonását mutatja.

144 Tătărescu kolozsvári beszéde a revízió ellen és a városok romanizálásáról. KÚ, 1934.XII.30., 1-2.

145 Maga a körlevél nem került elő, csak több tagozat azt összefoglaló válaszlevele az OMP levéltárában, I. ASCJ Fond 1283, 2/1926-1937, 107. f. (a Bánsági Tagozat 1935.IV.9-i határozata); 108. f. (Alsófehérvármegye tagozatának határozata, 1935.III.30.); 110. f. (a nagyváradi tagozat határozata, 1935.III.20.); 111. f. (az aradi tagozat határozata 1935.III.13.), 112. f. (IIunyad vármegye tagozatának határozata, 1935.III.9.).

támogatták, sőt helyszínéül ki is jelölték Sepsiszentgyörgyöt.¹⁴⁶ Több képviselő mérlegelte egy román nyelvű újság alapításának gondolatát, hogy a magyarság szándékait és kívánságait a többséggel hiteles módon közölni lehessen, erre azonban pénzühiány miatt nem került sor. 1935 októberében aztán az Elnöki Tanács a nagygyűlés összehívását az „aktuális politikai helyzetre” való hivatkozással határozatlan időre elhalasztotta. Amikor végül 1936 nyarán érkezettnek látták az időt a gyűlés helyének és idejének kijelölésére, a kormány tiltotta be ugyancsak az aktuális politikai helyzetre való utalással. Ezt az indoklást azonban a pártlap átlátszó ürügynek tartotta, hiszen néhány nappal korábban román pártok probléma nélkül megtartották összejöveteleiket.¹⁴⁷

A hosszantartó sikertelenség miatt gróf Bethlen György pártelnök saját szervezetén belül is szorongatott helyzetbe került, állítólag Gyárfás Elemér nyomására. Gyárfás a párt uniformizálását (gleichschaltolását) Gömbös Gyula magyar miniszterelnök elvei szerint szeretne volna megvalósítani.¹⁴⁸ (Mindezt egy román rendőrségi jelentésből tudjuk, amelyet más források sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudnak.) Minthogy Bethlen Gyárfás szándékait ellenezte, feszültség támadt köztük, s ennek kiéleződését, amelynek során Gyárfás le akarta volna váltatni Bethlent, csak Gyárfás életének egy tragikus eseménye akadályozta meg (fia öngyilkossága, állítólag apja jelleme miatt).¹⁴⁹ Jóllehet a legtöbb román rendőri jelentés túloz, hogy megfeleljen a központi elvárásoknak és lehetőleg sok magyar „irredenta” tevékenységet leplezzen le, tartalmuk néha összhangban van más forrásokéval.¹⁵⁰ Igencsak elképzelhető ezért, hogy Gyárfás magát valóban alkalmasnak látta egy, korlátlan hatalommal fölruházott vezető (Führer) szerepére, sőt, ezt nem is titkolta, hiszen főmunkatársa volt a Führer-elvet és az autoritárius uralmi formákat pozitív hozzáállással bemutató *Erdélyi Lapok*nak. 1934-ben tiltakozott amiatt, hogy az újság az ún. Röhm-puccsról „csak” tárgyilagos beszámolót közölt, s ezért ettől kezdve a lap nemzetiszocialista beállítottsága még erősebb lett.¹⁵¹ Hitler iránti tiszteletét idézett

146 György (szerk.): *Iratok* i. m. 183-192.; 362-364.

147 Szentimrei Jenő: A jelenlegi politikai helyzetre való tekintettel. BL, 1935.X.11., 5.; Nem engedélyezték az Országos Magyar Pártnagygyűlést; A betiltott nagygyűlés. KÚ, 1936.VII.13., 1-2.; A Magyar Pártnagygyűlést betiltották, a román pártok szabadon gyűlésezhetnek. KÚ, 1936.VII.15., 2. Olyan magyar politikus is volt, aki a betiltások kisebbségérősítő hatását emelte ki. Pál Gábor pl. azt írta Willer Józsefnek, hogy „a betiltás minden emberben felkelt valamit, ami az együvértartozás növelésére szolgál” l. Willer – Bethlenhez 1936.VII.20., BGyII.

148 Gömbös 1932 októberétől magyar miniszterelnök volt. Az első világháborúban Gyárfással közös ezredben szolgált (köszönet Bárdi Nándornak ezért az információért). Miniszterelnökként autokrata kormányzási stílust vezetett be, és az egyénnek a nemzet közössége alá való rendelését követelte. Erősen központosított állam létrehozásával diktatorikus rendszert akart megvalósítani, amelynek élén ő, a Vezér, állt volna. A magyarok nemzeti egységét már 1933-ban világnézeti gleichschaltolásukkal akarta elérni. 1933-ban ő volt az első külföldi államfő, aki meglátogatta Hitlert; l. a szerkesztő utószavát: Gömbös Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk. Vonyó József. Budapest, 2004. 701-755., főleg: 727., 732., 735., 738., 741., 745.

149 ASB Fond 2349 (Dir. Gen. a Politiei), dos. 106/1935, f. 26. és f. 39. (1935.VII.17-i jelentés); a jelentést nem erősítik meg sem a Bethlen II-agyatékbán, sem a gyulafehérvári Majláth II-agyatékbán fennmaradt (pl. Gyárfás-) levelek. Csúpan egy levélre akadunk a Bethlen II-agyatékbán, amelyben Gyárfás az elnöknek bizonygatja, hogy „másfél évtized alatt meggyőződhettem arról, hogy mindig legőszintébb érzésekkel voltam irántad s lojális hűséggel”. l. Gyárfás – Bethlen, 1936.X.16., BGyII.

150 Így pl. egy jelentés (ASB Fond 2349, dos. 106/1935, f. 21.) meglehetősen pontosan ismerteti a parlamenti csoport egyik ülésén elhangzottakat. Ez kimutatható az ülés jegyzőkönyve alapján, l. György (szerk.): *Iratok* i. m. 362-364. Magukat a jegyzőkönyveket a résztvevők egyike („jegyzőkönyvvezető” – az Intézőbizottságban általában Dr. Deák Gyula, a parlamenti csoportban Willer József) készítette, azt a következő ülésen bemutatta és jóváhagyta, majd Kolozsvárra vitték. A szóban forgó jelentésben álló információk átvétele a jegyzőkönyvből azért valószínűtlen, mert a jelentés az ülés után néhány nappal kelt, a nevek feltüntetését megelőzi (holottrendőrségi jelentések általában igyekeznek neveket megadni) és az ülést inkább csak összefoglalja.

151 L. annak a megbeszélésnek a jegyzőkönyvét, amelyik 1934.IX.1-jén Gyárfás, Paál és Fiedler püspök jelenlétében az Erdélyi Lapok politikai irányvonaláról folyt, GyÉFKL, Püsp. Tíiv. Iratai, 254/1/1934.

cikkével már bemutattuk; benne dicséri a hitleri *gleichschaltolást* és ugyanezt követeli politikai vonatkozásban a magyar kisebbség számára.¹⁵² Nagyon is valószínű tehát, hogy Gyárfásnak hasonló céljai voltak, és ezért Bethlen leváltását szorgalmazta. Bethlen személye körül voltak már viták, és magyar politikusok régóta tudtak a közte és Bánffy Miklós gróf között a kulisszák mögött létező nézeteltérésekről is.¹⁵³ De Bánffynak Erdélybe való 1926-os visszatelepedésekor a bukaresti kormány azt a feltételt szabta, hogy tíz évig nem folytathat politikai tevékenységet (hiszen 1921–1922-ben még Magyarország külügyminisztere volt). Az önmegtartóztatás időszaka ugyan 1936-ban véget ért, azonnali aktív politizálása azonban túl szemet szűrő lett volna. Mindenesetre 1936 márciusában már elérte, hogy Bethlen földta elnöki pozícióját az Erdélyi Gazdasági Egyesületben, s helyére az ő bizalmasát, Szász Pált választották meg.¹⁵⁴ Bethlen azonban több okból is túlélte politikailag ezt az időszakot. Hozzájárult ehhez elnöki működésének tízéves jubileuma (1926–1936), de főleg az az együttérzés, amelyet a magyarság körében Titulescu román külügyminiszternek a parlamentben ellene intézett támadása váltott ki. 1935. december 3-án ugyanis Bethlen beszédében újból azzal próbálkozott, hogy a képviselők figyelmét a magyar kisebbség sérelmeire irányítsa. Titulescu egyszerűen félbeszakította és odakiáltotta neki, hogy az OMP-nek panaszait a Népszövetségben kellene előadnia, csak hogy ott sohasem adtak még neki igazat.¹⁵⁵ Különben is ez a párt nem politizál, csupán agitál, s egyébként sem akar mást – fejtette ki rákövetkező beszédében –, csak kiváltságokat. Ezeket pedig éppen úgy visszakívánja Erdély egykori „uraként”, mint az „ezeréves Magyarországot”.¹⁵⁶ A kisebbség a külügyminiszter kijelentéseit gúnyolódásnak érezte. Azt pedig fölháborítónak, hogy pártja elnökét ilyen módon rendreutasította, és a magától értetődő jogok követelését nemesi privilégiumok utáni siránkozásnak nevezte. Mindezt tetézte Titulescu lekezelő viselkedése, amelyből a magyarság csakis saját másodosztályú állampolgári helyzetének megerősítését olvashatta ki. A magyar közvéleményben ez tovább erősítette a törekvéseket egy nemzeti alapon álló ideológiai egység iránt. „Nem a ’gróf’ beszélt!”: még a *Brassói Lapok* is ilyen címmel reagált Titulescu és más politikusok (pl. Octavian Goga) támadására, jóllehet Kacsó lapja a pártvezetést még röviddel azelőtt is „nemesi osztályként” bírálta.¹⁵⁷ A lap kiállása az elnök mellett azt mutatja – s láttuk, hogy a Vásárhelyi Találkozóknak is vannak így értelmezhető oldalai –, hogy a többség nyomására a kisebbségnek még a világnézetileg egymással ellenfélként szembenálló részei is hajlandók nézeteltéréseiket félretenni. A magyar közélet tehát szolidarizált az elnökkel, és azt is fölismerte, mennyire szükséges helyzetét

152 Gyárfás Elemér: A cserevonat, a bukaresti újságírókírándulás és a szegedi meghívás tanulságai. MK, 1933, 18. sz. 542-546. Fühleri ambícióit Gyárfás – Jakabffy szerint – a negyvenes években is megtartotta, l. Jakabffy Visszaemlékezésében a VII. fejezetet: A bécsi döntéstől 1944. aug. 23-ig. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.

153 Paál 1931.IV.9-i naplóbejegyzése: „Vannak belső ellenségeskedési folyamatok a népkisebbségi magyarság társadalmában. Két főúri csoport aknázza alá egymást, hogy ki is legyen a kettő közül a vezér. Ezek maguk helyett a mi nyilvánosságai formáinkon írókat, újságírókat, zsaroló lapokat, erdélyi és egyéb jelszavakat, színházi kultúrát, falufejlesztést, ifjúsági akciókat, egyházi és felekezeti [olvashatatlan rész – II. Sz. F.] bankárpolitikát és egyéb színeképeket mozgatnak”. Uo. 1951/97.; l. még a VI. fejezetet Jakabffy Visszaemlékezésében, uo. 1486/95 és Takács: *Bánffy*, i. m. 131-139.

154 Bethlen György gróf lemondott az EGE elnökségéről. KÚ, 1936.III.19., 4.; Új elnököt választott az EGE. KÚ, 1936.IV.8., 3.

155 MK 1935, 25. sz. 663-670.; Bárdi (szerk.): *Történeti kényszerpályák* i. m. 22. forrás.

156 MK 1935, 25. sz. 669. Az „ezeréves Magyarország” kifejezés a magyarországi revizionisták egyik kedvenc szólamává lett, és a trianoni békeszerződés igazságtalanságát volt hivatott aláhúzni, l. Kovács – Bertrand: *Der ungarische Revisionismus* i. m. 79.

157 Szentimrei Jenő: Elég volt ebből a játékból! BL, 1935.X.19., 1.; Nem a ’gróf’ beszélt! BL, 1935.XII.6., 1.

megerősíteni. Ez magyarázza azokat a hűséget és bizalmat kifejező nyilatkozatokat, amelyeket az OMP tagozatai, de Intézőbizottsága is egészen 1937 tavaszáig Bethlen címére eljuttattak.¹⁵⁸ Erre addig nem volt példa. Másrészt ezek azt mutatják, hogy a párton belüli személyi válság 1937-ben még nem múlt el. Ezt a magyar követség jelentései is megerősítik. Ezek szerint Bethlen maga akarta letenni hivatalát az *Erdélyi Gazdasági Egyesülettel* fennálló ellentétek miatt, és szándékától csak hosszú habozás után, párthívei rábeszélésére állt el.¹⁵⁹

3.2. Az 1937-es nagygyűlés

Az OMP nagygyűlései mindenkor a magyar kisebbség politikai manifesztációjának számítottak. Ennek egyrészt formai (mennyiségi), másrészt tartalmi (minőségi) okai voltak. A két napig tartó rendezvényen ugyanis gyakran 2-3000 küldött vett részt a helyi tagozatok képviselőiben, hallgatta meg a vezető politikusok beszámolóit és helyzetjelentéseit a párt különböző részlegeinek ülésein, és fogadott el egy, rendszerint mind az állam nyilvánosságához, mind saját nemzettársaihoz intézett határozatot.

Az 1937-es gyűlés már csak azért is fontos volt, mert a lehetséges ideológiai konfrontációk maximális formájának egyik változata (a spanyol polgárháború) éppen akkor zajlott Európában. A román politikusokkal a megelőző időszakban megkísérelt kapcsolatteremtési kísérletek negatív tapasztalatai miatt (az 1934-es javaslatra való reagálásuk, Bethlen és Titulescu vitája, a kisebbségellenes beszédek) a Nemzeti Liberális Párt kormányzási éveit az erdélyi magyarság történelme mélypontjaként élte meg.¹⁶⁰ Általános tanácstalanságot váltott ki ráadásul, hogy legváltozatosabb stratégiái (folyamodványok, emlékiratok, javaslatok) egyaránt eredménytelenek maradtak. Az 1937. szeptember 3-án és 4-én megtartott gyűlésen tehát politikusai ismét nem tehettek mást, mint a hátrányos megkülönböztetések részletezését, miközben ők maguk a demokrácia és a másként gondolkodókkal szembeni türelem mellett foglaltak állást. A gyűlés 3.210 résztvevője pedig – és ez volt az összefoglaló fő jellemzője – a kisebbség érzelmi, szellemi és akarati egységének a szükségességét hangsúlyozta.¹⁶¹

A nagygyűlésen feltárt panaszok részletezésétől most eltekintünk, mert az eddigiekben többször is kitértünk rájuk. Megjegyzendő viszont, hogy minden jogosságuk mellett igen sok sérelemnek magában a politikai rendszerben gyökerező okai voltak, hiszen a kisebbségek a többségnek egyszerűen a *mátság* megtestesítői, s így a többség nemzetállami álmának per definitionem útjában állnak. Ezen túlmenően a korabeli Európában fellelhető (nacionalista, intoleráns) párhuzamok világossá teszik, hogy a többségi román politikusok velük csupán összhangban voltak. Mindez a magyarok szempontjából természetesen mit sem könnyített a dolgon, mert ők önmagukban első sorban a többség türelmetlenségének ártatlan áldozatait látták.¹⁶²

158 Az odorheiu Magyar Párt rendíthetetlen ragaszkodásáról biztosította gróf Bethlen Györgyöt. KÚ, 1937.III.25., 2.; Egy emberként KÚ, 1937.V.24., 1.; A Magyar Párt intézőbizottsága a magyarság minden nagy kérdését megvitatta. Egyhangú bizalom gróf Bethlen György pártelnök iránt KÚ, 1937.V.31., 1.; IIűségéről és ragaszkodásáról biztosította a Magyar Párt kiskükküllömegei tagozata gr. Bethlen György elnököt. KÚ, 1937.VI.20., 3.; A Bánság magyarsága ünnepélyes közgyűlésen tett hitet a Magyar Párt mellett. Egyhangú lelkesedéssel nyilvánított bizalmat gr. Bethlen György-nek... KÚ, 1937.VII.7., 2-3.

159 MOL K 64-1937-74-47, 49-59. f.

160 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 142.

161 A résztvevők száma kiderül a gyűlés jegyzőkönyvéből, I. György (szerk.): *Iratok* i. m. 375-381., főleg: 376.

162 Inczédy-Joksmann Ödön és Willer József beszédei, ASCJ, Fond 1283, 2/1926-37, 29-45. f. és 45-51. f.

Bethlen György és Jakabffy Elemér a nagygyűlésen mondott beszédükben határozottan állást foglaltak minden totális államrenddel szemben. Bethlen nemcsak arra hívta föl hallgatóit, hogy ne hagyja magát „idegen jelszavak” által megzavarni és megosztani, de arra is, hogy tartózkodjék a „vallásos türelmetlenségtől” és a „társadalmi osztályharcotól”.¹⁶³ Jakabffy most sem rejtette véka alá a faszizmussal és a nemzetiszocializmussal szembeni ellenérzéseit. Hangot adott annak a nézetének is, hogy Románia túlságosan közel került azokhoz az államokhoz, amelyekben a „totális államelv” az uralkodó (pl. Olaszország, Németország). De vannak már olyan államok is, amelyek erről lemondtak (pl. Jugoszlávia), a kisebbségek sorsa azonban csak akkor fordulhat jobbra, ha ezt mind több állam teszi.¹⁶⁴ E nyilatkozatával Jakabffy nemcsak a magyar baloldal elismerését érdemelte ki – a MADOSZ gratulált a demokrácia melletti kiállásához, ignorálva, hogy amikor Jakabffy a „totális,” államokról beszélt, a Szovjetunióra is gondolt¹⁶⁵ –, de továbblépett saját ideológiakritikai útján is, melyen 1933-ban a disszimilációs politika elutasításával indult el. Mi több: Jakabffy politikai állásfoglalása kisebbségpolitikai tevékenységének kezdete óta mit sem változott, azonban néhány kollégája (pl. Paál, Sulyok) gondolkodásmódjának a módosulása miatt, meg a kor új ideológiai összefüggéseiben radikálisabbnak (liberálisabbnak) tűnhetett föl, mint amilyen valójában volt. Hozzájárult ehhez kijelentéseinek nemzeti-konzervatív értékekre alapozó stílusa is. 1920 óta képviselt nézetei a demokrácia mellett, a totalitárius ideológiák ellen vagy a zsidóknak a magyar kisebbségbe való beletartozásáról 1937 után ezért más, nagyobb jelentőséget kaptak. Meggyőződésének a konzekvenciáit is levonva, a nagygyűlés után lemondta részvételét az Európai Nemzetkisebbségek Kongresszusán annak náci befolyásoltsága miatt.¹⁶⁶

A kisebbségre nehezedő világnézeti nyomás egyre égetőbbé tette az ideológiai egység kérdésének a megoldását (a korábbi évek vitái még élénken éltek mindenkiben, a Vásárhelyi Találkozó előkészületei pedig utolsó szakaszukban voltak). Világos volt, hogy meg kell akadályozni a kisebbség szétesését több, egymást politikai okokból támadó csoportra. Ezért húzta alá az elnök nyitóbeszédében többször is, hogy az OMP magát valójában olyan *nemzeti szövetség*ként fogja föl, amely a kisebbség minden tagjához és intézményéhez fordul, és őket társadalmi eredetükre és helyzetükre való tekintet nélkül magában egyesíteni szeretné. Mert a kisebbség csak összezárkózva, csak a *saját* erejébe vetett hit és *közös* erőfeszítés által lehet képes azokat a feladatokat elvégezni, amelyek normális körülmények között az állam hatáskörébe tartoznak: „Tudom, hogy egyek vagyunk a mai helyzet megítélésében, egyek vagyunk igazságunk átértékelésében és egyek vagyunk a tennivalók elhatározásában”¹⁶⁷ – apellált Bethlen egyik zárómondatában a kisebbség összefogására. Fejtegetései így megerősítették a kisebbség évek óta meglevő visszahúzó hajlamát, ami ekkor már nemcsak a képviselők parlamenti visszafogottabbságában nyilvánult meg, hanem a nagygyűlés határozatának alaphangjában is. Ami a parlamenti munkát illeti, föltűnő az interpellációk és hozzászólások számának csökkenése: 1934-ben 61, 1935-ben 23, 1936-ban 29, 1937-ben 19.¹⁶⁸ Emlékeztetőül: 1935 az OMP sikertelen javaslatát követő év (a parlamenti bizottság felállítására), 1937 a kormányzási ciklus

163 ASCJ, F 1283, 1/1924-38, 320-325. f., főleg 324. f.

164 Jakabffy Elemér: Nemzeti újjáébredések. MK, 1937, 19. sz. 497-502.

165 Balázs: *Lugosi üzenet* i. m. 13. Az üdvözlőt közli Szekernyés János: Jakabffy Elemér és a MADOSZ. *Korunk*, 1981, 10. sz. 791-793.

166 Jakabffy dr. újból megindokolta, miért nem vett részt a londoni kisebbségi értekezleten. BL, 1937.X.6., 3.; Miért nem ment el Jakabffy Elemér dr. Londonba? In: KÚ, 1937.X.18., 3. A romániai magyarok nem maradtak azért képviselő nélkül, mert Jósika János elment Londonba.

167 ASCJ, F 1283, 1/1924-38, 325. f.

168 György (szerk.): *Iratok* i. m. 405-412.

utolsó éve. E csökkenő tendencia oka valószínűleg a korábbi tevékenység sikertelensége. Pál Gábor ugyanis a megelőző nagygyűlés (1933) óta fölgyűlt panaszokat három oldalon foglalta össze határozati javaslatában. A nagygyűlés úgy döntött, hogy a király tudomására kell hozni őket.¹⁶⁹ 1937. november 3-án aztán Bethlen György már át is adta az udvarmesternek a királynak szánt emlékiratot a magyarság kívánságaival. Különleges nyomatékot kaptak benne a kulturális és a tanügyi autonómia kérdései, de a névelemzés, a nyelvhasználat (a nyilvánosságban és a felekezeti iskolákban), az elbocsátások (az állami szolgálatból), és a „numerus valachus” mozgalom kérdései is szerepeltek.¹⁷⁰ Az egyidejűleg elkezdődött választási kampány miatt azonban a Bethlen által kért kihallgatás már nem volt lehetséges, a magyar követelések megvalósítása pedig még kevésbé.

Bethlen és vele együtt a párt egy része számára a legnehezebb döntéskényszer 1938 első két hónapjában jelentkezett. Ennek előzménye, hogy 1937 decemberében a Nemzeti Liberális Párt nem érte el a választásokon a 40%-os küszöböt, s ezért a király a 9%-ot szerző Nemzeti Keresztény Pártba tartozó Octavian Gogát bízta meg kormányalakítással és a következő választások lebonyolításával. A fenti százalékarányokból világos, hogy Goga célját – a küszöb meghaladását – csakis szövetségesekkel együtt érthette el. Miután több más párttal már megállapodást kötött, Goga a magyar kisebbséggel való együttműködést is szorgalmazta. Kapóra jött neki, hogy gróf Bánffy Miklós nagy erővel igyekezett politikai vezető szerephez jutni, s 1938 januárjában tárgyalásokat is folytatott vele. A beszélgetés állítólag csak a református egyház ügyeire terjedt ki, melynek legfelsőbb világi tanácsában Bánffy is tag volt. Ez ellen szól, hogy ugyanekkor egy háromoldalas emlékiratot szerkesztett a Goga-kormány helyzetéről, s ebben főleg annak külpolitikai megítélésével foglalkozott. Azokat az érveket is részletezte, melyek amellet szoltak, hogy a magyaroknak vele választási szövetséget kellene kötniük.¹⁷¹ Bánffynak az OMP egyetlen vezető szervében sem volt tisztsége, mégis emlékirata átadásával Bethlent erős nyomás alá helyezte, hiszen még mindig jó kapcsolatai voltak budapesti kormánykörökkel. A magyar kormány viszont direkt módon is bekapcsolódott a tárgyalásokba azáltal, hogy a bukaresti magyar nagyköveten keresztül szintén az egyezmény megkötését sürgette. Bethlennek azonban több aggálya is volt a Goga-kormány nacionalista és antiszemita irányával szemben,¹⁷² nem utolsósorban az, hogy a vele való lepaktálás a kisebbségnek a gyűlésen és a decemberi választásokon megvalósított egységét veszélyeztethetné. Budapest nyomására Bethlen mégis hozzájárult ahhoz, hogy Gyárfás Elemér február 2. és 7. között Gogával és munkatársaival tárgyalásokat folytasson.¹⁷³ Goga csak erősen vontatottan megszülető ígéretei tovább növelték Bethlen bizalmatlanságát – amint azt február 15-én az egykori magyar miniszterelnökhöz, Bethlen Istvánhoz írt levelében kifejtette.¹⁷⁴ Ráadásul a párt helyi szervezetei bizakodtak abban, hogy a rendkívül nehéz, de 19 képviselői hely megszerzésével igen sikeres decemberi választások után a lakosság által alig támogatott

169 ASCJ, F 1283, 2/1926-37, f. 21-25.; György (szerk.): *Iratok* i. m. 378-381.

170 Az OMP elnöki tanácsának bizalmas iratai Bethlen György hagyatékából. Teleki László Alapítvány könyvtára 1914/97.

171 Uo.; Bethlen Hagyaték, BGyII.

172 Gogának a magyarokhoz való (még 1914 előtt kialakított) viszonyát megvilágítja sajátkezű feljegyzése: *Önéletrajzi töredékek*. In: Horváth Andor (szerk.): *Tanúskodni jöttem*. Válogatás a két világháború közötti román emlékirat- és naplóirodalomból. Kolozsvár, 2003. 345-365., főleg: 355., 358.

173 L. erről Gyárfás ötoldalas, részletes feljegyzéseit: *Az OMP elnöki tanácsának bizalmas iratai...* Teleki László Alapítvány könyvtára 1914/97.

174 Uo. I. Bethlen István ezt megelőző leveleit és táviratait Bethlen Györgyhez 1938.II.8-án és 1938.II.4-én, Bethlen György második levelét Bethlen Istvánhoz 1938.II.23-án, BGyII.

Goga-párt ellen is jó eredményeket fognak elérni. Továbbá: minthogy a leendő választásokon a zsidók pártjának állítólag nem engedik meg a részvételt, a szervezetek az ő szavazóinak támogatásával is számoltak. Mindezen megfontolások ellenére a magyar követ erősödő nyomásának hatására Bethlen úgy nyilatkozott, hogy kész a megállapodás megkötésére.¹⁷⁵ Mindenesetre – s ezt Bethlen is tudta – az erre vonatkozó indítvány elfogadását a pártnak még meg is kellett szavaznia. A Intézőbizottság 1938. február 10-i ülésének reggelén ezért megpróbálta Jakabffyt arra rábeszélni, hasson oda, hogy a testület az indítványt elvesse. Jakabffy azonban egy elutasítást abban az időpontban már nem tartott járható útnak. Ám hogy a szövetséggel szembeni ellenérzését kifejezze, Jakabffy demonstratív módon lemondott a bánati tagszervezet által neki följánlott szenátori pozícióról, sőt, a viták idejére állítólag még Kolozsvárról is elutazott.¹⁷⁶ Végül hosszú (majdnem hatórás) és heves vita után a Bizottság megszavazta a megállapodást. Az ellene szavazók egy része azzal érvelt, hogy az a zsidó vallású magyarok elárulása, a másik oldal viszont ennek az indoknak nem tulajdonított különösebb jelentőséget.¹⁷⁷

A párt liberális szárnya vereségként fogta föl ezt a döntést, s ennek súlyosságát – vagyis a reális politikai helyzet föl nem ismerését – még jobban kiemelte az a fordulat, hogy meghozatala után csupán félórával a Goga-kabinet megbukott. Mivel a magyar újságok az egész ügyről – s főleg végkimeneteléről – alig írtak, a paktumot elutasító politikusok (főleg Bethlen és Jakabffy) politikai integritása a nyilvánosság előtt nem szenvedett csorbát. A liberálisok állásfoglalása mindenesetre újból szemlélteti egyrészt a kisebbség, s következőleg politikai képviselő sokszínűségét, másrészt pont a budapesti hivatalos állásfoglalásoktól, de az ott uralomra törő szellemi áramlatoktól való különbözőségét is. Politikai játéktere azonban igencsak szűk korlátok közé volt szorítva, hiszen még Bethlen György is „kényszerhelyzetről” beszélt említett levelében. Ugyanis a liberális beállítottságú magyarok is Budapest anyagi segítségére szorultak, s ezáltal zsarolhatókká váltak egyrészt, másrészt viszont a többség kisebbségellenes nyomása miatt nem volt más kiútjuk, mint a párt másik szárnyához közeledni, hogy ez által Bukarest felé egységesen és határozottan tudjanak föllépni. A politikai pártok 1938. március 30-án bekövetkezett betiltása aztán ennek a kényszernek – előre nem látható időre – véget vetett.

4. A hídépítők mozgalma

Az itt tárgyalt időszakban (1933–1937) alig születtek olyan új próbálkozások, amelyek célja a magyar és a román lakosság egymáshoz való közeledésének előmozdítása lett volna. Az a néhány, amelyről mégis beszélhetünk, hatókörében szűk, hatásában pedig csekély és egyre halványuló volt. Elsősorban az 1934 végén alapított hetilapról, a *Független Újságról* kell itt szólnunk. Igényes szellemiség és tematika, de talán éppen ezért korlátozott társadalmi hatás jellemezte. Azonban ez volt az a lap, amelyik – miközben a jobboldali és a konzervatív álláspontok ellen is harcolt –, a *Brassói Lapok* mellett a hídépítés krenneri programját a legerősebben népszerűsítette.

175 L. az 1938.II.7-i emlékiratot a magyar óhajokkal, amelyet az OMP Gogának adott át és az ugyanaznap kelt (Goga és Bethlen által aláírt) megegyezés szövegét, amelynek 5. pontja kimondja, hogy érvényességének feltétele az Intézőbizottság jóváhagyása. Mindkét irat a Bethlen Hagyatékban, BGyII.

176 Jakabffy: *Adatok* i. m. VI. fejezet. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95, 13.; Jakabffy állításának ellentmond az IB jegyzőkönyve, amely szerint Jakabffy részt vett a gyűlésen, l.: György (szerk.): *Iratok* i. m. 213.

177 Az Intézőbizottság 1938.II.10-i ülésének jegyzőkönyve. György (szerk.): *Iratok* i. m. 210-213.

Ennek az eszmének a helyességéről azért volt nehéz meggyőzően beszélni, mert olyan partnerről volt benne szó, amelyik valójában nem létezett. Ezt a többségnek a kisebbség ellen irányított támadásai bizonyították, melyek ideológiai eredetüktől – vagyis kormánybeli, vagy ellenzéki háttérüktől – függetlenül a politikai lehetőségeket igencsak kimerítették. A *Brassói Lapok* mégis pont 1934-ben – Goga és Tătărescu kisebbségellenes beszédei idején – többször is hangsúlyozta a magyarok és a románok irodalmi és politikai együttműködésének szükségességét.¹⁷⁸ Az egyetlen, viszont alig észrevehető nagyságrendű és ráadásul még törvényen kívül is álló erő, amely a kisebbségek problémái iránt megértést látszott mutatni, olyannyira, hogy a románok által nem többségben lakott területek elszakadási jogát is elismerte, a Kommunista Párt volt.¹⁷⁹ A kommunisták ezzel – Lakatos István szociáldemokrata politikus visszaemlékezései szerint – a magyar munkások jelentős részének a támogatását nyerték el.¹⁸⁰ A fenti két lap a két nép közötti összefogást a fasiszta és nemzetiszocialista veszéllyel indokolta, akárcsak a MADOSZ és Groza Ekésfrontja. Az így gondolkodó magyar közéleti szereplők számára nem volt nehéz a román nyilvánosság által elvárt lojalitás-nyilatkozatot megtenni. Az OMP vezetőitől ez mindig a feszült belpolitikai viszonyok által kikényszerített kötelességként hangzott. Kacsó Sándor például nem sokkal a párt bizottság-kiküldési javaslata után kijelentette: „mi leszámoltunk azzal, hogy ennek az államnak keretein belül kell élnünk, ennek az államnak keretein belül kell megtalálnunk azokat a lehetőségeket, amelyek létünk és fennmaradásunk biztosítják [...] Nem vagyunk irredenták és nem vagyunk revizionisták.”¹⁸¹

A *Független Újság* 1934 utolsó napján kezdte meg működését Kolozsvárott Krenner Miklós (Spectator) és Ligeti Ernő szerkesztésében. Spectator addigi politikai tevékenységét, úgy tűnik, a kultúra mezejére szűkítette. Már az új lap első vezércikkében rámutatott arra, hogy a többséget még ezután kell meggyőzni arról, hogy a magyarok az állammal szemben pozitív érzéseket táplálnak.¹⁸² A lap ismertette Kacsó javaslatát egy magyar–román társaság alapítására a kétoldali közeledés meg a kisebbségi kérdés megtárgyalása érdekében. Ugyanakkor minden kisebbség együttműködését is szorgalmazták egymással csakúgy, mint a többségi nemzettel az állam javára.¹⁸³ Egy későbbi írásában Spectator a magyar–román közeledést a Duna-medencei államok kibékülésének tágabb nemzetközi összefüggéseibe ágyazta. Egy ilyen békés jövő feltétele az ellentétes álláspontok megtárgyalása, valamint a gazdasági és kulturális együttműködés.¹⁸⁴ E gondolattal saját 1932-es elképzeléseihez nyúlt vissza. Akkor azt a főhívását, hogy a magyar kisebbség képezzen hidat az ellenségeskedő országok között a továbbéléshez elengedhetetlen enyhülés érdekében, mind az OMP, mind a többségi nemzet gyanakvással és elutasítással fogadta. Most azért is óvatosabb volt, mert 1933-ban már perbe fogták egy cikke miatt, melyben Erdély autonómiájára tett utalást.¹⁸⁵

178 A béke. BL, 1934.III.8., 1.; A római köd eloszlása után. BL, 1934.III.24., 1.; Zsolt Béla: Nyelvek békéje, szívek békéje. BL, 1934.IV.5., 1.; A közös veszély. BL, 1934.VI.22., 1.

179 Lipsey: MADOSZ i. m. 461.; Lipsey Ildikó: A Román Kommunista Párt a nemzetiségi kérdéstről (1921–1945). *Tiszatáj*, 1987, 9. sz. 79-99.

180 Lakatos István: *Emlékeim I.* i. m. 177-180.

181 Kacsó Sándor: Vox Humana, Lex Humana. BL, 1934.XII.26., 1-2. L. ebben az értelemben: Krenner Miklós: Kisebbségi harangszó. *Ellenzék*, 1933.IV.16., 1.

182 Spectator: Csüggedni vagy feszülni. FÚ, 1934, 1. sz. 1.

183 Hogyan képzelik el az erdélyi magyar írók a hídverés nélkülözhetetlen előmunkálatait?; Mit akar a Független Újság? FÚ, 1934, 1. sz. 4., 8.

184 Spectator: Pünkösdi gondolatok. FÚ, 1935.V.9., 1.

185 1934-ben el is ítélték egy hónap börtönre, l. Kolozsváron Krenner Miklóst, Nagyváradon Hegedüs Nándort ítélte el... BL, 1934.III.3., 3.

A *Független Újság* érezte és szóvá is tette, hogy a kisebbségnek azok a képviselői – írók, újságírók, értelmiségiek –, akik a két nép megértéséért tevékenesen sikraszálltak, végül kutyaszorítóba kerültek, mert az egyik oldal azzal vádolta őket, hogy elárulják a kisebbségi jogokért folytatott harcot, a másik meg pont azt vette tőlük rossz néven, hogy éppen az utóbbinak a nemzeti léthez való jogát hajtogatták.¹⁸⁶ A pártlapnak azt a figyelmeztetését, hogy ne vigyék túlzásba a közeledési kísérleteket,¹⁸⁷ mindkét címzett – Kacsó és a *Független Újság* – végül megfogadta, és 1935 márciusától be is szüntették ilyen irányú fáradozásait. Mindkettejük számára világos beszéd volt amúgy is erőfeszítéseik visszhangtalansága mellett Vaida-Voevod „numerus valachicus” mozgalma, valamint a párt 1934-es javaslatának eredménytelensége. Főlismerték tehát, hogy a bukaresti állami kisebbségpolitika¹⁸⁸ összeegyeztethetetlen demokratikus és felvilágosult polgári ideáljaikkal. Ezért fáradozásaik középpontjába ettől kezdve a magyarság érdekeinek védelmét helyezték, 1936 után pedig érdeklődésük a spanyol események felé fordult, s erre vonatkozó állásfoglalásaikkal is a romániai demokráciát akarták erősíteni.

Az évtized közepén Krenneréknek ideológiai elszigeteltségük újabb oldalát kellett fölismerniük: a budapestit. A konzervatív pártvezetéstől való kritikusi távolságtartásuk és a román partner hiányának tudatosodása után ugyanis egyre világosabbá vált számukra a budapesti gondolkodásmód idegensége. Ez az elmúlt tizenhat év ellentétes szellemi és politikai fejlődésének és főleg Magyarország ideológiai radikalizálódásának volt a következménye. Hegedüs Nándor már 1932-ben élesen bírálta a magyarországiak frázishazafiságát, mert nincs bennük komoly érdeklődés a határon túli magyarok valós problémái iránt.¹⁸⁹ Az ottani gondolkodásmód idegenségéről Kós Károly is megemlékezik több levelében. 1927 óta Kós íróként és szerkesztőként működött. Levelezése nemcsak ideológiai vonatkozásban tanúsítja a magyarországi viszonyokkal szembeni elutasító magatartását, hanem a budapesti társaságok, egyesületek és hivatalok, de az írók vagy éppen a kereskedők mentalitását általában is „furcsának és idegennek”¹⁹⁰ mondja. Ez a szellemi elidegenedés volt a sorsa – és elszigetelődésük utolsó fázisa – a magyar kisebbség azon tagjainak, akik szenvedtek a bukaresti kisebbségpolitikától, de kétségeik voltak saját pártjuk vezetőségét illetően is, viszont a messianisztikus megváltási mítoszokban (kommunizmus, revizionizmus) sem hittek. Sehol sem találtak szellemi otthon maguknak.

186 Vita három kérdés körül. FÚ, 1935.II.17., 3.

187 Csak ne olyan mohón. KÚ, 1935.II.16., 1.

188 Ez akadályozta meg 1934 végén azt is, hogy Nagyvárad közelében budapesti és bukaresti írók többnapos eszmecsere-tartsanak, l.: Hegedüs Nándor: Az isteni koldus. In: uő.: *Cikkek, parlamenti felszólalások* i. m. 246-250. (Eredetileg: *Pesti Napló*, 1936.I.10.) K.: hídverés. RMIL, II. i. m. 245.

189 Hegedüs Nándor: Jubileumi levél Jakabffy Elemérhez. MK, 1932, 21. sz. 626-629. Új kiadása: Hegedüs: *Cikkek, parlamenti felszólalások* i. m. 187-191.

190 Levelei Bierbauer Virgilhez 1935.XII.23-áról és Áprily Lajoshoz 1937 februárjából: Sas Péter (szerk.): *Kós Károly levelezése*. Budapest, 2003. 315.; 334. Bierbauernek többek között a következőket írta: „Talán el sem hiszed – nehezen is hihető – hogy nagyon-nagyon rosszul esik ma minden gondolkozó és aggódó, becsületes és a jövővel törődő erdélyi magyarnak Magyarország mai állapotába mélyebb és közvetlenebb pillantást vetni [...] Az, ami ma Magyarországon folyik, a szerencsétlen vakságnak ide-oda lödörgése, az elzúllott régi gazdagnak könnyelmű nemtörődömsége, folytatása annak az életnek, mely idejuttatta a magyarságot, ahol ma van [...] Mintha elvesztette volna ott mindenki az ép eszét!” Áprilynak 1937-ben Sztánáról írta: „Szégyen leírni, de így volt örvendtettem és megnyugodtam, amikor a határon átléptem. Furcsa és idegen világ nekem az ott túl, nem nekem való. Talán nyugodtabban, biztonságosabban élhet ott az ember, de – az embereket nem bírom el: írókat, urakat, társaságot, hivatalokat, üzletembereket...”

Közülük azonban csak kevesen jutottak odáig, hogy a magyarországi viszonyokat is bírálni merészeljék, mint Kacsó egy 1939-es cikksorozatában. Filozófusok és tudósok elszigetelt (és a köztudatba alig bekerült) írásokban próbálkoztak azzal, hogy a magyarságnak egy elvont *kisebbségi etika* tételei szellemében erkölcsi tartást adjanak azáltal, hogy a kisebbségi létet már szinte vallásos magasságokba emelve 'elhivatottsággá' szellemítették.¹⁹¹

A MADOSZ számára a kisebbségi elnyomás osztályprobléma volt, ami a népek közti testvériséget és a jobboldal elleni közös harc érdekében történő összefogást nem akadályozhatta meg. Azt azért a MADOSZ is észrevette, hogy csupán ez az állásfoglalás nem szerez neki elég népszerűséget, ezért megpróbált az OMP-vel együttműködni. Csakhogy a párt ezt már 1935 őszén megtagadta, s 1937-ben azt is, hogy a MADOSZ kis létszámú küldöttséggel képviseltesse magát a nagygyűlésen. Az ott elhangzott felszólalások többségéből aztán kiderült, hogy a küldöttek nagy részének a felfogása amúgy is igen messze áll a MADOSZ-étól. Nemcsak kommunista beállítottságát, de más (értsd: román) pártokkal való együttműködését is fölrották neki.¹⁹²

Mindebből az derül ki, hogy mindazokat, akik a népek és államok közti közeledést szorgalmazni, a fennálló bizalmatlanságot leépíteni próbálták, mindkét oldalról igencsak szorongatott helyzetbe hozták. Az évtized közepén, persze, amúgy sem voltak sem a bel-, sem a külpolitikai feltételek alkalmasak ilyen tervek számára. Kudarcukhoz azonban nagymértékben hozzájárult mindkét oldalról a tudatos ragaszkodás bizonyos örökölt gondolkodási sémákhoz, ellenségképekhez és célokhoz. Olyannyira, hogy még arra a kérdésre is, miszerint egyáltalán elgondolható lett volna az, hogy a felek eltávolodjanak 1935 után megcsontosodott, sőt ideológiai alapra helyezett sablonjaiktól, a megmerevedett frontok ismeretében csakis a legerősebb kétellyel lehet válaszolni.

5. Ideológiai nézeteltérések

5.1. A magyar–szász vita (1933–1935)

1933 után már egyre kisebb jelentőségük volt azoknak a tényezőknek, amelyek elősegíthették volna az erdélyi népek konfliktusmentes együttélését. Ugyanakkor magán a kisebbségen belül is ideológiai indítatású nézeteltérések kerültek felszínre, mi több: a magyarok más népekkel is vitákba keveredtek, így az erdélyi szászokkal.

A magyar–szász viszony a '20-as évek vége óta kielégítő volt, jóllehet a németek 1928-ban Rudolf Brandsch agitálására nem vettek részt a választásokra létrehozott Kisebbségi Blokkban. E viszonyon az sem rontott sokat, hogy Brandschot 1931-ben kisebbségügyi államtitkár-helyettessé nevezték ki, jóllehet számbeli súlyuk miatt ez a pozíció a magyarokat illette volna meg. De ha kiváltotta is nemtetszésüket, a magyarok ezt a lépést Iorga sakkhúzásaként

---

191 Tavaszy Sándor: Etikai szempontok a románság és magyarság viszonyának megítéléséhez. *EH*, 1934, 7. sz. 661-668.; Imre Lajos: A kisebbségi élet erkölcstana I-III. *EH*, 1938, 11. sz. 1-12., 121-131., 169-178.; Tavaszy Sándor: Nemzeti létünk kérdései. A prófétai nemzetszemlélet. *Pt.*, 1936.XI.15., 435. Összefoglalóan Gáll Ernő: Az erdélyi bölcséleti iskola és a kisebbségi etika. *Erdélyi Múzeum*, 1992, 1-4. sz. 115-126.

192 Az Intézőbizottság 1937.IX.3-i ülésének jegyzőkönyve: György (szerk.): *Iratok* i. m. 204-209.; Hegedűs Nándor: Mágán és munkás. In: uő.: *Cikkek, parlamenti felszólalások* i. m. 334-338. (Eredetileg: *Pesti Napló*, 1937.XII.24.)

értelmezték, amelynek az volt a célja, hogy az ország két legnagyobb nemzeti kisebbsége közé éket verjen. Társadalmi és művelődési kérdésekben azonban kimondottan jó volt az együttműködés a két irodalmi folyóirat, az 1928-ban alapított *Erdélyi Helikon* és a kissé idősebb (1924-beli) társa, a *Klingsor* munkatársai között. Kölcsönösen látogatták egymást Szebenben és Kolozsvárott, közös irodalmi esteket tartottak, és Kós Károly 1932-ben Adolf Meschen-dörfer egy művét is lefordította.¹⁹³

Politikai síkon azonban a magyarságnak a szászokkal szembeni magatartását két alapvető szempont együttese határozta meg. Sokan szervezetségüket és közösségi érzéküket dicsérték, melyek nélkül – állították – nem maradhattak volna fenn olyan sokáig a diaszpórában. E tulajdonságokat utánzásra méltóként ajánlották nemzettársaik figyelmébe. A másik oldalon viszont a demokratikus érzületűek mind nagyobb vitákba keveredtek velük 1933 után, mert elítélték a nemzetiszocialista eszmék növekvő befolyását köreikben.

A szász – és tágabb keretekben nézve: német – társadalmi munka teljesítményeit és példaértékét a magyar kisebbség két olyan politikusa is elismerte, akik egymástól világnéze-tileg a lehető legmesszebbre álltak: Sulyok István és Krenner Miklós. Már a '20-as években mindketten ajánlották, hogy a magyaroknak a német pénzügyi *Selbsthilfe* (Önsegélyző) szervezetről, illetve az olasz fasiszták kultúrmunkájáról kellene példát venniük. Sulyoknak a '30-as években sem volt semmi kivetnivalója az önsegélyző mozgalom ideológiai radikalizá-lódásán – már az *Erdélyi Lapok* munkatársaként. Krenner viszont 1931-ben nemcsak a transzilvanizmus hanyatlását állapította meg, lévén, hogy nem tudott erős kapcsolatot létrehozni a kisebbségek között, hanem a *Selbsthilfe* válságára is rámutatott, s ezt a kisebbség általános problémájaként értelmezte.¹⁹⁴

A magyar–szász viszony 1933 végéig felhőtlen volt, s ekkor sem Hitler hatalomra jutása vetette az első, de múló árnyakat rá, hanem a *Brassói Lapok* és a *Kronstädter Zeitung* egy vitája a németek helyzetéről Magyarországon, különös tekintettel számbeli fogyásukra.¹⁹⁵ Sulyok és Krenner számára a szászokról alkotott képük első jelentősebb módosulását az ötödik ún. Sachsentag (a szászok gyűlése) eseményei okozták (1933 októberében Szebenben). Ezek hatására egyikükben tovább erősödött az elragadtatás, másikukban a meghasonlottság érzése. Sulyok ekkor még az OMP képviselője volt. Ő a szászok által elfogadott nemzetiszocialista programban saját addigi álláspontjának megerősítését látta. Ő ugyanis már évek óta példaképnek állította be a szászokat általában, és Fritz Fabritius Szebenben uralkodó nemzetiszocialista megújulás-moz-galmát különösen. De Hitler hatalomra kerülésétől is el volt ragadtatva.¹⁹⁶ Jóllehet főnntartások nélkül dicsérte a szászok szebeni programját, tartott tőle, hogy az több nemzetiszocialista alapelv átvétele miatt a magyarokból eleve bírálatot fog kiváltani.¹⁹⁷

193 Lackó Miklós: Az Erdélyi Helikon és az erdélyi magyar–szász kapcsolatok a két világháború között. In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában*. Tanulmányok Ifjának Péter 70. születésnapjára. Budapest, 1991. 363-371.

194 Krenner Miklós: Az erdélyi út. *EH*, 1931, 8. sz. 603-616.

195 Szele Béla: Megdőntött vádak. Mi okozta a magyarországi németiség létszámának megcsappanását? *BL*, 1934.VI.23., 1.; Szele Béla: Tényeket feltevéssekkel megdőnteni nem lehet. Válasz a Kronstädter Zeitung válaszára. *BL*, 1934.VI.26., 1.; Szele Béla: Zárjuk le a vitát. *BL*, 1934.VII.7., 1. A magyarországi németek kérdése már évek óta zavarta a szász és a magyar politikusok közti együttműködést, l.: MOL KM K64-46-1931-27, 166/1931.

196 Sulyok István: Szász tanulságok. *EL*, 1933.X.5., 1-2.; 1.

197 A szebeni programot közli Gündisch: *Sachsen* i. m. 195.; l. még Böhm: *Die Deutschen in Rumänien* i. m. 49-51. A magyar fordítást Jakabffy lapja közölte: *MK*, 1933, 19-20. sz. 588.

Krenner felemás érzelmekkel, de nagy elvárásokkal ment a szászok gyűlésére. Tagadhatatlan hasonlóságokat fedezett fel ugyanis a szászok és a magyarok helyzete között, hiszen az előbbieket is csalódottak voltak amiatt, hogy a Medgyesi Nyilatkozatukba (1919) foglalt reményeik nem váltak valóra.¹⁹⁸ A szászok számára is eljött az idő, hogy energiájukat okosabban használják, akár a „hitlerizmus átalakítása” útján is, hogy ez az egész nép javát szolgálja. Krenner eszerint még mindig hitt abban (mint 1927-ben), hogy lehetséges olyan ideológiákat, mint a faszizmus vagy a nemzetiszocializmus, többféle módon kezelni: egyes részeket belőlük átvenni, másokat viszont elvetni. Attól is tartott, hogy a nemzetiszocialisták győzelme a szászok jobbrtolódásához vezethet, s ennek következtében elfordulnának a magyaroktól. A szászok kongresszusának azonban a magyarok számára kettős értelemben is példaadó szerepe kell, hogy legyen: tovább fogja erősíteni a nemzeti tudatot, és el fogja simítani a vezető réteg ellentéteit. Krenner, a türelem és a liberalizmus állandó védnöke, odáig ment reménykedéseiben, hogy előnyös lesz a szászok számára, ha a közösség és a szász összefogás érdekében kissé korlátozzák az egyéni és érdekeit. Ezen a ponton tehát még Krennerből is kitör az a megkeseredettség, amely egyre több magyart arra a következtetésre vezetett, hogy a liberális rendszer az okozója a világháborúk közti időszak erkölcsi, gazdasági és politikai válságának. Ez a kettősség jellemezte Krenner jelentéseit a gyűlésről; ezek egyrészt kritikusan távolságtartóak, másrészt egyértelműen lelkesek voltak.¹⁹⁹

A magyarok a szászok gazdasági, kulturális és társadalompolitikai teljesítményei iránt hagyományosan tiszteletet éreztek. Jobbrtolódásukat ezért nagy érdeklődéssel figyelték. A legfontosabb kérdés természetesen ennek valós oka volt. A náci szimpátiával nem gyanúsítható Jakabffy ezt Románia kisebbségellenes kormánypolitikájában kereste.²⁰⁰ De nemcsak a román politikusokat vádolta, hanem arra is rámutatott, hogy hasonló következmények más, de hasonló bánásmódban részesült kisebbségek körében is megfigyelhetők (pl. a szudétanémetek között). E kisebbségek politikai vezetőinek ugyanis fel kellett ismerniük, hogy addigi politikájukkal semmilyen eredményt nem értek el, s ezért megváltoztatták stratégiájukat. Jakabffy azonban úgy vélte, hogy a jobbrtolódás nem megfordíthatatlan dolog. Mindaddig, amíg az államhatalom nem próbálja erőszakkal megsemmisíteni az új irányzatokat, hanem a kisebbségi kérdést becsületes módon „igazi wilsoni szellemben” igyekszik megoldani, mindaddig lehetséges visszatérés. Jakabffy így a szász kongresszus túlértékelését próbálta megelőzni és a kormánynak azt jelezni, hogy a kisebbségek viselkedése lényegében az ő lépéseinek a függvénye.

A német politika és művelődés iránti érdeklődés a magyarokban természetesen a monarchia öröksége volt, s ezt továbbra is megőrizték. Molter Károly például 1933 őszén a német irodalmi élet legújabb fejleményeiről írt cikkében nemcsak szakismeretéről, hanem a tárgyalt téma egészen mély rezdülései és világnézeti finomságai iránti érzékenységéről is tanúságot tett. Emellett viszont írása még akkor is a Harmadik Birodalom új urai ellen irányult – pl. a *könyvégetők* elleni oldalvágásaival –, ha ez nem volt elsődleges célja. Véleménye szerint a német irodalom megosztottsága az értelmiségi vagy szellemi jellegű áramlatok (pl. az expresszionizmus) és az anyagi, földhöz kötött, népies irányok (pl. Bronner vagy Ewers) között nyilvánult meg.²⁰¹ Molter nemcsak egyike volt azoknak a magyar kisebbségieknek, akik állást foglaltak e kérdésben, hanem új dimenzióba is emelte e reflektálást azáltal, hogy az irodalmi

---

198 Spectator: Sachsntag. EII., 1933.X.1., 1.

199 Spectator: Döntött a Sachsntag. EII., 1933.X.3., 1., 8.; Spectator: A szász nép megújul. EII., 1933.X.4., 3.

200 Jakabffy Elemér: A mi ügyünk mint az európai politika próbaköve. MK, 1933, 22. sz. 625-628.

201 Molter Károly: A német szellem beháborúja. EII, 1933, 7. sz. 459-470.

sajtóban bírálta a nemzetiszocialistákat, s ezt az írók közül elsőként tette. Ez már csak azért is föltűnést keltett, mert a szóban forgó sajtótermék az *Erdélyi Helikon* volt, korábban a német kisebbséghez való közeledés erőteljes támogatója.²⁰² Ezzel az írásával Molter mintegy megszüntette az irodalmi-kulturális együttműködés meg a politikai-világnézeti ellentétek közötti határvonalat. A magát érintettnek vélő fél válasza nem is késett soká. Az a Heinrich Zillich – szintén író – volt a szerzője, aki a '20-as években még a Kisebbségi Blokkot támogatta és rokonszenvezett a transzilvanizmussal. Most viszont meg sem próbálta a Birodalom iránti szimpátiáját véka alá rejteni. Már 1933 elején, egy németországi útja előtt rámutatott arra, hogy „a német birodalmi események [...] belső értelmük szerint a német nép ügyei”.²⁰³ Ugyanakkor kikérte magának, hogy akár a csernovici zsidó sajtó, akár a *Brassói Lapok* azokat kommentálják. Szele Béla, az utóbbi kiadója és az OMP végrehajtó bizottságának tagja Zillich számára pusztán „dísz zsidó”²⁰⁴ volt. A nemzetiszocialista fertőzést elszenvedett szászság egyes tagjai tehát a Harmadik Birodalom viszonyait ért minden politikai és szellemi bírálatot a szász népet ért sértésként fogtak föl. Ez természetesen annál súlyosabbnak minősült, minél jobban összefüggésbe volt hozható egy zsidónak vélt személlyel. Lassan azonban a magyar kisebbség egyre nagyobb csoportjai álltak gyanakodva velük szemben, különösen említett, 1933. októberi gyűlésük, s az azt megelőző hónapban a berni kisebbségi kongresszuson résztvevő küldöttjük, Hans Otto Roth szereplése miatt. Utóbbi ugyanis Jakabffyval ellentétben egyetértését fejezte ki a nemzetiszocialista disszimilációs politikával. Olyan hangok is voltak, persze, amelyek a különbségtétel fontosságára hívták föl a figyelmet, de ezek visszhangtalanok maradtak: Kacsó például hiába hangsúlyozta, hogy el kell tudni választani a meggyőződéses nácikat a német néptől (a Birodalomban csakúgy, mint Romániában).²⁰⁵ Zillich válasza Molternek mindent megsemmisítő csapásként sújtott le, mert nemcsak ellenfele német irodalmi ismereteit vonta kétségbe, hanem azt is fölírta neki, hogy nem ítélte el a magyarországi németek asszimilálását, jóllehet a magyarok Romániában ugyanazt követelik maguknak, amit a budapesti kormány az ottani németektől megtagad.²⁰⁶ (Ami az irodalmat illeti, az nem tetszett neki, hogy Molter tárgyalta ugyan Remarque, Zweig és Kästner műveit, de nem méltatta erre Carossa, Binding, Britting és Johst írásait.) De mindez nem véletlen, mert a magyarok újságjai amúgy sem tudnak egyebet, mint gyűlöletet terjeszteni a németekkel szemben, hiszen csak úgy tesznek, mintha magyar érdekeket képviselnének, valójában azonban egészen más (ti. zsidó) érdekek húzódnak meg mögöttük.

Ezzel mély szakadék tárult föl a magyar és a szász elit között, s ezt a következő időszakban többen is tovább mélyítették. Elsőként a konzervatívnak nevezhető filozófiaprofesszor, Tavasz Sándor szólt hozzá a vitás kérdésekhez. Mindenekelőtt ő is Molter figyelmébe ajánlotta a Zillich által hiányolt német szerzőket, utóbbit viszont arra emlékeztette, hogy néhány évvel korábban neki is jobb véleménye volt a Molter által idézettekről.²⁰⁷ Ezután viszont egyértelműen szembe fordult Zillichkel és kijelentette, hogy a németországi átalakulások az egész világ számára fontosak, ezért nemcsak a németeket érintik. Az erdélyi magyarok például leggazdagabb forrásuknak tekintik „a német szellemi életet úgy művészi-irodalmi,

---

202 Lackó: *Erdélyi Helikon* i. m.

203 Heinrich Zillich: Das Echo der zeitwandelnden Geschehnisse in Deutschland. *Klingsor*, 1933, 4. sz. 154.

204 Uo. 155.

205 Kacsó Sándor: Más Hitler és más a németiség. BL, 1933.IV.4., 1.; Kacsó Sándor: Csillapodjék le a láz. BL, 1933.IV.8., 1.

206 Heinrich Zillich: Ungarn und Deutsche. *Klingsor*, 1934, 1. sz. 76-78.

207 Tavasz Sándor: Üzenem. Pt, 1934, 4. sz. 73.

mint tudományos-irodalmi vonatkozásban”.²⁰⁸ Ezért olyan fontos ennek a kisebbségnek a lelkiismereti szabadság, hogy a németországi politikai döntéseket ellentétes nézőpontokból is megítélhesse, annál is inkább, mivel maguk a szászok sem voltak képesek még egyöntetű álláspont kialakítására. Tavaszly ezzel továbbvitte a vita áthelyezését az irodalmi síkról a politikaira. Eközben jól láthatóan törekedett arra, hogy erkölcsi színezetet is adjon neki, hangsúlyozva a német változások nemzetközi kihatásait. A megtámadott Molter reagálása semmi kétséget sem hagyott afelől, hogy a nézeteltérés rég elhagyta a steril és elvont esztétikai eszmék síkját. Ő ugyanis nemcsak a náci ellen foglalt egyértelműen állást, de föl is szólította a *Klingsor* szerkesztőségét, hogy álljon ki a gyengék – vagyis a zsidók – mellett, és kifejezte hitét abban, hogy a türelem, az emberiség és a bajtársiasság erdélyi értékei túl fogják élni Hitlert és rendszerét.²⁰⁹

Tavaszly és Molter a transzilvanizmus szellemében fogant eszmetisztázó hozzászólásukkal olyan partnert kerestek, aki a magyaroknak segítséget jelenthetett volna egy külön helyi öntudat és egy politikai meg etikai értékrendszer védelmében – még a regát magának nemzetállami hatalmat vindikáló igényei ellen is. Az ország két legnagyobb nemzetisége közös menetelésének az ideje azonban már rég lejárt, s a szászok nem mutatkoztak hajlandónak arra, hogy egy regionális érdekszövetség miatt a Birodalomhoz való fordulásukat fölálldozzák, hiszen onnan várták anyagi és szellemi üdvözülésüket. A helyzet ilyen állásának megfelelően Zillich egyértelműen kitartott a Harmadik Birodalom eseményeit érintő minden magyar állásfoglalást elutasító véleménye mellett, hivatkozott arra, hogy a szászok még sosem avatkoztak be az erdélyi magyarok vitáiba és ítélni sem próbáltak bennük, sőt – Tavaszlyhoz intézett válaszában – azt a Molter által felháborodottan visszautasított állítását is megismételte, hogy a magyar sajtó beállítottsága *zsidó beszivárgással* magyarázható.²¹⁰

A Zillich által követelt be nem avatkozás végül is csupán a nevében nevezte a két kisebbségnek a tagjaik nagy része által legkésőbb 1933 tavasza óta amúgy is érzett elidegenedését. Ennek legszembeötlőbb jele az *Erdélyi Helikon* távolmaradása volt a brassói irodalmi folyóirat, a *Klingsor* tízéves jubileumi ünnepségeiről 1934-ben.²¹¹

Három irodalmi kiadványnak ezeknél a főleg az értelmiséget érdeklő ideológiai összecsődüléseinel mindenképpen nagyobb súllyal esett a latba a romániai németiség magatartása a status quora vonatkozóan. Ez újságcikkekben csakúgy kifejezésre jutott, mint tüntetéseken. A magyar követséget a németek erre vonatkozó nézetei természetesen a legmesszebbmenően érdekelték. 1934 júniusában a kirendeltség több német szerzőtől származó sajtójelentésről számolt be Budapestnek, melyekből a német kisebbségnek a trianoni rendezés megváltoztatására vonatkozó elutasító magatartása derült ki.²¹² Hogy elkerüljék minden jobboldali mozgalomnak a román kormány által kilátásba helyezett július 1-jei betiltását, június végén a német *Nemzeti Megújulási Mozgalom* Brassóban gyűlést tartott, és ezen a kormányt nemcsak az állam iránti hűségéről biztosította, hanem azt is kijelentette, hogy a magyar kisebbségtől eltérően ők nem a határokon túli fejleményekre tekintgetnek.²¹³ Célját a mozgalom ugyan nem érte el, mert rövidesen mégis betiltották, kijelentései azonban a magyarság számára a közös kisebbségi

208 Uo.

209 Molter Károly: Az elvarázslott varázsló. Válasz Heinrich Zillichnek. EII, 1934, 6. sz. 459-465.

210 Disputa egy üzenet körül. Zillich válaszával és Tavaszlynak arra adott feleletével. Pt, 1934, 9. sz. 194-194.

211 Horst Schuller Anger: *Kontakt und Wirkung*. Bukarest, 1994. 148.

212 MOL K 63-243-1934-27/4, 79. f.

213 Körösi Sándor: Az ellenmondások boltosai. BL, 1934.VI.28., 1.

front elleni további árulásnak számítottak.²¹⁴ Jóllehet a németek és a szászok vezető személyiségei, köztük Hans Otto Roth is, elítélték a nemzetiszocialisták eljárásait,²¹⁵ legkésőbb a fenti események világosan megmutatták a magyar kisebbség immár széles köreinek, hogy újból elvesztett egy küzdőtársat. Ezután az esemény után is kifejezésre jutott ugyan még véleménykülönbségek, ezek azonban már nem sokat változtattak a meglévő ideológiai távolságon, mert az nagyobb aligha lehetett volna.²¹⁶ A második világháborúig ezt már nem is sikerült áthidalni.

5.2. A „spanyol polgárháború” Erdélyben (1936)

A nemzetiszocializmushoz való viszonyról nemcsak a szászokkal vitatkoztak a magyar kisebbség tagjai, hanem egymás között is. Ha a kisebbség többször jelzett ideológiai sokféleségére gondolunk, érthető, hogy egy ilyen vita kitörése csak idő kérdése volt. De egy szeleppnyitásra is szükség volt a világnézeti különbségek kieleződése és a kisebbségekre nehezedő nyomás fokozódása idején. Az 1936 őszen lezajlott vita résztvevőinek egyike – az eddigiek után ez már aligha meglepő – a *Brassói Lapok* volt. Szerkesztői, Kacsó és kollégái 1933 után is magasra tartották a felvilágosodott művelt polgár 19. századi eszményét. Ideáljaik a minden társadalmi rétegre kiterjedő demokrácia és egyenjogúság, a humanizmus és a türelem voltak. A két politikai szélsőség megerősödésének idején ez már csaknem régimódi fölfogásnak tűnt. Kacsó maga mellett tudhatta Hegedüs Nándort és Ligeti Ernőt. Az utóbbi 1934 óta egyetlen cikket sem jelentetett meg a pártlapban. Az *Erdélyi Lapokkal* való ellentétük 1933-ra ment vissza, de 1934 után megerősödött, amikor Paál a *Völkischer Beobachter* egy cikkéből kiindulva állította be kedvező színbe a nácik kisebbségpolitikáját.²¹⁷ Láttuk, hogy a nemzetiszocialista disszimilációs politika 1933 ősze óta része volt politikai meggyőződésének, most pedig a fasiszmusnak és a náciizmusnak egy kisebbség szempontjából való összehasonlítása ezt a választását csak megerősítette: a náci ideológia alkalmasabb a kisebbség számára, mint más totalitárius társai, mert azáltal, hogy kizárja mindazokat, akik egy más néphez tartoznak, az asszimiláció ellen dolgozik, és nem érte. A többiek minden társadalmi pozíciót egyetlen népnek juttatnának, amint azt a fasiszták és a román többségi politikusok teszik. Ezenkívül Paál arra is rámutatott, hogy a nemzetiszocializmus a kisebbségeknek kollektív jogokat ígért. Hegedüs és Ligeti nemcsak ezt a gondolatmenetet utasították vissza, de pellengérré állították a lakosság nem *árja* részének a jogfosztottságát is a Harmadik Birodalomban.²¹⁸ Hegedüs kimutatta a Paál által dicsért náci-elmélet és a Birodalomban a zsidókkal szemben alkalmazott valódi bánásmód közti szakadékot is. Hegedüs olyan román sajtóhangokra is utalt, melyek az etnikai hovartartozás alapján történő jogi értékrendbe való besorolást szorgalmazták, hogy ezzel is Paál

214 A szász és sváb hitleristák revízióellenes gyűlést tartottak Brassóban. IKÚ, 1934.VI.27., 4.; Mégis elrendelték a romániai összes hitlerista szervezetek feloszlását. KÚ, 1934.VII.6., 3.; a betiltásról l. Gündisch: *Sachsen* i. m. 198.; Böhm: *Die Deutschen in Rumänien* i. m. 66.

215 MOL K63-243-1934-27/4, 81-86. f.

216 Heinrich Zillich: Verwahrung. *Klingsor*, 1935, 5. sz. 210-212.; Ernst Jekelius: Ungarisch-sächsische Literaturbeziehungen in Siebenbürgen. *Klingsor*, 1935, 8. sz. 330.; Kós Károly: A szászok és mi. EII, 1935, 8. sz. 617-619.; A szászok és mi. FÜ, 1935.VII.6-13., 1.; Ritoók János: *Kettős tükrök*. Bukarest, 1979. 113.

217 Paál Árpád: Az új nemzeti irányok és a kisebbségi népek. EL, 1934.VI.20., 1-2.

218 Ligeti Ernő: A polgár átalakulása. BL, 1934.I.10., 1.; Hegedüs Nándor: A kisebbségek a nemzetiszocializmus sodrában. BL, 1934.VI.24., 1.

náci rendképzeteinek a terjedése ellen hasson. De a *Brassói Lapok* külön vezércikket is szentelt Paálnak, és demokrácia-kritikáját – miszerint ez csupán átmeneti divatjelenség – élesen elutasította.²¹⁹ Az írás utalva arra az ismert tényre, hogy Paál egy évtizeddel korábban még maga is a demokratikus rend szószólói és védelmezői közé tartozott, rámutatott arra, hogy a nagyváradi főszerkesztő időközben a konzervatív táborba átlépve saját nemzetközpontú elképzelésein kívül semmilyen reményt nem akar a helyzet javítása érdekében megengedni. A névtelen szerző ezzel a konfliktus lényegére tapintott: egészen nyilvánvaló ugyanis, hogy itt különböző világnézeti vonzódások álarca mögött ismét csak a megfelelő politikai stratégia kérdése rejtőzött. A konzervatívok kiváltképpen külföldre kacsingattak és onnan vártak megoldást problémáikra, mégpedig azt, hogy biztosítsanak kisebbségi létük megőrzésének feltételei. A másik oldal – a *Brassói Lapok* és a fent bemutatott hírdépítők – a belpolitikában kívánta ugyanezt elérni a magyarok aktívabb föllépése által.

A két nagy újságnak ez az – egyértelműen ellentétes irányú – elkötelezett magatartása előbb-utóbb nyílt csatához kellett, hogy vezessen. Ürügyet erre az 1936-ban kitört spanyol polgárháború eseményei szolgáltattak. De mielőtt erre sor került volna, a konzervatív pártlap nyilvánított figyelemreméltó véleményt Etiópia olasz lerohanásáról. Azt írta ugyanis, hogy „az emberiség fejlődésén nem esik csorba azzal, hogy az olaszok bekapcsolják a civilizációba azt a kelet-afrikai területet és annak népeit.”²²⁰ Különben is az olaszokra nem gondoltak kellőképpen az 1918 utáni békekötésekkor. Ezzel a gondolatvezetéssel a lap meg is pendítette az egyik oldal alaphangját. Jóllehet erre nem jött válasz, néhány hónap múlva, a spanyol konfliktus kezdetén a *Brassói Lapok* leütötte a másik oldalét azzal, hogy azonosult a III. Internacionálé fölhívásával, mely minden demokratikus államtól támogatást kért a spanyol kormány számára. Vezércikkében a lap azt is tisztázta, hogy nem mellékes dolog, hanem elvi kérdés, hogy bárhol a világon melyik fél képes létjogosultságát bizonyítani: a „jobb” vagy a „bal”, azaz a fasiszmus vagy a demokrácia.²²¹ Az *Erdélyi Lapok* a maga részéről szinte naponta adott helyzetjelentést a *spanyol testvérharc*ról, a kommunisták kegyetlenkedéseiről, terrorjáról és moszkvai kapcsolatairól.²²² Ezek a cikkek meglehetősen egyoldalúsággal csak spanyol kommunistákat, anarchistákat és bolsevistákat emlegettek mindennemű szörnységgel kapcsolatban. A lap más írásai ugyanakkor egyrészt rehabilitálni próbálták a másik oldalt, másrészt tovább éltették a hagyományos zsidóellenes bünbakképet. A rehabilitáció az olasz fasiszmusra vonatkozott, ezt kísérte meg egy szerző kedvezőbb színben föltüntetni, mert a nyilvánosságban róla élő kép nem felel meg a valóságnak: „az, amit a fasiszmusról rendszerint hallunk, csak félkép, torz. A liberális nagytőke zsoldjában álló liberális sajtó nem meri megírni az igazi valóságot...”²²³ Az olasz nép, sőt Európa szerencséje, hogy a fasiszmus és Mussolini feltámasztotta az egykori Római Birodalmat, ahol ma „valódi demokrácia” uralkodik és Olaszország ma „olyan hatalmas szellemi és anyagi építményekkel dicsekedhet, aminek csodájára jár a világ...”²²⁴ Talán nem fölösleges megjegyezni, hogy a korabeli Olaszországot az erdélyi

219 A fogatlan oroszlanok. BL, 1934.VI.29., 1.

220 A fasiszmus határoz. KÚ, 1936.V.10., 1. A KÚ 1935 ősztén még kritikusan viszonyult a nemzetiszocialista nürnbergi fajtvörvényekhez és 1936.II.26-án Jakabffy-nak egy fasisztaellenes előadását ismertette.

221 Színt kell vallani! BL, 1936.VII.31., 1.

222 Testvérharc Spanyolországban. EL, 1936.VII.23., 1-2.; A spanyol forradalom tovább tombol. EL, 1936.VII.25., 1.; Apácák és papok rettenetes kínzása és kivégzése. EL, 1936.VIII.8., 1.; Spanyol terroristák Moszkvát üdvözlők. EL, 1936.VIII.9., 6.; Barcelonában tombol a terror. ML, 1936.IX.13., 4. Az *Erdélyi Lapok* nevét ez év nyarán előbb *Új Lapok*ra, majd *Magyar Lapok*ra változtatta, mert a román hatóságok megtiltották magyar földrajzi nevek használatát a nyilvánosságban.

223 Rády Elemér: A fasiszta Olaszország igazi arca. EL, 1936.VI.14., 9-10.

224 Uo.

magyarság ellentétes világnézetű tagjai, így a szociáldemokrata beállítottságú Jordáky Lajos megfélemlítő és halálos kaszárnya-rendszerként élte meg: „Tegnap érkeztünk meg Milánóba. A pályaudvar, az utak, az épületek gyönyörűk, de minden csendes, a rend példás, embereket alig látni [...] Ez nem életet jelképező, de halálos csend. Az emberek nem akarnak beszélni [...] talán bizalmatlanok, az azonban bizonyos, hogy félnek. Tömegfélelem van itt...”²²⁵

A nagyváradi lapban Bangha Béla jezsuita atya 1936 nyarán pont a spanyolországi harcok kezdetének idejét találta alkalmasnak arra, hogy a zsidókat megvédolja azzal, hogy a szabadkőművesség által világhatalomra törekednek, keresztényellenességet és erkölcsi szabadosságot terjesztenek.²²⁶ A váradi újságnak ez a szokásosnál jóval támadóbban tálalt szellemi keveréke a fasiszta-nemzetiszocialista propagandából és a hagyományos meg a modern zsidóellenességéből túlságosan nagy próbára tette Kacsó türelmét. *A spanyol polgárháború erdélyi frontján*²²⁷ című vezércikkében hevesen kikelt az *Erdélyi Lapok* ideológiai céljai ellen. Szükséges ugyan állást foglalni a spanyol polgárháború kérdéseiben – írta –, ez azonban nem azt jelenti, hogy mindent a „vörösök” rovására írjunk, hogy a németek és az olaszok spanyolországi sikereiből magyar reményeket kovácsoljunk, és hogy állítólag „nemzeti és keresztény” alapról terjesztett antiszemitizmussal pont ezt az alapot hamisítsuk meg mi magunk.

Az *Erdélyi Lapok* megjelenése óta a brassói lap munkatársai már többször támadták ideológiája miatt, Kacsónak ez a cikke azonban oly fokú határozottságot sugárzott, hogy nyomán válaszokból és viszontválaszokból az első világháború utáni évek egyik legélesebb sajtóvitája kerekedett. Voltak ugyan ezekben az évtizedekben a magyar kisebbségen belül szélesebb hullámokat kavarázó nézeteltérések is, hiszen ez a spanyol indítatású csak erre a két lapra korlátozódott, ennek jelentősége azonban abban áll, hogy a kisebbség ideológiakeresését a legkiélezettebb formában fejezte ki. A vita lényege ugyanis az, hogy benne mintegy újraéledt a *haladó* és a *konzervatívok* közti régi – az 1920-as évek eleji – szembenállás, célja pedig a követendő irány kijelölési jogának megszerzése volt a magyar kisebbségen belül mind ideológiai, mind politikai vonatkozásban. Csakhogy azóta lényegbevágó személyi átrendeződések történtek az egymással szembenálló frontokon. Így a '20-as évek két jelentős *haladó* politikusa és újságírója, Sulyok és Paál immár a konzervatív tábornak is a jobboldalán helyezkedtek el, a demokráciáért pedig Kacsó személyében a fiatal nemzedék egy tagja harcolt (mint tíz évvel korábban is). Ezt a helyzetet értelmezhetjük jobbratolódásként, de pusztán nemzedéki ellentétként is. A vita tárgyát képező spanyol események egyik – a vitafelek szempontjából mindig a másik – politikai oldalának megvédolása azzal, hogy borzalmas bűnök értelmi szerzője és kivitelezője, valójában az otthoni vitapartner világnézetét óhajtotta lejártni, és a beszélő sajtóját követésre méltó, egyedül üdvözítő politikai stratégiaként elfogadtatni. Ezt a célt szolgálta az *Erdélyi Lapok*ban nemcsak a *Népfront*nak egy állítólag létező *Zsidófront*tal való azonosítása egy egészen primitív előítéleteket szuggeráló írásban, de egy egész cikksorozat is.²²⁸ Ebben a lap az összetűzésekért ismét a Moszkvából irányított kommunista hatalomátvételi kísérletet okolta. Ennek a vitának a két lapon túlnövő jelentőségét mutatja, hogy még a pártlap is beleavatkozott egy vezércikk erejéig. Azonnal Kacsó első írása után (de őt néven nem nevezve) neki a nemfasiszta kormány bűneinek eljelentéktelenítését veti szemére, főképp, mert mögöttük a moszkvai rémuralom áll a maga csődbe jutott népfrentpolitikájá-

225 Jordáky Lajos 1937.IX.10-i naplóbejegyzése, JLI.

226 S. J. Bangha Béla: A szabadkőművesség feltámadási kísérletei Magyarországon. ML, 1936.VIII.30., 10.

227 Kacsó Sándor: A spanyol polgárháború erdélyi frontján. BL, 1936.IX.27., 1-2.

228 Béltéky László: Népfrent vagy zsidófront. ML, 1936.IX.27., 11.; A spanyol polgárháború miközöttünk I-III. ML, 1936.X.2., 3. és 4., 1-2.

val. Ez a mozgalom ugyan fel tudja fegyverezni a tömegeket, de vezetni nem képes őket – írja.²²⁹ A kolozsvári és a váradi napilap így a kommunistaellenesség frontján találkozott, csakhogy az utóbbit a náci ideológiához való meglehetősen közelség is jellemezte. A vita – valójában kölcsönös vádaskodások – további bemutatása érdektelen, mert a résztvevők csupán már használt érveiket ismételték, de semmilyen tekintetben sem tudtak közös nevezőre jutni. A spanyol polgárháború kapcsán érdemes megemlíteni még azt a segélyakciót, amelyet magyar munkások szerveztek a spanyol köztársaságiak támogatására (adományok, tüntetések stb.).²³⁰

5.3. A nemzetiszocializmus és a Népfront között (1934–1937)

Mindezek a viták a nemzetiszocialista politikáról az erdélyi magyar nyilvánosságban zajlottak le és megmutatták, hogy a magyar kisebbség egyes csoportjai nem voltak hajlandók a politikai jobboldal térnyerési kísérleteit ellenállás nélkül tudomásul venni. E nézeteltérésektől eltekintve azonban az erdélyi magyarság nem sokat foglalkozott a nemzetiszocializmussal. Ezt az ilyen tárgyú írások számának csökkenése is mutatja (az 1933-ban megjelentekéhez viszonyítva). A Harmadik Birodalom bel- és külpolitikájának hatása viszont mind a kisebbség tudatában, mind politikusai állásfoglalásaiban jelen volt. Ezt a jelenlétet természetesen nem lehet az utóbbiak esetében sem az egyszerű igen-nem (vagyis támogatás, illetve elutasítás) sémára redukálni, mert csak az OMP-ben egyszerre voltak tagok olyan személyiségek, mint Kacsó Sándor és Jakabffy Elemér, illetőleg Gyárfás Elemér. Ez természetesen azt a nehéz feladatot róta a pártra, hogy a sokszor egymást kizáró követelések között közvetítsen, de legalábbis egy formális kompromisszumot kialakítson (pl. a demokratikus és liberális programot képviselő Kacsó és Jakabffy, meg a kisebbség ideológiai egyneműsítését [gleichschaltolását] kívánó Gyárfás és Sulyok között). Gyárfásnak az utóbb említett elképzelés megvalósítására vonatkozó 1933-as tervei azonban a romániai magyarok között alig találtak visszhangra. Mi több: az általa képviselt radikális szárnynak a következő években több vereséget kellett elszenvednie. Ilyen volt például a párt bánáti szervezete elnöki tisztségének Jakabffyval való betöltése 1935-ben. Ez a pozíció 1932 óta betöltetlen volt, az irányítást az alelnök, Ungár Adolf végezte Páll György titkárral közösen. Csakhogy Ungár zsidó felekezethez tartozott, és „a nemzeti szocializmus eszmeáramlatába jutott magyarok tühretlennek mondták, hogy a tagozat élén zsidó álljon”.²³¹ Ezek tehát le akarták őt váltani, és az országos tekintélynek örvendő Jakabffyt szemelték ki új elnöknek. Neki azonban ilyen körülmények között fenntartásai voltak, és csak akkor egyezett bele, amikor a pártelnök, sőt Budapest egyetértéséről is biztosították,²³² de afelől sem lehetett kétsége, hogy egyhangúlag fogják megválasztani. A bánáti pártszervezet igen sikeres volt helyi viszonylatban, s ezért nagy tisztelet övezte országszerte. E tagozat új elnököt választó gyűléséről (1935. november 5.) és Jakabffy ottani beszédéről több magyar újság is beszámolt. Bevezető szavaiban az új tisztségviselő rációfolt mindazokra, akik tőle a nemzetiszocializmus felé mutató ideológiai fordulatot

229 Ördögmosás. KÚ, 1936.IX.28., 1.

230 Sokatmondóak Jordáky 1936.XI.15-i és XII.20-i naplőbejegyzései, és húsz évvel későbbi, bizonyára erősen túlzó feljegyzése a hagyatékában: A kolozsvári munkásság tevékenysége a spanyol köztársaság megsegítésére 1936–1939 között. JLII, II. 51. Ide kapcsolódnak Lakatos István memoárjának beszédes sorai is, l.: Lakatos: *Emlékeim* I. i. m. 310-312.

231 Jakabffy: *Adatok* i. m. VI. fejezet. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.

232 Jakabffy levelei Bethlenhez 1934.VI.13-án és Bethlen levelei hozzá 1934.VI.1-jén és VIII.17-én, BGYII.

vártak. Éles kritikával illette a vezérelvet, mert az jó esetben is csak nagy népek számára jelenthet bizonyos előnyöket, nemzeti kisebbségek esetében viszont egyenesen nevetséges figura egy *Führer*, hiszen elképzelési megvalósítására semmilyen eszköz nem áll rendelkezésre, minthogy csupán erkölcsi hatalommal rendelkezik.²³³ Az elv ugyanis egyetlen személy tekintélyére alapul, ő (mármint Jakabffy) azonban a tekintélyelvű államok minden teljesítménye ellenére is az általuk alakított közösségek ellen van, mert az emberi egyéniség (individuum) pártján áll: „Önöknek tehát nem lesz Führerjük, Önöknek az én személyemben csak egyszerű elnökük lesz, aki tiszteli a múltat, aki fanatikusa az alkotmányos berendezkedéseknek, aki mindég demokrata volt és demokrata lesz, a szó igaz értelmében, ha ez alatt az emberi értékek egyforma tiszteletét és megbecsülését értjük”.²³⁴

Ez a világos állásfoglalás a pártelnök és a parlamenti csoport titkára, Willer József jelenlétében a bánáti magyarság szélsőjobb szárnyának már a második veresége volt abban az évben. Az év elején ugyanis az a próbálkozásuk maradt sikertelen, hogy az antiszemitizmusáról közismert Parecz Györgyöt neveztessék ki a párt aradi tagozata elnökének.²³⁵ A vezér-elv elutasítása Jakabffy által azonban nemcsak a kül- és belföldi németek ellen irányult – az utóbbiak között éppen néhány hónappal azelőtt sikerült Fritz Fabritius önjelölt *Führer*nek rövid ideig az élre kerülnie –, hanem még az *Erdélyi Lapok* ellen is. Paál Árpád lapja ugyanis nemcsak tovább folytatta egyetértő hangvételű beszámolóit Németországról, hanem fokozta is a nemzetiszocialista elvek melletti agitációját. Döntő szerepe volt ebben Sulyok István 1935. szeptemberi látogatásának a Harmadik Birodalomban. Hazatérése után Sulyok népiség- és antiszemita propagandába kezdett, és tiszta keresztény népközösség alakítását követelte. A nürnbergi pártkongresszusról szóló beszámolójában a lap csak mellékesen említette a zsidóellenes törvényeket, főleg Hitlernek a vezér-elvről szóló fejtegetéseire koncentrált. Erről az elvről pedig megállapította, hogy az nem önkényt jelent, hanem a vezér felelősségét, hiszen ő úgyszólván magának a pártnak a megtestesülése, általa tehát valójában maga a párt uralkodik.²³⁶ Félreismerhetetlen itt Gyárfás (1933-ban megfogalmazott) kisebbség-egységesítő (gleichschaltoló) követelésének a továbbélése. Ilyen összefüggésben folytatta aztán az *Erdélyi Lapok* leplezetlen elismerése kifejezését vezércikkekben és újságírói portrékban elsősorban – 1933-tól kezdve! – Hitler, de idővel más „Führerek” iránt is, mint: Mussolini, (majd 1936 után:) Franco, Göring és Goebbels.²³⁷ A spanyolországi események értékelésekor is külön kitért a tekintélyelvű rendszerek előnyeire, az ily módon uralkodó személy megítélésekor pedig a kicsinyesség kerülésére intett, mert az pusztán erkölcsi vezér, aki presztízsét kitarító munkával és hosszas küzdelmekkel szerezte, s akit ráadásul még egyfajta *magasztos jóság* is jellemez.²³⁸ Jakabffy előbb ismeretett novemberi beszéde tehát mintegy az *Erdélyi Lapok* egész köre (Gyárfás, Sulyok, Paál) ellen is irányult.

233 Elvek, sérelmek, kérelmek. Bethlen György gróf és Jakabffy Elemér dr. beszédei a timișoari ülésen. MK, 1935, 22. sz. 597-609.

234 Uo. 607.

235 Legalábbis egy román rendőrségi jelentés szerint, ASB, Fond 2349, dos. 106/1935, 22. f.

236 A németbirodalmi gyűlés Nürnbergben új törvényeket hozott. EL, 1935.IX.17., 5.; Befejeződött a németbirodalmi nemzeti szocialisták nagygyűlése. EL, 1935.IX.18., 5.

237 Csak mutatóba: Louis Bertrand: Hitler. EL, 1936.V.26., 6.; Csizsár Béla: Hitler és Mussolini. ML (=EL), 1937.IX.19., 9.; Rády Elemér: A német népszavazás tanulságai. ML, 1938.IV.17., 11.; Csizsár Béla: Hitler, a külpolitikus. ML, 1938.VIII.28., 11.; Csizsár Béla: Az ötvenéves Hitler. ML, 1939.IV.20., 1-2.; Csizsár Béla: Francisco Franco. ML, 1937.V.30., 11.; Csizsár Béla: Hermann Göring. ML, 1937.XII.7., 4.; Csizsár Béla: Göbbels. ML, 1939.VII.23., 9.

238 A tekintélyek uralma. ML, 1936.X.11., 1-2. A cikk stílusa Paál szerzőségét valószínűsíti.

A Harmadik Birodalomban végbemenő események iránt a magyarok más csoportjaiban is nagy volt az érdeklődés. A pártlap kétértelmű állásfoglalásai annak a dilemmának az előjelei, amelyet a kisebbség politikai gondolkodása maga előtt lassan kibontakozni látott, de amelynek teljes súlyát csak 1937–1938 után fogta föl, cselekvési kényszerbe pedig csak újabb néhány év múlva kényszerült általa. 1934-től ugyanis egy olyan magatartás lassú körvonalazódása figyelhető meg, amely elítélte ugyan a nemzetiszocialista intézkedéseket és rendeleteket, ugyanakkor azonban Németország külpolitikáját bizonyos mértékig helyeselte. Ennek a két-tösségnek a metszéspontján az erdélyi, pontosabban: a magyar prizma állott, melyen át az eseményeket értelmezték. Ennek a valóságlátásnak az uralomra jutását jól mutatja a pártlap néhány, rövid egymásutánban megjelenő cikke: előbb a lap kommentár nélkül átvette a *Völkischer Beobachter* egy híradását a Röhmpuccsról, majd pár nap múlva egyértelműen lekicsinylő hangnemben írt az „erdélyi hitleristákról”²³⁹ (ebben a szász *Megújulási mozgalomról* van szó, amely a magyar kisebbséget irredentizmussal vádolta meg, hogy saját betiltását elkerülje). Az említésre kerülő írásokban tehát a nemzetközi eseményeknek a magyar kisebbség érdekeivel (vagyis: a revízióval) való összefonódása magyarázza a hozzáállás milyenségét. Nagyon megértően ismerteti a lap egyik vezércikkében például Hitlernek egy beszédét Németország egyenjogúságáról az újrafegyverkezésben.²⁴⁰ Pár nap múlva ugyancsak a győztes hatalmakkal való egyenlő bánásmódot követelt országának Gömbös Gyula magyar miniszterelnök. Beszédét a lap kivonatossan ismertette.²⁴¹ Bizonyára nem fektetett volna a pártlap akkora súlyt arra, hogy a két ország külpolitikájának ezt a közös pontját a magyar kisebbségnek bemutatassa, ha nem akart volna ezáltal egy bizonyos cél érdekében hatni. Más szóval: a pártlap igenis kész volt Németország pártjára állni, még ha csak egészen szubtilis módon is, ha az ő külpolitikai megerősödésétől a magyar kisebbség magának hasznot remélhetett. A saját helyzet konkrétságának az általánosabb erkölcsi és humánus megfontolásokkal való összefonódását az a vezércikk is megvilágítja, amely a nürnbergi faji törvényeket kommentálta: „Diktatórikus ukáz ez, tartalmában pedig kiközösítés. Megdöbbentő, hogy ember és ember között ilyen választófalakat lehessen felállítani. A tizenkilencedik században győzelemre vitt polgári szabadságjogoknak a legnyomatékosabb nyílt megtagadása...” – ítélte el a névtelenül maradt szerző a törvényt.²⁴² Úgy tűnik azonban, hogy a zsidók jogfosztottsága a cikkíróit saját etnikumának hasonló sérelmeire emlékeztette, sőt, a kettőt kissé össze is mosta. Amikor arra utalt ugyanis, hogy a zsidók számára a Birodalomban éppen az kötelező, amit Romániában a magyar gyerekektől megtagadnak, nevezetesen saját iskolák látogatása, akkor már a megtévesztés területére csúszott, mert végül is a romániai magyarság helyzete nem volt – minden hátrányos vonása ellenére – az ottani zsidók teljes jogfosztottságáéhoz hasonlítható. Minthogy azonban a szerző – anélkül, hogy a zsidók állapotán szépíteni kívánt volna –, a csábító, de nem találó összehasonlításnak nem tudott ellenállni, következtetése végül majdhogynem e törvény burkolt dicséretként hat: „Vannak a nürnbergi törvénynek olyan pontjai, amelyek itteni becsületes alkalmazással felemelnének momentán egynémely nyomorúságból”.²⁴³ A pártlap érdeklődése tehát a Reich külpolitikai céljai iránt lassan és olyan mértékben fokozódott, amilyenben azok Magyarország nemzetközi helyzetével összefüggésbe voltak hozhatók. Fontos viszont azt is leszögeznünk, hogy az *Erdélyi Lapokkal* ellentétben a pártlap a náci ideológia

239 A müncheni drámáról egy szemtanú... KÚ, 1934.VII.6., 7.; Erdélyi hitleristák. KÚ, 1934.VII.8., 5.

240 Hitler nem mondott újat. KÚ, 1935.V.24., 1.

241 Gömbös megismételte... KÚ, 1935.V.30., 3.

242 Nürnberg paragrafusai. KÚ, 1935.IX.18., 1.

243 Uo.

elemeiből semmit sem vett át, még ha a népiség eszmekörének nyomai 1935 után benne is megszapornak.

A fentebb hivatkozott *polgári szabadságjogok* az előző század azon liberális egyenjogúsító folyamatainak az eredményei voltak, amelyeket a magyar kisebbség egyes csoportjai (így a *Hitel* köre, a katolikusok egy része, Gyárfás csoportja) elutasítottak. E jobboldali csoportosulásokkal szemben állt a kisebbségnek egy olyan része, melyre származása, neveltetése, műveltsége és életútja az értékörző konzervativizmus bélyegét nyomta. Ennek legkiemelkedőbb személyiségei Jakabffy és Bethlen²⁴⁴ voltak. Mindketten kitartottak ifjúságuk ideáljai mellett. Meggyőződésük volt, hogy az a modernizációs folyamat, amelyen Magyarország a kiegyezés (1867) után átment, az akkori liberalizmusnak és kapitalizmusnak és kapitalizmusnak köszönhető. Ezzel összhangban érthetetlenek és idegenek maradtak számukra azok a (nemzetiszocialista) elképzelések, amelyek az individuum szabadságát a közösség előjogaira hivatkozva megnyirbálni, a zsidók egyenjogúságát pedig eltörölni akarták. Ilyen – voltaképp: örökölt – eszmékhez való ragaszkodásuk őket liberálisabbaknak mutatta, mint amilyenek valójában voltak, s épp egy ilyen több évszázados szabadságnak – a vallásinak – a védelme készítette Bethlent a nemzetiszocializmusról tett, mindmáig egyetlenként számon tartott nyilatkozatára.²⁴⁵ Őt is, Jakabffyt is éppen ez az értékörző magatartás fordította szembe budapesti, de több esetben szintén Erdélyből származó arisztokrata nemzedéktársaikkal, akik az ott uralkodó légkörben egyre inkább jobbra tolódtak.²⁴⁶

A 19. század demokratikus vívmányaihoz való ragaszkodás Jakabffyt ugyan a kisebbségnek politikailag inkább a baloldalán álló köreihez közelítette, valódi együttműködéshez azonban ez nem vezetett a bizalom hiánya és a létező világnézeti különbségek miatt.²⁴⁷ Jakabffy a következő években is a maga álláspontjáról ismételtlen bírálta a náci rendszert,²⁴⁸ Kacsó Sándor azonban már 1936-ban (Sulyokkal való vitája kezdetén) egyértelműen rámutatott az ilyen kritikával összefüggő veszélyekre és dilemmákra: „Mi történik itt? Hiszen kommunista gyanús s forradalmi itt már a humanizmus is, nem is beszélve a szocializmusról, mely egyet jelent a kommunizmussal! Ne merd antifasisztának vallani magad, mert a kommunisták is azok, a békét ne áhítsd, mert a kommunisták is békeszólamokkal dolgoznak...”²⁴⁹ Az egyik legelterjedtebb magyar napilap szerzőjének ezek a töprengései mintegy összefoglalják a magyar kisebbség nagy részének azt a dilemmáját, hogy külpolitikai megfontolásoktól függetlenül láthassa saját *etnikai* azonosságának szavatolását. Az ebben az egyszerű kívánságban rejlő feszítőerőt Kacsó egy másik cikkében részletezte. Azt fejtette itt ki, hogy kortársaival, köztük harcostársaival együtt azzal a paradoxonnal küzdenek, hogy olyan keresztény és *szociális* (de nem szocialista) államban szeretnének élni, amelyben nem kell *nemzeti* érdekeikről lemondaniuk.²⁵⁰ Nem óhajtottak tehát sem a (nemzetközi irányultságú) szocialista

---

244 Életrajzi adatok a kötet végén.

245 Dr. gróf Bethlen György: *Egyház és nemzet* KÚ, 1937.XI.15., 3. Ideológiailag Bethlen György számunkra, eddig ismeretes megnyilatkozásai alapján, meglehetősen színtelen. Legtöbb beszédében ugyanis a román bel- és kisebbségpolitikáról szöveg, ezek kritikájából azonban még nem lehet egy koherens világnézetre következtetni.

246 Emlékeztessünk csupán Bethlen István (1874–1947) és Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnökökre, akiknek (többé-kevésbé erős) antiszemitizmusa köztudott volt.

247 Jakabffy pl. memoárjában több ízben is kritikusan emlékezik meg a MADOSZ-ról, és jellemző, hogy ennek 1937-es, az ő nagygyűlési beszédét üdvözlő táviratát is elhallgatja.

248 Dr. Jakabffy Elemér: *Egy kisebbségi társadalom számára csak a liberális demokrácia jelentheti az életet* BL, 1937.VII.7., 5.

249 Kacsó Sándor: *Hová szaladsz, Polgártárs?* BL, 1936.IX.13., 1.

250 Kacsó Sándor: *Levél egy meghasonlott barátomhoz*. BL, 1936.X.18., 9.

Szovjetunió, sem a (nacionalista beállítottságú) náci rendszer csábításának behódolni. Kacsó írása természetesen nem képes egyértelmű kiutat mutatni ebből az intellektuális dilemmából, világos bizonyítéka viszont – ismert nézetei ellenére – a magyar kisebbség politikailag és ideológiailag egyaránt lehetetlen helyzetének. Írásában (de részben Ligeti és Hegedüs gondolkodásában is) azoknak a szociális érzékenységgű polgári köröknek a válságtudata nyilvánul meg, amelyek a huszadik századi kapitalista társadalom visszasságain egyfajta baloldali ihletettségű „nemzeti szocializmus”-sal kívántak segíteni. Ezen a korabeli német szociáldemokrácián belül is a „fiatal jobb”-nak nevezett csoport egy *keresztény* etikai gyökerű *szocializmust* és az osztályokban való gondolkodást a néppel helyettesítő *integratív nacionalizmust* értett. Ugyanakkor ez a csoport egyértelműen fellépett a nemzetiszocialista párt ellen, de elhatárolta magát a Szovjetunióon belüli kommunizmustól is.²⁵¹ További kutatások bizonyára még más kapcsolatokat is kimutatnak majd a Kacsó-Ligeti kör gondolkodása és hasonló nyugateurópai elképzelések között, nyilvánvaló tehát, hogy a romániai magyarság két világháború közti eszméletörténete csak európai összehasonlító szinten írható meg.

Ebben a helyzetben ugyan még az 1930-as évek közepén is lehetséges volt valamennyire a nemzetiszocialista intézkedések elutasítása, sőt az általuk érintett zsidó vallású németek iránti együttérzés kifejezése, ámde aki valóban nem titkolta ilyen véleményét, nemcsak azzal a váddal kellett mind gyakrabban számolnia, hogy kommunistának tartják, de az egyre erősödő népiség (*völkisch*) mozgalommal is szembekerült. Kacsó meg Jakabffy tehát meglehetősen kiszolgáltatva néztek szembe egy olyan etnocentrikus, a magyarság állítólagos faji előnyeire hivatkozó meggyőződés térnyerésével, amely nézeteit Magyarországból, erejét pedig a nemzetközi fejleményekből merítette. E mozgalom alaptételeivel, mint a *nemzeti értékek*, a saját etnikum *lényegéről* és *sajátosságairól* folytatott okoskodások, racionális érvekkel vitatkozni nem lehetett.

6. Az elfordulás útja

6.1. A népiség-gondolat; a zsidókérdés

A romániai magyarság egyes körei a kisebbségek ellen irányuló szóbeli támadások hangjának élesedése és a hivatalos korlátozó intézkedések hatására a népiség eszmeiségéhez fordultak. Ez nemcsak a román többséghez és a magyar zsidósághoz való kapcsolataikat változtatta meg, de új elképzeléseket is szült önszerveződésükről és az államhoz való viszonyukról. A népiség-gondolat gyökerei a fent bemutatott népi-népies mozgalomban kereshetők. Kezdeményezői (Erdélyi Fiatalok, *Hitel*) Erdélyben is az egyszerű nép (a parasztok és a munkások) élete iránti érdeklődésből indultak ki. Egyes csoportjaik (pl. az Erdélyi Fiatalok) kezdetben úgy vélték, hogy még a többségi nemzettel való együttműködés útjainak a keresése is a feladataikhoz tartozik. 1934 után azonban – mind Magyarországon, mind Erdélyben – terjedni kezdett a *nép*-fogalom érdelemteljes és részben misztikus emelkedettséggű használata, és a téma tárgyalásában mind jobban eluralkodtak olyan „szakkifejezések”, mint *népiség* (*völkisch*) és *faj* (az emberiséget nagy csoportokra osztó biológiai kategóriaként felfogva,

251 Stefan Vogt: *Nationaler Sozialismus und Soziale Demokratie. Die sozialdemokratische Junge Rechte 1918-1945*. Bonn, 2006, 455-457.

rassz-értelemben). Mindez gyorsan elvezetett más népek, sőt más fajok elutasításához. Ennek a gondolatnak az előharcosai és legfontosabb képviselői ugyan az *Erdélyi Lapok* munkatársai voltak, de nyomai más újságokban is kimutathatók. Nyilvánvaló ugyanakkor a magyar (vagy akár az erdélyi magyar) népiség-ideológiának a megfelelő némettel való rokonsága: mindkettő különféle összetevők tarka keveréke volt a *tőkétől* és a társadalom atomizálódásától (vagyis az egyén elszigetelődésétől) való félelemmel kezdve egészen a faluközösség misztifikálásáig, s köztük természetesen helyet kapott a liberális gondolkodás és a demokrácia elutasítása, de a nacionalista és antiszemita álláspontok elfogadása is.²⁵² A kisebbségen belül a népiségről folyó eszmecsere első fázisában hívei előbb elvont síkon tárgyaltak olyan kifejezéseket, mint „népiség”, „nemzet” vagy „faj”, majd a másodikban a mindennapok gyakorlatába átvihető követeléseket támasztottak.

A népiség-szemléletmód egyik első jelentkezése Paál egy 1933-as vezércikkében található, amelyben egy nép lényegéről és sajátosságairól elmélkedik. A népet nyelvi, történelmi és hagyományait érintő fejlődésen átment leszármazási közösségként fogja föl.²⁵³ Minden ember része egy ilyen különleges entitásnak, s e tényt sem tagadni, sem megváltoztatni nincs módjában. Ennek az állításnak a gyenge pontját, hogy ti. eszerint sem asszimiláció, sem népek közti keveredés nem lehetséges, magának Paálnak is be kellett látnia, hiszen más cikkeiben a magyaroknak a románok általi asszimilációjától tartott, s a kisebbséget elzárkózásra és sajátosságai megőrzésére intette. E vezércikk után mintegy másfél évig (1933 májusától 1934 októberéig) – nem tudni, mi okból – nem foglalkozott Paál e kérdéssel, akkor azonban újabb lendülettel vette fel ismét a témát. Ennek okai között bizonyára ott szerepelt az 1934-ben megerősödött többségi nyomás a kisebbségekre, de valószínűleg Szekfű Gyulának egy, a budapesti *Magyar Szemle* egyik számában megjelent tanulmánya is. Szekfű írásának a kérdésben érdekelt nagyváradi körökre való hatása²⁵⁴ azért is valószínű, mert belőle egy asszimiláció ellenes társadalompolitikai stratégia is levezethető. A népiség gondolat eredetét Szekfű a napóleoni háborúk idejére vezette vissza. Az elszenvedett katonai vereségek nyomán ekkor fordult állítólag a német értelmiség mintegy menedéket keresve a néphez (s különösen a német értékek hordozójának kikiáltott parasztság felé).²⁵⁵ A „versailles-i szégyen” után ezeket az elképzeléseket Szekfű szerint újból felismerték és elfogadták, mert a területi veszteségek után a nép tűnt a német szellem és kultúra garanciájának. Újabban pedig a németek a minden idegen befolyástól és más kultúra hatásától mentes parasztságban az őseredetit fedezik föl. A parasztság megőrizte a vér *tisztaságát* és a földhöz való kapcsolatot, s ez a népiség lényege.²⁵⁶ Ez az a kötelék, mely minden németet egymással és az anyafölddel összekapcsol, bárhol éljen is a világon. Ők ugyan Németországon kívül hű és lojális tagjai annak az államnak, amelyben

252 Stefan Breuer: *Grundpositionen der deutschen Rechte 1871–1945*. Tübingen, 1999.; Uwe Puschner: *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich. Sprache – Rasse – Religion*. Darmstadt, 2001.; Uwe Puschner – Walter Schmitz – Justus II. Ulbricht (szerk.): *Handbuch zur ‚Völkischen Bewegung‘ 1871–1918*. München 1996.

253 Paál Árpád: Találkozás a népi eszmében. EL, 1933. V. 18., 1-2. Talán nem fölösleges megemlíteni (mert fényt vet a 'nagyváradi triász' [Gyárfás, Paál, Sulyok] szellemi-ideológiai összhangjára), hogy Gyárfás gratulált Paálnak a cikkhez, l. Gyárfás – Paál, 1933. V. 19., PÁII IIRM, MS 7651/542.

254 A *Magyar Szemle* Erdély-képéről l. Szöke Domonkos már idézett tanulmányát. Paál Szekfű tanulmányait nagyon figyelmesen olvasta, l. naplóbejegyzését 1934. II. 11-én (PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára K 195 1/97), és uo. ismételt kommentárjait magyarországi lapokról; l. ezenkívül Paál levélváltását Szekfűvel 1932–1933-ban Paál tanulmányainak megjelentetéséről a *Magyar Szemle*ben (PÁII IIRM MS 7651/604). A Római Katolikus Státust ért román támadásokról a *Magyar Szemle*ben máskülönben éppen Paál cikkezett.

255 Szekfű Gyula: Népiség, nemzet és állam. *Magyar Szemle*, 1934, 9. sz. 5-14. Hasonló címen írt cikket Paál három hónappal később: Nép, nemzet, állam. EL, 1934. XII. 20., 1-2.

256 Szekfű: *Népiség* i. m. 6.

élnék, de „az idegen államalkotó néppel lelki kapcsolatuk aligha lehet többé”.²⁵⁷ És ez a kötelék tesz minden asszimilációt lehetetlenné, mert az a saját népiséghez való tartozás feladását jelentené. Önnön népiségének ilyen elárulását egy kisebbség önkéntes disszimilációval akadályozhatja meg, úgy tehát, ha más etnikai csoportoktól elkülönül.

A népiség elmélet igencsak testre szabott volt a Kárpát-medence magyarjaira, hiszen a Monarchia utódállamaiban élő magyar kisebbségek (különösen az 1930-as években) igazoló érveket kerestek, hogy a Magyarországhoz fűző kulturális, gazdasági és (egyre növekvő mértékben) politikai kapcsolataikat fönntarthassák.²⁵⁸ Szekfű azonban világos szóval óvott ezeknek a népiség-elképzeléseknek Magyarországra és a magyar kisebbségekre való alkalmazásától: egyrészt Magyarországnak sem olyan politikai ereje, sem olyan kulturális kisugárzása nincs, mint Németországnak, másrészt az utódállamok sem egyeznének bele az ilyen, határokat semmibe vevő kulturális és egyéb kapcsolatokba. De még a nemzet leszármazási közösségként való fölfogását, s az ebből fakadó disszimiláció és etnikai nemzetállam gondolatát – egyszóval a Harmadik Birodalom utánzását – sem ajánlotta Szekfű kortársainak, a magyar kisebbségeket pedig eltanácsolta az idegengyűlölő beállítottságtól.²⁵⁹ Esménye sokkal inkább Szent István sok népet felölelő és integrálni képes birodalma volt, az „ezeréves Magyarország” alapja (ami bele illett Szekfű korának revizionista szemléletébe).²⁶⁰

Annak okát, hogy 1934 őszétől kezdve a népiség-eszme az erdélyi magyar kisebbség gondolkodásában mégis mind erősebben hatott, abban kell látnunk, hogy lehetővé tett egyfajta tudatos etnikai elhatárolódást a románoktól. Ugyanakkor a népiség-eszme korszerű és modern is volt, hiszen népfogalma beemelte a munkásokat és a parasztokat is a kisebbségi társadalomba. Nem véletlen ezért, hogy épp Paál rakta le október és december között több cikkben is egy eszmecsere elméleti alapjait, hiszen ő már az 1920-as években is a munkásokat akarta a „népi összességbe” bevonni és a „falu szocializmusáról” gondolkozott.²⁶¹ A nép – így Paál szerint

257 Uo.

258 Ezt mutatja az is, hogy egy feljegyzésében Paál a „szétszakított magyar élet föltámadás”-át épp a különböző magyarországi és erdélyi vidékek ilyen kulturális és gazdasági kapcsolatainak megélénkítésében látta, l. A szétszakított magyar élet föltámadása. PÁII MS 7651/119, 1933.IV.6.

259 Szekfű népiség kritikáját bemutatja Lackó Miklós már idézett tanulmányában: *Magyar Szemle. Szekfű antifasiszta korszaka* i. m. 90-93. Nem szabad ugyanakkor elfelejtenünk, hogy Szekfű cikkének háttérében Mályusz Elemér kollégájával folytatott vitája állt. Mályusz (1898–1989) Magyarországon egy völkisch jellegű történetírás zászlóvivője volt, szoros kapcsolatban (egyébként éppúgy, mint Szekfű) a német völkisch történezzsel, Fritz Valjavecce (1909–1960). A problémakörrel Karl Nehring: *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfű Gyula. Südost-Forschungen*, 1990, 50. sz. 1-30.; Orosz László: *Népiségkutatás a nemzeti érdekek ütközőpontjában. A két világháború közötti tudománypolitika Fritz Valjavec és Mályusz Elemér kapcsolatában. Századok*, 2003, 1. sz. 43-99. főleg: 51.; Erős Vilmos: *A Szekfű-Mályusz vita. Debrecen*, 2000. Általános összefüggésekről: Romsics Gergely: *A magyar történelem völkisch ábrázolásai. Rubicon*, 2004, 11. sz. 69-76.

260 István király személye és az általa alapított középkori Magyarország eszméje a két világháború közötti revizionista propaganda egyik legfontosabb oszlopa volt, a személyét körülvevő nemzeti-szekularizált kultusz pedig a II.orthy-rendszer egyik ideológiai támasza, l. von Klimó: *Nation, Konfession, Geschichte* i. m. 244-277. Itelyszűke miatt nem végezhetjük el azt a fontos vizsgálatot, mennyire csapódott le ez a kultusz az akkori erdélyi magyar társadalomban. Mindenestre sokatmondóak Paál különböző évekből származó augusztus 20-ai, tehát István-napi vezércikkei és utalásai az ő nagy és dicső birodalmára, pl. *Nemzeti és keresztény örökség. EL*, 1933.VIII.20., 1. Martin Schulze Wessel is megállapítja a felvidéki magyarokról: „A szlovákiai magyar szeparatizmus egyik lényeges közvetítője az István-napi ünnepség, melyetsok magyar lelkesz épp oly tüntetően megtartott, mint ahogy az állami ünnepnapot vagy pláne a Ilusz- napot figyelembe sem vette.” Uő.: *Katholik und Staatsbürger? Zur republikanischen Loyalität der Katholiken in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. In: uő.: *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938* i. m. 179-193., főleg: 188.

261 Horváth: *Utak, tévutak, zsákutcák* i. m. 120-123.

1934-ben – a természet teremtette önmagába zárt szervezet, melynek célja és rendeltetése saját fennmaradásának biztosítása.²⁶² A szervezet fogalom sokrétű belső kapcsolatokat tételez, mint a család, a rokonság vagy a vér szerinti közös leszármazás. A nép azok nyelvi- és sorsközössége, akik „erkölcsi és történelmi életegységet” képeznek.²⁶³ Paál meghatározása szerint tehát „a nép: a származás és a sors közössége által egytudatúvá, egyerkölcsűvé és egyézésűvé tett kis családok nagy családja”.²⁶⁴ Ily módon határolható el valamely nép nagy családja egy másik néptől. Az egyes népek közti különbséget éppen a *népiségük* jelenti Paál szerint. Ez „egy nép ősjelleme, őstermészete és őshűsége saját magához”.²⁶⁵ Különösen fontos az első idézet kiemelt és köztiszteletre méltó szava, mert általa vált lehetségessé Paál számára, hogy a kisebbség zsidó vallású részét (még) a magyarsághoz számíthassa. Az olvasó számára is egyértelművé vált ezáltal, hogy bár a zsidók leszármazás szerint nem lehetnek egyenlők a *tiszta* magyarokkal, minthogy ugyanazt a sorsot éltek át ők is, mégiscsak felveendők a magyarok „nagy családjába”. Mi több: a cikk egy másik passzusa azt állította, hogy népek között nem uralkodhat alá- és fölérendeltségi viszony, mert mind ugyanolyan természeti jelenségek. Minthogy eszerint inkább *mellérendeltség* jellemzi őket – hiszen (teljesítette ki a természetből vett hasonlatát) „az egyik tölgyerdő, a másik fenyőerdő”²⁶⁶ –, keveredésük nem lehetséges. Az erkölcsi, nyelvi és más vonások azonosságára való ismételt utalások mellett ez a metaforikus tömörség ismét csak Paálnak a kisebbség egységesítésére vonatkozó vágyát jelzi. Ezt a feltételezést erősítik meg következő cikkei, melyekben aztán a *nép* fogalmát fokozatosan beszűkítette. Mindössze három nap múlva újból foglalkozott a témával, de már ilyen cím alatt: *A fajkérdés*.²⁶⁷ Miután megállapította a különböző – fehér, fekete stb. – fajok és az őket alkotó különféle népek létezését, ismét csak keveredésük kérdésével foglalkozott. Jóllehet a leszármazást most is igen fontosnak tartotta, nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy néhány nemzedék során egy más nép egyes odavetődött tagjai utódainak sikerülhet a többséghez való hasonulás. Ez a gondolat nemcsak korrigálni látszik korábbi fölfogását, de tovább is viszi egészen addig a megállapításig, hogy „A fajkeresztezéseknek ez a korrektívuma tartja fenn a népet.”²⁶⁸ Fontos azonban, hogy az *idegen faj* vagy *idegen nép* ne tartsa magát távol az ilyen keveredésektől, mert különben saját *természetes népiségének* fogságában marad, még ha a legnagyobb rokonszenvvel vállalja is a befogadó néppel való sorsközösséget.²⁶⁹ Emlékeztetünk kell itt arra, hogy ebben az időben már a jobboldali gondolkodás egyik gyakori vádjá, hogy a zsidók elkülönülnek a magyaroktól.²⁷⁰ Kis idő múlva ezt Sulyok is terjeszteni kezdte. Paál bizonygatásai ilyen összefüggések között még szembeötlően elvont és elméleti megfogalmazásukban is, miszerint a saját népiséghez való hűség végül is valami természetes dolog, amit senki sem vehet rossz néven, nem nélkülöztek egy majdnem cinikus felhangot.

A népiséghez való fordulása útján továbbhaladva Paál nem sokkal később az egyes nyelvekhez kötődő erkölcsi elképzelésekről elmélkedett. Minthogy minden nyelv valamely nép sajátja, a saját népünkhöz, népiségünkhöz és nyelvünkhöz való hűség is erkölcsi tartás

262 Paál Árpád: A „nép” és „népiség” fogalma. EL, 1934.X.4., 1-2.

263 Uo.

264 Uo. 2.

265 Uo.

266 Uo.

267 Paál Árpád: A fajkérdés. EL, 1934.X.7., 1-2.

268 Uo. 2.

269 Uo.

270 Paál maga fejtette ki ezt az állítást egyik tanulmányában: Magyar–zsidó különválási folyamat, PÁII IIRM MS 7651/93.

kérdése.²⁷¹ Eszerint azonban különböző erkölcsi felfogásoknak kellene létezniük a különböző népeken belül, s ezek tagjainak azokhoz kellene tartaniuk magukat, mert elhagyásuk saját népiségükről való lemondással volna egyenlő. Ha azonban valamely nép említett sajátosságai (nyelv, hit, leszármazás stb.) keveredés által összemosódnának egy más népével – figyelmeztetett –, bizonytalan egyedek keletkeznének. Ilyen emberek megkísérelhetnek idegen népekbe hazugságok és önálvetés által behatolni, de ott rossz példát jelentenének és élőködésre, hűtlenségre meg ámulásra buzdítanának.²⁷² Azért van szükségünk szilárd és erős, az egész népet átfogó, egységes erkölcsre – mondta ki Paál cikkének fő üzenetét anélkül azonban, hogy ezt az erkölcsöt közelebbről meghatározta volna –, hogy az ilyen fejleményeket megelőzhessük.

Ezek a cikkek azt mutatják, hogy a népiség-eszme Paál gondolkodásában német mintára keletkezett. Világosan bizonyítják ezt összetevői: a leszármazási közösség (vagyis a vér szerepe), a sorsközösség, az egységes értékek, a hitre és az erkölcsre vonatkozó elképzelések s nem utolsó sorban a terület (a föld) fontossága.²⁷³

A népnek egy szerves biológiai egységként való felfogása szinte egyenes úton vezetett olyan gondolatokhoz, miként lehetne a nép egészségügyi állapotát összességében javítani. Így a *Pásztortűz* hasábjain Husz Ödön 1934 és 1936 között egy egész cikksorozatban tárgyalta az akkortájt nemzetközileg igen divatos „eugenika vagy fajegészségtan” tanításait, amelyek szerint „nyomorék, testileg és szellemileg tökéletlen gyermekek”-nek a közadóból való életben tartása „bizony nem kívánatos”.²⁷⁴ A biológia mint az „életről szóló tudomány” megmagyarázza szerinte az összetartó magyarok államalkotó képességeit (szemben a bizalmatlan, szét-húzó, alattomos szlávokkal), s a háború szerinte „fajnemesítő tényező” lehet, ha a „hárcban álló népfajok biológiai értékek szempontjából egymástól lényegesen” különböznek.²⁷⁵ (Az ilyen népfajok közötti hierarchiával magyarázta, miért vannak az afrikai országokban a fehérek mindenhol vezető pozíciókban). Harc áll az egyének között is a társadalmi érvényesülés terén, vélte az eszerint szociáldarwinista tanokat hirdető Husz, hisz „a létért való küzdelemben [...] az adott viszonyoknak inkább megfelelők fognak érvényesülni, a kevésbé megfelelők pedig az élet rostáján kihullnak [...] A lét küzdelmében az előnyös változatú egyének mind nagyobb teret hódítanak el a hátrányosak rovására.”²⁷⁶ Itt Husz természetesen nem arról értekezett, hogy a munkaerő-piaci versenyben a többet tanultak jutnak könnyebben munkához, hanem az egyedek örök és átöröklődő pozitív tulajdonságaiból indult ki, amelyek által szerinte „a faj is előnyös irányba halad előre”.²⁷⁷ A gyengéknek, tehetségteleneknek és elesetteknek Husz és követői társadalomképében, mint fennebb láttuk, nem volt hely, a testileg vagy szellemileg

271 Paál Árpád: A népek erkölse. EL, 1934.XI.11., 1-2.

272 Uo.

273 A korábbi fejezetekben már vázolt regionalista koncepcióin kívül hadd idézzük egyik mondatát abból a cikkéből, amelynek címe szinte szövszerűen megegyezik Szekfü fentebb tárgyalt cikkével: „Nép és föld kell, hogy nemzet alakuljon.” Paál Árpád: Nép, nemzet, állam. EL, 1934.XII.20., 1-2., idézet: 2.

274 Husz Ödön: Korunk nagy kérdései. Túlszaporodás vagy elnéptelenedés. Pt, 1934, 11. sz. 234-235. Érdekes volna kideríteni, honnan szerezte Husz eugenikai ismereteit. Mind Magyarországon, mind Romániában (Kolozsváron) léteztek ugyanis olyan (a völkisch-eszmerendszerben mozgó) biológusi és orvosi szakkörök, amelyek saját nemzetük egészségét a testileg vagy szellemileg sérültektől, a zsidóktól vagy általában az „idegenek”-től, illetőleg az ő génállományuk továbbadásától féltették. L. Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus*. II. n. 2001. 86-90.; Maria Bucur: *Eugenics and modernization in interwar Romania*. Pittsburg, 2002. 37., 69., 145., 239-240.

275 Husz Ödön: Az életéről szóló tudomány. Pt, 1935., 12. sz. 264-265.; Uő.: Fajnemesítő tényező-e a háború? Pt, 1935., 21. sz. 485-486.

276 Husz Ödön: Természetes kiválogatódás és társadalom. Pt, 1936, 18. sz., 376-377.

277 Uo.

nyomorékok „csapás”-nak minősültek és helyettük akartak „a nemzet részére egészséges, teljes értékű egyedeket *termelni*”.²⁷⁸

A német népiség képviselőinek elképzeléseihez való kötődés különösen szembetűnő Sulyok 1935-ben kezdődő idevonatkozó tevékenységében. Sulyok ebben az évben többhetes utat tett Európában, főleg Németországban és Svájcban. Már hazaküldött úti beszámolóiban megismertette olvasóit az „Örömből fakadó erő” (‘Kraft durch Freude’) mozgalommal és a népiség eszme „új közösségi gondolkodásának” ideáljaival.²⁷⁹ Ennek a lényegét abban a meggyőződésében foglalta össze, hogy egy nép egysége és összetartozása politikai határoktól független. (E gondolat megtestesülését látta a stuttgarti *Deutsches Auslands-Institut*ban, mert ebben a világ minden részén élő németek kultúrájának a nyilvántartásával foglalkoztak. Azt, hogy ez az intézet a német kisebbségekben a nagynémet birodalmi gondolatot népszerűsítette, meg hogy őket a német *völkisch* ideológia számára igyekezett megnyerni és a német befolyás eszközüvé tenni, vagy nem ismerte fel, vagy nem tartotta említésre méltónak.²⁸⁰) Ennek erősítése érdekében a nép minden szellemi erőforrását egybe kell fogni. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy politikai síkon a magyar kisebbség állandó hivatkozási pontjának Budapestnek kell lennie. Sulyok társadalompolitikai programjában egyre nagyobb súlyt kapott egy saját, keresztény alapokon álló népközösség szükségességének a gondolata. Az az egész gondolatkör, amelyben Paál és Sulyok mozogtak, alapkategóriáival együtt – melyek két kulcsszava a *nép* és a *kultúrta* voltak, a belőlük összekapcsolódó alapelemek pedig: az etnikailag egységes lakosság területisége, és a kereszténység mint jellemző kultúrjelenség – a német *völkisch* eszmevilágnak és az erre alapuló történetírásnak 1920 óta jelenlévő összetevője volt. E két politikus gondolkodásában mindez egyértelműen modernségellenes magatartássá olvadt össze, s ebbe az állandóan emlegetett katolikus világnézet is probléma nélkül beletalált.²⁸¹

Hazatérése után Sulyok egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar népiséget egyre erősebben veszélyezteti az erdélyi-magyar *zsidóság*, mert elkülönülésével már nem az igazi magyar érdekeket képviseli, holott a magyar sajtót kezében tartja, s így a magyarságot manipulálja. Meggyőződése szerint csak egy, a „népiségre alapuló szolidaritás” volna képes a magyar kisebbség gazdasági és társadalmi problémáit megoldani, amint arra a száz megújulási mozgalom ad példát.²⁸² Azt nem árulta el, hogy e megoldásnak lényegében miben kellene állnia, azt azonban igen, hogy a fenti kettős probléma társadalompolitikai részére a kiút a

---

278 Idézet: Dr. Doros Gábor: Kik kössenek házasságot? *Magyar Népegészségügyi Szemle*. Egészségügyi, embervédelmi és népnevelő folyóirat. (Marosvásárhely). 1935, 2. sz. 33-37. (Kiemelés tőlem – II. Sz. F. A Dr. Schmidt Béla főszerkesztésében megjelent „embervédelmi” (!) folyóiratra Bárdi Nándor hívta fel a figyelmemet.). A teljesség kedvéért megemlíteném, hogy Dr. Doros neve alatt a szerkesztőség Budapestet tüntette fel lakhelyként. Ugyanennek a lapnak egy recenziójában az erdélyi Dr. Nagy András semmi kivemivaló nem talál abban, hogy Küttel Lajos egy könyvében a német sterilizációs politikát propagálja, csupán azt sérelmezi, hogy a könyvnek ugyanakkor katolikusellenes éle is van. Dr. Nagy András: Új könyv – az ütközőponton. *Magyar Népegészségügyi Szemle*, 1937, 8, 91-92. (A recenzió tárgya: Dr. Küttel Lajos: *Az átörökléstan és eugénia kérdések*. Cluj, 1936.).

279 Dr. Sulyok István: Örömből erő. EL, 1935.X.9., 5.; Dr. Sulyok István: Az új közösségi gondolat: a népiség. EL, 1935.X.16., 5.

280 Az idevágó német törekvésekről l.: Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában 1919–1944. In: uő.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996. 177-234., főleg: 185-186., 204.; Luther: *Volkstumspolitik* i. m.

281 A német összefüggésekről Willi Oberkrome: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Göttingen, 1993. A „néptalaj” és a „kultúrta” fogalmakról: 28., a modernségellenes „(ott)honmozgalomról”: 30. A Paál és Sulyok gondolkodásában megnyilvánuló modernségellenes katolicizmusról: Ilorváth: *Az Erdélyi Lapok ideológiája* i. m. 134-136.

282 (S. I.): 500 gyermek útja. EL, 1935.X.25., 1-2.

völkisch szellemből²⁸³ vezethető le. Ez nem jelent mást, mint a zsidók kizárását a magyar kisebbségből. Követelése ideológiai megalapozása érdekében Sulyok a modern antiszemitizmus kliséit vette igénybe, amikor Erdély „zsidó sajtójának” bolsevista propaganda terjesztését, népfront-politikát, magyar érdekekkel való üzletelést és hasonlókat vetett a szemére.²⁸⁴ A „zsidó kérdés” megítéléséről 1936 őszén, néhány hónappal az ún. *spanyol polgárháború* után újabb vita keletkezett Sulyok (meg a jobboldali *Erdélyi Lapok*) és Kacsó (illetőleg a liberális *Független Újság*) között. Ebbe azonban a kisebbség más csoportjai is beleszóltak. A nézeteltérés valójában a kisebbség népiség fele való fordulásának összefüggéseibe tartozik, mert maga a téma sem igen merült volna föl olyan kifejezések terjedése nélkül, mint az említettek (leszármazási közösség, magyarság-kultusz, népiség-erkölcs stb.). Ezekben a fogalmakban ugyanis mindig benne van, mintegy előfeltételként a másik, az oda-nem-tartozó (ebben az esetben a zsidó). Ennek még az is a rovására írható – Paál szerint –, hogy nem érdekelt a népiség-gondolat politikai oldalában, nevezetesen a szétszakított és határokon kívüli magyar néprészek összefogásában, mert igen jól megél az egyes országok közti kereskedelemről.²⁸⁵

Az ekkor kirobbant sajtóháború eredetileg fiatal magyar erdélyi ügyvédek egy 1936-os jegyzékére vezethető vissza. Ezt Jakabffy tette közzé a *Magyar Kisebbségben*, de bevezető soraiban kifejezte csodálkozását afölött, hogy belőle a zsidó ügyvédek kimaradtak.²⁸⁶ A lista egyik összeállítóját (dr. Szilágyi Olivért) ezután állítólag támadások érték zsidók részéről, amint az kiderül az *Erdélyi Lapok* egy munkatársa, Jávor Béla cikkéből. Ő viszont a zsidókat vádolta meg azzal, hogy nem is magyarságukban érzik sértve magukat, hanem hivatásukban tartanak hátrányoktól, s ezért tiltakoznak.²⁸⁷ Jávor azt sem értette, hogy arra a kérdésre, milyen közéleti funkciója van, sok zsidó vezető pozícióját jelölte meg. Jávor írására Hegedüs Nándor felelt a *Független Újságban*. Hegedüs, aki korábban az OMP parlamenti képviselője volt, visszautasította ugyan Jávor antiszemita alaphangját, de főleg a jegyzék létrejöttével foglalkozott, pontosabban összeállítói eljárás módjával. A végleges listához fölhasznált helyi névsorokban ugyanis eredetileg a valóságnak megfelelően még benne voltak a zsidó vallású ügyvédek is. Ha tehát az összesítés során kimaradtak, vagy valaki utólag távolította el őket, akkor a listát szándékosan meghamisították – vélte Hegedüs. Ezután megkérdezte, hogy mi okból nem ismerhető el közösségi munkának egy zsidó gyülekezeti előjáró tevékenysége, ha egy protestáns presbiteré igen. Végül hitsorsosainak a magyar kisebbség kulturális életében való élénk részvétele, valamint a hozzá való szoros kapcsolatának bizonyítása érdekében arra mutatott rá, hogy Románia magyar kultúrában felnőtt zsidó polgárainak többsége továbbra is a magyar nyelvet használja, a magyar irodalmi élet eseményei iránt érdeklődik és magyar színházba jár.

Csupán négy évvel ezelőtt, 1932-ben védte meg Hegedüs az OMP-t és szenátorát, Gyárfást az antiszemitizmus vádjától. Ha most is azt hitte, hogy pusztán egy rosszakarató újságíró nézeteit kell cikkével korrigálnia, a következő hónapokban rá kellett jönnie arra,

283 A német völkisch-ideológia összefüggéseit az antiszemitizmussal bemutatja: Uwe Puschner: *Antisemitism and German Voelkish Ideology*. In: Hubert Cancik – Uwe Puschner (szerk.): *Antisemitismus, Paganismus, Völkische Religion*. München, 2004. 53-63. A tanulmányban bemutatott völkisch-gondolkodásmódelek, sztereotípiák és antiszemita előítéletek messzemenően megegyeznek azokkal, amelyeket az erdélyi magyar közönségnek az *Erdélyi Lapok* tált.

284 (S. I.): *Forduló pontok*. ML, 1936.X.28., 1.; (S. I.): *A trójai faló*. ML, 1936.XI.7., 1.

285 Paál levele Zágoni Istvához 1936.V.27-én, PÁII IIRM MS 765 I/496; naplóbejegyzései 1937.IV.4-én és 1937.V.13-án, PÁN Teleki László Alapítvány 1951/97.

286 Jakabffy Elemér: 'A fiatal magyar ügyvédek füzeté' elé. MK, 1936, 15-16. sz. 401.; Jakabffy Elemér: 'A fiatal magyar ügyvédek füzeté' után. MK, 1936, 17. sz. 456.

287 Jávor Béla cikkét Hegedüs ismerteti írásában: *Meghamisítottak egy névsort*. FÚ, 1936, 43. sz. 7.

mennyire megosztott a magyar kisebbségi közvélemény a zsidókérdésben. A rákövetkező időben megjelenő írások ugyanis világossá tették, hogy e népcsoportban – a visszahúzóásra vezető növekvő hajlam mellett – politikai jobbrtolódás ment végbe. Ennek ellenére sikerült Hegedüsnek a párt fontos személyiségeit álláspontja számára megnyernie. Ilyen volt például az említett Gyárfás szenátor (egyben az *Erdélyi Lapok* főmunkatársa). Gyárfás megpróbálta őt megnyugtatni azzal a gondolattal, hogy sem rossz szándék, sem antiszemitizmus nem áll a történetek mögött, s hogy az illetékesek bizonyára minden jelentkezőt felvonnák a listára, hiszen végül is nem olyan nagy öröm Romániában a magyar kisebbség tagjának lenni, hogy a magyarok bárkit is, aki magát közéjük tartozónak vallja, kizárnának.²⁸⁸ Mielőtt azonban a szenátornak ez a Hegedüshöz intézett nyílt levele egyáltalán napvilágot láthatott volna, Jávornak egy második cikke már meg is cáfolta a benne foglalt és inkább megjátszott, semmint valódi jóhiszeműséget. Jávornak ebben az írásában jelenik meg először a két világháború közti romániai magyar sajtóban leírva és konkrét értelemben használva (tehát nem elméleti síkon, mint Paálnál) az állítás, hogy a zsidó *néptest* a magyarral *összeegyeztethetetlen*.²⁸⁹ Mi több, hangoztatta Jávor, erről mind a magyar, mind a román, mind maga a zsidó nyilvánosság is meg van győződve. Vádaskodásait azzal tetézte, hogy a zsidók részvétele a magyar művelődési életben nemcsak káros hatással jár, de csupán „etnográfiai különlegesség”, tehát jelentéktelen folklórjelenség. Emiatt aggodás is tölti el, különösen ha arra gondol, hogy a zsidók milyen nagy térnyerésére mutat a keresztény magyarok hátrányára pénzügyi téren, hogy csak ők engedhetik meg maguknak színházi előadások látogatását.

Ennek az írásnak a jelentősége abban áll, hogy pont annak az újságnak egy korábbi állítását cáfolja meg, amelyikben ő maga megjelent, miszerint a zsidók nagy része 1918 után a magyarokat cserbenhagyta. És éppen ez volt a leggyakoribb zsidóellenes érvek egyike, valahányszor a „zsidókérdés” szóba került, hogy ti. a hatalomváltás után ők a magyar kisebbséget jobb gazdasági lehetőségek érdekében „elárulták”, és művelődési életében sem vesznek részt. Jávor azonban – láttuk, nem szándékosan – saját lapja legerősebb antiszemita érvét cáfolta meg, ámde ugyanakkor a rasszista érvelés más, többnyire Magyar-, vagy Németországból importált elemeinek fölhasználásával elindította a faji antiszemitizmus népszerűsítését az újságban (ilyenek például: a *magában álló testként* felfogott zsidóság kirekesztésének toposza, illetőleg állítólagos leválása a magyarokról).

Hegedüsnek igazán csak erre a cikkre kellett utalnia, hogy Gyárfás közben szintén megjelent – fentebb ismertetett – levelének jóhiszeműségét megcáfolja. Minthogy Jávor arra célzott, hogy nem áll egyedül gondolataival az OMP-ben, Hegedüs most már a párt véleményére volt kíváncsi: egyértelműen tisztázni akarta, mi az OMP álláspontja a kérdésben. Az 1932–1933-as évek eseményeivel ellentétben ez alkalommal több pártszervezet is gyorsan reagált. Legelőször a pártlap szögezte le, hogy a párt most sem ismer (el) semmilyen különbséget keresztény és zsidó tagjai között. Ezután a nagyváradi tagozat Jávor és az *Erdélyi/Magyar Lapok* nevének kiírása mellett határozatban ítélte el az egyéni véleménynek minősített cikket és elhatárolódott tőle.²⁹⁰ A legfontosabb, és a párt történetében első ízben történt folytatás az volt, hogy a határozatot továbbbítták az Intézőbizottsághoz állásfoglalás végett.

Lapja és munkatársa ilyen nyilvános elmarasztalását Paál nem hagyhatta szó nélkül. Ezt az alkalmat természetesen arra is fölhasználhatta volna, hogy az újság irányvonalába forduló-

288 Gyárfás levele Hegedüshöz. FU, 1936. 45. sz. 5.

289 Jávor Béla: A népkisebbségi magyar ügyvédek számbavétele. Válasz a „Szabadság” és a „Független Újság” vitázó cikkeire. *Magyar Lapok* (= *Erdélyi Lapok*), 1936. XI. 1., 13-14.

290 „Ami nem vitás. KÚ, 1936. XI. 11., 1.; A bihori Magyar Párt kimondotta... KÚ, 1936. XI. 12., 5.

pontot építsen be hangvétele enyhítése által. Csakhogy ekkor már a saját antiszemitizmusa alig különbözött a lapban mindinkább eluralkodó zsidóellenes cikkekétől, s ezért az előbbi gondolatot illuzórikusnak kell tartanunk. Így hát Jávor oldalára állva szembehelyezkedett a nagyváradi párthatározattal, s egy vezércikkben megismételte 1933-as követelését: a magyar kisebbségnek a munkahelyeket elsősorban saját tagjainak kell juttatnia, mert bizonytalan, hogy a zsidók tagjai-e még e kisebbségnek.²⁹¹ Valószínűleg tisztában volt azonban a párt vezető testületeiben való elszigeteltségével, mert elkerülte a személyes és direkt belső összecsapást, s távol maradt az Intézőbizottságnak a vezércikkét követő napon Kolozsvárott ez ügyben tartott üléséről. Itt a pártelnök, Bethlen György vezetése alatt a választmány határozatban erősítette meg a váradiak állásfoglalását és kimondta, hogy a zsidó vallású tagokat továbbra is a keresztényekkel egyenrangúaknak tartja.²⁹²

A Bizottságnak ez az egyértelmű nyilatkozata azonban nem volt különösebb hatással a nagyváradi újságírókra. Az olvasóközönség számára a nemzetiszocialista népközösség hirdetőjeként ismert képviselőjük, Sulyok most elkezdte az általa *kisebbségi totalitás*nak nevezett gondolat népszerűsítését. Kiindulásként „megoldotta” Paál fenti dilemmáját, mondván, hogy a zsidók nem tekinthetők a kisebbséghez tartozóknak. Ezzel valójában csak konkretizálta Paál 1934-es véleményét a *népkeveredések* lehetetlenségéről, sőt ezt az elméletileg megfogalmazott tételt tovább éllezte. Paál fölvetette a kérdést, mi a *nép*, Sulyok most eldöntötte, úgymond, ki a(z igazi) *magyar*.²⁹³ A magyar kisebbség ugyanis – így Sulyok –, nehéz helyzetében csak azokat használhatja, akik *csak és teljesen* magyarok, ennek eldöntése viszont csak szigorú és egyértelmű ismérvek alapján történhet. Nem elég az, ha valaki magáénak vallja a magyar nyelvet és kultúrát, mert a közösségnek egyértelműen *totalis*nak kell lennie, vagyis az egyénnek minden megnyilatkozását (mint pl. politikai állásfoglalás, társadalmi magatartás, gazdasági célkövetés és kulturális kötelelességteljesítés) e közösség magasabb szempontjainak kell alárendelnie. Ez viszont nem jelent mást, mint minden kétértelműség és felemáság elutasítását: „Nem lehet ugyanaz a gyarló ember egyszerre magyar és sváb, vagy magyar és zsidó, vagy magyar és tót, vagy magyar és örmény, hanem csak vagy *az egyik, vagy a másik*.”²⁹⁴ Kétértelműségek ugyanis Sulyok szerint egyrészt elvonuláshoz vezetnek, másrészt a nemzetközi mozgalmak iránti érdeklődéshez, s így a kérdéses személy habozó és semleges magatartásához a nemzetet érintő kérdésekben. Sok ilyen személyből aztán ez *beszivárogná* a *nemzeti szellembé*, s ennek elkerülése érdekében elengedhetetlen a *kisebbségi totalitás* megvalósítása. Ez utóbbi pedig Sulyok szerint a közösség totális igényét jelenti minden tagjára, s ezek minden életmegnyilvánulására.

Itt ismét emlékeztetünk arra, hogy Sulyok valójában Paál két évvel korábbi gondolatait fejlesztette tovább azoknak a habozó magatartásáról, akik leszármazásuk által magukban több nép különböző erkölcsi normáit hordozzák. Azzal a követeléssel azonban, hogy minden zsidót, svábot és örményt ki kell zárni a magyar közösségből, már nemcsak a párt programját és két választmányának az állásfoglalását vette semmibe, hanem személyében is támadta egyik alelnökét, Jakabffy-t, akinek örmény származása közismert volt. (Megjegyzendő, hogy Sulyok pár évvel korábban még képviselő volt, és politikai ellenfeleitől ismételtlen a párt véleményal-

291 Párthatározat egy hírlapi polémiában. ML, 1936.XI.13., 1-2. A cikk a Paál II. gyűjtékben található lista alapján azonosítható, I. P.ÁII IIRM MS 7651/781.

292 Az Intézőbizottság 1936.XI.14-i ülésének jegyzőkönyve. György (szerk.): *Iratok* i. m. 192-197.; A Magyar Párt a parlament elé viszi a romániai magyarság sérelmeit. KÚ, 1936.XI.16., 1.

293 (S. I.): Kisebbségi totalitás. ML, 1936.XI.18., 1-2.

294 Uo. 2. Kiemelés az eredetiben.

kotói előjogának az elismerését kívánta meg.) A pártlap érdekes módon nem reagált erre a támadásra, mert egyrészt nem akarta elhúzódoó vita által a kisebbség egységét veszélyeztetni, de másrészt három élvonalbeli politikusát (Gyárfást, Sulyokot és Paált) sem pellengérré állítani. Világos viszont, hogy az az elképzelés, miszerint egy etnikailag annyira sokrétű területen, mint Erdély, lehetséges volna egy *nemzetileg tiszta* magyar kisebbség létrehozása, minden reális alapot nélkülözött. Ott végül is évszázadok óta a legkülönbözőbb népek keveredtek egymással (magyarok, németek, románok cigányok, szlovákok stb.). A *tiszta* magyarság²⁹⁵ eszméjének meghirdetése egy évvel a nürnbergi faji törvények után Erdélyben is a népiség alapján történő elkülönítést szolgálta, ehhez pedig a világnézetileg egyneműsített (*gleichschaltolt*), gazdaságilag autark és keresztény népközösség Sulyok által terjesztett elképzelésének a megvalósulása vezetett volna. Egy ilyen program valóra váltásának lehetetlensége azonban nem gátolta meg a lap munkatársait abban, hogy továbbra is, még hozzá fokozott erővel foglalkozzanak a zsidók kirekesztésével. Ehhez a tevékenységükhöz szellemi támaszt – csakúgy, mint korábban anyagit – a magyar politikai katolicizmus szélsőségesen nacionalista és antiszemita áramlatában kerestek és találtak.²⁹⁶ Annak szintén létező liberális szárnyát ugyanakkor teljesen figyelmen kívül hagyták. De támogatta a lapot a maga módján a gyulafehérvári püspökség is azáltal, hogy (kb. 1936 végétől, tehát a spanyol eseményekről és a „zsidókérdésről” szóló viták után) bizalmas körlevélben papjainak a „katolikus szempontból” megbízható napilap előfizetését ajánlotta. De odáig is elment, hogy az újság igazgatóságának kérésére a hátralékban levőknek járó állami járulékból az előfizetési díjat visszatartotta és a lapnak átutalta.²⁹⁷

Amennyiben az olvasóközönséget nem győzték volna meg Sulyoknak a *nemzeti szellemet* a zsidók részéről fenyegető veszélyekről szóló fejtegetései, idevonatkozó ismereteit egy beszélgetésből tovább gazdagíthatta. Ebben Vargha László budapesti jezsuita kijelentette a lapnak, hogy a zsidók a magyarságon belül még mindig túl nagy helyet foglalnak el, ami azért baj, mert a „zsidó psyche” elnöiesíti és ellágyítja, s ezért ki kell zárni a magyar szellemi életből.²⁹⁸ Különböző elgyengül és bolsevizálhatóvá válik. Ez az érvelésmód – a náci *Der Stürmer* című hecclap stílusára emlékeztető hangvétel – ettől kezdve a nagyváradi újság egyre több hasonló cikkében vált uralkodóvá. Így terjedt Erdélyben magyar nyelven a modern és rasszista antiszemitizmus. A királyi diktatúra és az első magyar „zsidótörvény” bevezetése után mindez tovább fokozódott. Természetes, hogy a magyar kisebbség így gondolkodó csoportjának, bármilyen erős hangja volt is, állásfoglalása nem azonosítható e népcsoport egészének magatartásával. A Paál–Sulyok kört itt mégis ki kellett emelnünk, mert épp ez időben kezdte el a keresztény népközösség elképzelésének népszerűsítését.

Az OMP demokratikus és liberális szárnyának válaszát a megtámadott Jakabffy adta meg. Lapjában megjelentette egy budapesti képviselőnek az antiszemitizmust határozottan elítélő

295 Egy „tiszta”, „eredeti” magyarság elképzelése természetesen azt is magában rejtette, hogy az meg is határozható a magyar *jelleg, jellem és lényeg* mibenlétének tisztázása által. E definíció lehetetlensége aztán Magyarországon 1938 után hatalmas (jobboldali-nacionalista) vitákat eredményezett, s ezek részben Erdélybe is begyűrűztek.

296 Meg kell állapítanunk, hogy az 1930-as évek erdélyi magyar sajtójában a legtöbb antiszemita cikk a katolikus sajtóban jelent meg. Az *Erdélyi Lapok* mellett itt az *Erdélyi Tudósítót* és az *Erdélyi Iskolát* kell megemlíteni, l. A nagypénteki út. EI, 1936/1937, 5-6. sz. 431-433.; Dr. Sári István: A kisebbségi életformára való nevelés. EI, 1937/1938, 7-8. sz. 410-413.

297 GyÉFKL, Püsp. II.ív. Iratai, 3556/1933., 3615/1933., 2914/1934., 2966/1936., 3747/1936., 3786/1936., 3570/1937.

298 Rády E.: Beszélgetés P. Vargha László jezsuita atyával a bolsevista mozgalom lelki és gazdasági okairól, a zsidóság szerepéről és a megújuló keresztény nacionalizmus feladatairól. ML, 1936.XII.13., 10-11.

beszédét a jezsuita atya fenti interjújával (*Magyar Lapok*) egyidőben.²⁹⁹ Hogy ne legyen félreértés, bevezetőt is írt hozzá, melyben explicite hivatkozik a „zsidókérdésről” az erdélyi magyar sajtóban folyó vitára. A nagyváradiak meg is értették ezt a lépést; ezt jól mutatja a Paál és Jakabffy között 1937 nyarán kibontakozó és alább bemutatásra kerülő polémia.

A népiség eszmeiségének terjesztése 1934–1935 után további nyilatkozatokban is megfigyelhető. Paálnak egy naplóbejegyzése itt azért érdekes, mert rámutat arra, hogy egy nemzeti kisebbségnek kettős kötődéséből fakadó dilemmája van: „A népkisebbség az a népcsoport, amelynek kettős alárendeltsége van. Egyik, a vérbeli és érzelmi alárendeltség az anyanéphez. A másik az alattvalói és állampolgári alárendeltség a gazdaállamhoz s a gazdanéphez. Az anyanép a népkisebbségnek nem tud otthont adni, a gazdanép pedig nem tud hazát adni. Két összefüggése közül egyik se tudja őt felkarolni. Anyanépénél is épp oly ismeretlen és exotikus a sorsa mint a gazdanépénél. De azért mindkét helyről politizálnak róla, s alkutárgyként kezelik, mint valami juhcsordát.”³⁰⁰

Ezek a megjegyzések több okból is rendkívül fontosak. Mindenekelőtt tanúsítják azt, hogy Paál magát védtelenül kiszolgáltatva érezte olyan népek kénye-kedvére, amelyeknek semmilyen tapasztalatuk sincs arról, milyen is kisebbségnek lenni. Továbbá azt, hogy időközben a népiség kérdését a nemzetközi viszonyok problémájaként fogta föl, ami azt is jelentette számára, hogy a népiség elveire (hagyományőrzés, leszármazási közösség) alapuló gondolkodás valami olyan kézzelfoghatót is alkotni képes, aminek a jövőre is lehet kihatása. Ennek a felismerésnek a fontosságát a magyar kisebbség számára az mutatja, hogy Paál e vélekedésével nem állt egyedül. Már 1935-ben ugyanis, a Saar-vidéknek a Birodalomhoz való visszatérte után óvta a pártlap olvasóit: „Azoknak, akik a nemzeti érzés szentségét profanizálni akarják és mindent gazdasági okokkal magyaráznak meg, alapos lecke a Saar-vidéki népszavazás [...] Sajnos, nálunk is bőven akadnak, akik máról holnapra nevet és nemzetiséget változtatnak [...] Szabad-e megalkuvásból, kényelmi szempontból árulónak lennünk? A Saar-vidék népe megmutatta, hogy nem szabad. Intőjel a mi árulóinknak és felemelő, lelkesítő példa a magyar öntudat áldozatkész közkatonáinak.”³⁰¹ Olyan kifejezéseket, mint „a nemzeti érzés szentsége”, „áldozatkész közkatonák”, „árulók” a pártlap korábban sosem használt ilyen mennyiségben és nyomatékkal. Mindez egyrészt jól mutatja hogy a magyarok egy részének politikai beállítottsága fokozatosan érzelmi tartalommal telítődött, s ezért, másrészt, tudatukban lassan alakulni kezdett az etnocentrikus látásmód a szerkesztőség céljának megfelelően. A Saar-vidék visszatérése Németországhoz így a saját nemzethez való „hűség” iskolapéldájaként szolgált.

A népiség eszmeiköre a fiatal értelmiségi nemzedék egyes képviselőinek gondolkodásában is kimutatható, így például a *Hitel* köréhez tartozókéban. Ez a lap szellemi mentoraként Szekfűt jelölte meg, és – mint már láttuk – a magyar zenéhez, irodalomhoz, gazdasághoz és politikához való visszatérést követelte a népi gondolat jegyében.³⁰² Ennek a beállítódásnak a népiséggel való kapcsolata akkor lesz világos, amikor a szerző „a múlt század gyökértelenjeiről” beszél, akik „a nyugat csodálói” voltak, s így zsidóellenességének is sikerül hangot adnia.³⁰³ Ők importáltak Magyarországra olyan gondolatokat, amelyek idegenek a magyar nép lényegétől, s ezért kell a fenti területeket újraértékelni. A „gyökértelen” megjelölés a népiség szóhasználatában természetesen a zsidókra vonatkozott, akiknek semmilyen kapcsolatuk sem volt az *ősi*

299 Zsidókérdés. MK, 1936, 24. sz. 660-661.

300 Naplóbejegyzés 1937.XII.22-én, PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.

301 A Saar-vidéki példa. KÚ, 1935.I.16., 1.

302 Pongrácz Kálmán: A népi és európai gondolat küzdelme a magyarságban. *Hitel*, 1936, 2. sz. 121-130.

303 Uo. 128.

magyar földdel és a magyarság *igazi* lényegével. Az évtized kezdetének a népet a középpontba állító és világnézetileg semleges (népies) mozgalmába (*Erdélyi Fiatalok*) így a népiség olyan politikai és ideológiai tartalmakat kevert, amelyek korábban erdélyi magyar körökben nem voltak jelen, s amelyek azt meghamisították. Az *Erdélyi Fiatalok* csoport érdeklődéséhez közelálló gazdasági és szociális problémák (illetőleg megoldásuk) a népiség-eszme híveinek a gondolkodásában a háttérbe kerültek, vagy a legjobb esetben is világnézeti célok elérése érdekében használt eszközzé váltak. Ezt mutatják a völkisch eszmerendszer bővületében álló Atzél Ede fejtegetései is. Ő az OMP kisebbségi szakosztályának 1937. májusi ülésén a szórványüggyel kapcsolatban kijelentette, hogy az „tulajdonképp a vérnek és a földnek a kérdése. Egyik helyen a föld megtartása a fontos, a másik helyen a vérnek, a nemzeti öntudatnak megőrzése, a beolvadás meggátlása...”³⁰⁴ Szociális érzékenységet sejtet ugyanakkor Atzélnek az a mondata, amely szerint a „szétszakított magyar szigetek” közé, még megszerzendő birtokokra nincstelen magyarokat kell telepíteni, hogy szociális helyzetük megszilárduljon. Hisz: „Faji magyarságot szociális magyarság nélkül nem lehet elképzelni”.³⁰⁵ De nem téveszthetjük szem elől, hogy Atzél számára a szegények gazdasági megsegítése másodrangú ügy volt, mert őt elsősorban a magyar földbirtokok megtartása és egymással összefüggő magyar vidékek létrehozása érdekelte. Ezzel akart ugyanis egy valamikori revíziót elősegíteni.

1935 után tehát a népiség-ideológia végleges felülkerekedéséről beszélhetünk. Ennek nemzetközi háttereként említhetjük az Európa több részén élő németek csoportjaiban a Saar-vidék visszatérése után (1935) történt, részben földcsuszamlásszerű átállásokat nemzeti-szocialista beállítottságú és radikális újtóként föllépő nemzettársaik mellé (pl. a szudétanémetek, romániai németek, dél-tiroliak esetében).³⁰⁶ Ez egyértelműen mutatja a Harmadik Birodalom politikai vonzerejét, s érthetővé teszi, hogy ez a romániai magyarokra sem maradt hatás nélkül. A Saar-vidék példája megmutatta, hogy a háború utáni rend megváltoztatható, s hogy e tekintetben Németországtól segítségre lehet számítani (noha ez a lépés nemzetközi megállapodások alapján már évek óta előrelátható volt).

A magyar kisebbségnek a „zsidókérdésben” való megosztottságát az az érzelmetli szóváltás világítja meg a legjobban, amelyik 1938 februárjában zajlott le az OMP Intézöbizottságában arról, kössön-e a párt Octavian Goga antiszemita pártjával választási megállapodást. Az 1937. decemberi választások óta kormányzó párt ugyanis több rendelkezést hozott már a zsidók ellen, s ezek világszerte felháborodást váltottak ki.³⁰⁷ Goga miniszterelnök a magyar pártelnökkel, Bethlen Györggyel (illetőleg bizalmasával, Gyárfással) tárgyalt egy lehetséges választási megállapodás feltételeiről. Bethlen nem szeretett volna kapcsolatba kerülni a Goga által képviselt nacionalista, idegengyűlölő és antiszemita körökkel, csakhogy Gogát pont a bukaresti magyar követ, Bárdossy támogatta, mert azt remélte, hogy egy ilyen egyezmény egyengetni fogja a román–magyar kiengesztelődés útját, s ezáltal a magyar kisebbség helyzetén is javít.³⁰⁸ A követi jelentésekből kiderül, hogy Bárdossy az OMP-re nyomást gyakorolt, s ezt azzal is indokolta, hogy véleménye szerint a pártnak nincs miért tekintettel lennie a zsidókra, mert ők a magyarokat már cserbenhagyták, ugyanis „hűtlenek” lettek a magyar nyelvhez és kultúrá-

304 A szórványüggyhez. Szathmáry Lajos előadásához. MK, 1937, 17. sz. 451.

305 Uo.

306 Steininger: *Südtirol* i. m. 146.; Böhm: *Deutsche in Rumänien* i. m. 80-99.; a szudétanémetekről Volker Zimmermann: *Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. Essen, 1999. 39.

307 Ancel: *Contribuții* i. m. 65-99.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 355.

308 MOL K64-1938-77-27, 121. f.

hoz.³⁰⁹ Ezt a vádat most már, története során először, a pártlap is átvette egy vezércikkében,³¹⁰ jelezve, hogy a zsidóellenesség a magyar kisebbség egyre nagyobb részét keríti hatalmába, de azt is, hogy egyes tagjai mennyire közel kerültek a Budapesten uralkodó szellemiséghez.

Az Intézőbizottságnak a Goga pártjával való egyezmény megkötéséről dönteni hivatott ülésére 1938. február 10-én került sor. Ezen végletes álláspontokat képviselő felszólalások ütköztek össze. Az ülésen végig érezni lehetett a pártelnökre Budapestről gyakorolt nyomást. Több liberális politikus a megegyezés ellen foglalt állást, például Krenner Miklós.³¹¹ Mellette érvelt Gyárfás és Sulyok, a kormány antiszemitizmusáról már előadott fenntartások ellenére. Jóllehet a résztvevők nagy része számára visszatetsző volt a megállapodás, a kényszerhelyzetre való hivatkozással mégis elfogadták. A magyar sajtó azonban elhallgatta ezt a végeredményt, mert a megegyezés életbe sem tudott lépni. Ugyanis a Goga-kormány még aznap délután lemondott. A magyar sajtó hallgatása azt mutatja, hogy a pártvezetők megkönnyebbültek amiatt, hogy a határozat érvényét veszítette. Az egyetlen kivétel az *Erdélyi Lapok* volt. Ez azonnal nyilvánosságra hozta a megegyezést, majd egy nap múlva módosította jelentését.³¹²

6.2. Elképzelés egy autark népközösségről

Az erdélyi magyar nyilvánosságban 1933 után újból és újból fölmerült egy, csak keresztényekből álló autark magyar népközösség gondolata. Ennek az elképzelésnek Sulyok István volt a legfőbb képviselője, mondhatni főideológusa, de erős támogatói akadtak a kisebbségen belül többek között az *Erdélyi Lapok* és a *Hitel* munkatársai között is. Sulyok szerint ezt a közösséget legkésőbb 1935 utánra létre kellett volna hozni, mégpedig nemzetiszocialista mintára.

A népközösség – a „Weimari Köztársaság mágikus szava”³¹³ – az embereknek a sokak által vágyott ideológiai egységet és biztonságérzetet volt hivatva megadni. Ennek az eszmének a német hirdetői az egyének közt így létrejövő szoros kapcsolatot a modern nyugati társadalmak „dekadens”³¹⁴ individualizmusával és materializmusával állították szembe. Egy népközösség létrehozása követelésének ezenkívül egyértelműen demokrácia-, liberalizmus- és – mert szószólói többnyire konzervatív beállítottságúak voltak – marxizmusellenes éle volt. Elképzeléseik szerint ugyanis az egyének alá kell magát vetnie a közösség magasabb rendű jogának, s vele szemben neki csak kötelességei lehetnek.³¹⁵ A közösség jellemző vonásai: a közös leszármazás, a hagyomány- és a sorsközösség. Ezeknek az elképzeléseknek a szellemi rokon-

309 Uo.

310 Két vezércikk margójára. KÚ, 1938.II.7., 1.

311 György (szerk.): *Iratok* i. m. 210-213. Jakabffy is, Paál is részt vettek az ülésen, de a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem nyilvánítottak véleményt.

312 ML, 1938.II.11., 1.; 1938.II.12., 1.

313 Kurt Sontheimer: *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*. München, 1994, 251. Hans-Ulrich Thamer: Nation als Volksgemeinschaft. Völkische Vorstellungen, Nationalsozialismus und Gemeinschaftsideologie. In: Jörg-Dieter Gauger, Klaus Weigelt (szerk.): *Soziales Denken in Deutschland zwischen Tradition und Innovation*. Bonn, 1990. 112-128., főleg: 112.

314 Bernd Stöver: *Volksgemeinschaft im Dritten Reich. Die Konsensbereitschaft der Deutschen aus der Sicht sozialistischer Exilberichte*. Düsseldorf, 1993. 36.

315 Michael Stolleis: Gemeinschaft und Volksgemeinschaft. Zur juristischen Terminologie im Nationalsozialismus. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 1972, 1, 16-38., főleg: 22., 26. és 37.

sága a népiség eszmerendszerével nyilvánvaló. Azért tudtak a magyar kisebbségen belül elterjedni, mert 1918 óta tartó válságtudatát a '30-as években gazdasági nehézségek és az államalkotó nép fokozódó türelmetlensége súlyosbították. Ebben a kényszerhelyzetben sokak számára a hanyatlásból kivezető egyetlen útnak a külvilágtól való elfordulás és egy gazdasági, társadalmi és kulturális kérdésekben külön életet folytató magyar világ megteremtése látszott. A kisebbségi elitnek a népiség-eszmével átítatott tagjai a román állam életvilágától való elfordulás mellett egy *belső magyar összetartás és lojalitás* fontosságát hangsúlyozták, egészen a kirekesztő nacionalizmus elfogadásáig, mivel a nem keresztény vallásúakat a megteremtendő népközösségtől távol akarták tartani.³¹⁶

Sulyok már 1933 elején megpróbálta a magyar kisebbségi közvéleménnyel megértetni, miért van szükség saját ideológiai egysége megteremtésére. Egy, a gazdasági válság leküzdésének lehetőségeit taglaló cikkében azért kívánta a keresztény magyarok autarkiját, hogy az a nép széles rétegei elszegényedésének megelőzésével meggátolja bolsevizálódásukat.³¹⁷ A csupán néhány nap múlva megjelenő első hozzászólásból kiderült, hogy Sulyok javaslata elsietett volt. Hexner Béla³¹⁸ kolozsvári helyi politikus ugyanis az elképzelést mint az etnikailag kevert lakosságú Erdélyben kivihetetlen visszautasította, hiszen az azt jelentette volna, hogy magyar csak magyartól, román csak romántól, szász csak szásztól, zsidó pedig csak zsidótól vásárolhat.³¹⁹ A bolsevizmus leküzdése pedig csak akkor sikerülhet, ha az ifjúság megérti, hogy ez az ideológia nem képes a társadalmi kérdések megoldására.

Sulyok elképzelését azonban a magyar kisebbség nem minden tagja utasította el. Így Ferenczy Zsigmond képviselő a szászok nagygyűlése (*Sachsensitag*) után néhány nappal példásnak nevezte az ott elfogadott nemzetiszocialista programot, különösen annak gazdaságpolitikai intézkedéseit. Ezen az úton haladva – úgy vélte – a magyaroknak gazdasági és művelődési *munkaközösségeket* kellene létrehozniuk anyagi nehézségeik leküzdésére.³²⁰ Ebben minden magyarnak részt kellene vennie vagyonával csakúgy, mint gazdasági és kulturális teljesítményeivel, hogy így a kisebbséget erősítse. Mert egy anyagiakban szűkölködő és művelődésében teremtésképtelen kisebbség szétmorzsolódnék az ideológiai és gazdasági harcokban. Csak ha mindkét területen (mind a gazdaságban, mind a kultúrában) sikeresek lesznek – vélte Ferenczy –, válnak képessé a magyarok maguknak még politikai *szabadságjogokat* is kiharcolni. Így tehát Ferenczy hozta be a gazdasági összefogásról szóló eszmece-rebe a politikai nézőpontot.

Sulyok maga 1935 őszen vette elő ismét a kérdést, a Harmadik Birodalomban tett utazása után. A német- és olaszországi társadalmi változásokat ebben az írásában kizárólag a népközösség és a gazdasági összefogás egyoldalú szempontjából nézte, és látszólag mit sem sejtve tette fel a kérdést: „Miért hitlerista agitátor, fasiszta himpellér, vagy német ügynök, aki a népeknek társadalmi átalakulásából hasznos tanulságokat akarna levonni ennek a széteső magyar népnek a felemelésére?”³²¹ Hiszen éppen a magyar kisebbség számára életfontosságú a gazdasági összefogás, a nagyvonalú kölcsönös érdeklődési lehetőség és egy – közelebről nem

---

316 A *belső lojalitás* fogalmáról l. Martin Schulze Wessel: *Loyalität als geschichtlicher Grundbegriff und Forschungskonzept: Zur Einleitung*. In: uő. (szerk.): *Loyalitäten in der Tschechoslowakei 1918–1938*. i. m. 1-22., főleg: 14.

317 Sulyok István: *Földrengés után*. EL, 1933.I.27., 1-2.

318 Hexner Béla 1885-ben született, vegyész-mérnök volt. Fontos szerepet játszott az OMP kolozsvári tagozatában.

319 Hexner Béla: *Az autarkia – testvérháború, a tudás – biztos jövő*. KÚ, 1933.II.1., 6.

320 Ferenczy Zsigmond: *Új feladatok előtt*. KÚ, 1933.X.12., 4.

321 (S. I.): *Bombabiztos fedezék*. EL, 1935.X.20., 1-2.

pontosított – „gazdasági patriotizmus”, pontosan úgy, ahogy azt kisebbségként létező népek (mint pl. a szászok) évszázadok óta megvalósították. Az 1936-os év folyamán aztán Sulyok egyre világosabb útmutatások megfogalmazását látta szükségesnek olvasói számára. Ha a kisebbség valóban javítani akar gazdasági viszonyain, és örökölt földjén keresztényként és magyarként megmaradni szándékozik, csupán néhány egyszerű szabályhoz kell tartania magát: mindenki fizesse pontosan egyházi adóját, valamint egyesületi díjait és támogassa társait kölcsönös rendelkezésekkel meg vásárlásokkal, hogy a magyar kereskedők és iparosok eleget tudjanak tenni fizetési kötelezettségeiknek.³²² De mindenki másnak is fegyelmezetten teljesítenie kell a gazdasági és a politikai életben rá háruló kötelességeket, és a magyarságot egy általános *áldozati szellemek* kell átélkesítenie elsősorban az egyház és az iskola, de a termelés, a kereskedelem és a hitelügy terén megteremtendő szövetkezeti eszme javára is. Mindezt Sulyok nemzeti fegyelemnek nevezte.

Sulyok elképzeléseinek vannak részei, amelyek önmagukban véve nem kifogásolhatók ideológiai szempontból. Az erdélyi, részben pont magyar kézen levő bankok hitelpolitikáját éppen baloldali újságok bírálták újból és újból.³²³ Az egyházak és az iskolák támogatásának gondolata a legalapvetőbb kisebbségpolitikai célkitűzések mintapéldája, hiszen e két intézmény számít a magyar identitás megőrzése garanciájának. Nem véletlen, hogy a világháborúk közti időkben nemcsak az erdélyi magyarok, hanem pl. a szudétánémetek is így néztek rájuk.³²⁴ A társulási gondolat érdekében tett ismételt fölkhívásai ellen sem lehet ellenvetés, noha ennek jelentőségét a figyelem fölkelése érdekében néha eltúlozta. Az azonban, hogy ezt nemcsak parasztnak és iparosoknak, hanem értelmiségieknek is ajánlotta – a „szellemi” munkások szövetkezetének szervezését –, már ideológiai építményének gyenge pontja volt. Értelmiségieknek egy szövetségbe való összefogásával, mely érdekképviseleti szervük is lett volna, Sulyok valójában egységes ideológiai szabályozásukat (gleichschaltolásukat) kívánta elérni, összhangban a fentebb említett „nemzeti fegyelem” elv követelményeivel.³²⁵ Hogy aztán Sulyok ebben a szervezetben magának a szellemi-politikai Führer szerepét szánta volna, amint azt egyes kutatók vélik,³²⁶ alig bizonyítható, az azonban valószínű, hogy egy konzervatív-elitista vezetőcsoport létrehozásának szándékával a magyar kisebbségen belül nem állt egyedül. Láttuk, hogy a fiatalabb nemzedékeknek a *Hitel* köré csoportosuló tagjai már a folyóirat első számában olyan új vezetőket kerestek, akik képesek megbirkózni a feladattal, hogy a kisebbséget megfelelő politikai és szellemi intézkedésekkel kivezessék válságából: „Erdélyben nincs vezetőosztály, mely mély szociális és nemzeti felelősségérzettel, nagy feladatának hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését” – panaszkodott Albrecht Dezső.³²⁷ Az OMP-t mint vezető csoportot bírálta, mert tevékenysége kimerült az elszenvedett jogsérelem elleni tiltakozásban, és túl kevés kézzelfogható eredményt tudott, véleménye szerint, a kisebbség javára kiharcolni.³²⁸ Albrecht elitizmusának konzervatív jellegét mutatja viszont, hogy a vezető funkciókat a politikában és a társadalomszervezésben csak a már irányító szerepben levő rétegekre (mágnások, földbirtokosok, papok, tanítók) ruházta volna.

---

322 (S. I.): Forduló pontok. ML, 1936.X.28., 1-2.

323 Kacsó: *Fogy a virág* i. m. 145-176.; Csucsuj: *Gyárfás Elemér korának gazdaságáról* i. m. 156-157.

324 Friedrich Prinz (szerk.): *Böhmen und Mähren*. Berlin, 2002. 422. és 437.

325 (S. I.): Forduló pontok. ML, 1936.X.28., 2.

326 Pl. Balázs: *Szociológia és nemzetiségi önismeret* i. m. 129-130.

327 Albrecht Dezső: Az építő Erdély. *Hitel*, 1936, 1. sz. 1-26. Idézet 23.

328 Albrecht Dezső: *Metamorphosis Transsylvaniae*. *Hitel*, 1937, 2. sz. 163-166.

Ezután a *Hitel*-kör egyre inkább a szociális gondoskodás, valamint a munka- és az életfeltételek megjavításának a kérdései felé fordult, az *Erdélyi Lapok* viszont mind szélsőségesebb követelések megfogalmazásával és mind radikálisabb nyelven folytatta a fenti gondolatok népszerűsítését. Sulyok például a *magyar ifjúság* számára a nemzetiszocialista munkaszolgálatot ajánlotta követendő példaként, amely véleménye szerint „tisza erkölcsi szempontokat követ, elsősorban nemzetieket”.³²⁹ Egy ilyen tevékenységben, amely a Harmadik Birodalomban társadalmi eredetétől függetlenül mindenki számára kötelező, lehetőségessé válnék a népközösség ideálját már a fiatal nemzedékbe beleplántálni. Az ideológiai befolyásolás reményét árulja el az a vezércikke, amelyikben Konrad Henlein szudétanémet pártja iránti csodálatát fejezte ki. Aki Erdélyben ennek a mozgalomnak a sikereire tekint – írja –, nem kerülheti el, hogy le ne vonja a következtetést, miszerint „a mi nemzeti szervezetünk, a mi nemzeti mozgalmunk ne elégedjék meg a politikai fronttal, hanem terjessze ki követelményeit mielőbb a gazdasági, a társadalmi élet egész területére; hogy teremtsen feltétlen és szigorú nemzeti fegyelmet az egész sajtó felett, mely kisebbségi helyzetben a *népvezetés* legfontosabb eszköze”.³³⁰ A politikai fegyelem követelése nem jelentett mást, mint az *OMP*-vel konkurálni képes minden politikai alternatíva elutasítását. A nemzeti sajtóéletben megvalósítandó feltétel nélküli fegyelem gondolatával azonban 1937-ben Sulyok világosan egy tiszta keresztény sajtót kívánt, magyarán: ki akart belőle küszöbölni minden zsidó befolyást, mert jóllehet a zsidók uralják a sajtóéletet, nem képviselnek benne szerinte magyar érdekeket.

Mind a „zsidókérdésben”, mind a keresztény népközösség eszméjének népszerűsítésében Sulyok maga mögött tudhatta az újság szerkesztőségét. Egy vezércikkben például – címe költői kérdésként hangzott: „Van-e szükség a népközösség gondolatára?”³³¹ – egy kollégája teljesen az ő szája íze szerint panaszkolt fel, hogy a magyar kisebbségen belül még mindig túlságosan elterjedt az „individualizmus”, és emiatt nem tudja minden magyar életét a népközösség elve irányítani. Egy másik szerző azt fejtegette, hogy „elemi parancs, hogy elsősorban családoknak, néptestvéreimnek adjak kenyeret”,³³² természetesen azt sem hallgatva el, hogy számára a zsidók nem tartoznak ehhez a családhoz. Az olvasók által könnyen megfejtendő kódként használta ugyanis a „kizsákmányoló nemzetközi tőke” kifejezést az egyszerű „zsidó” szó helyett, szemben természetesen a becsületesen dolgozó „magyar kisemberrel”.

A közösségi gondolatnak Olaszország és a Harmadik Birodalom totalitárius rendszerei ideológiájával való szoros kapcsolatát a legeggyértelműbben egy, éppen Jakabffy lapjában, a *Magyar Kisebbségben* megjelent cikk világította meg. A szerző (Meskó Miklós) az *OMP* nagygyűlésének előkészítő szakaszában a magyar kisebbséget az állítólag szükségszerű eszmei irányváltásra akarta előkészíteni. Miután megfogalmazta a *nemzeti egység*, a társadalmi korlátok eltávolítása és a közösség állítólagos érdekei megvalósulása szükségességének követelését, úgy vélte, hogy a magyaroknak is a kor kívánalmaihoz kell igazítaniuk ideológiai beállítottságukat: „Micsoda istenverte vaktság 1936-ban, a Mussolini-Hitleri hitelvek Európa kommunizmustól korhadó kapujára szegzésének évében bízni másban, mint abban, amit ők hirdetnek: *Örök harcban lett nagy az emberiség*. A győztes mindig a lét, a fajfenntartás vágya lesz, amelynek tüzeiben elolvad a humanizmus hazug álarcába bújó nemzetközi színtelenség és gyávaság. Ezt vallja ma az egész kontinens. Hunyjuk-e be e tény előtt a szemünket és dadogjunk demokráciáról?”³³³ Még ha ebben a lapban az ilyen megnyilatkozások kivételt képeznek is,

329 (S. I.): A közös munka. ML, 1936.XI.21., 1-2.

330 (S. I.): Újszerű kivirágzás. ML, 1937.III.10., 2. Kiemelés az eredetiben.

331 Nagy András: Van-e szükség a népközösség gondolatára? ML, 1937.III.11., 1-2.

332 Dr. Kóbori József: A kisebbségi magyarság virradatának... ML, 1937.VI.3., 1-2.

333 Dr. Meskó Miklós: Az erdélyi magyarság 1936. évi nagygyűlése elé. MK, 1936, 14. sz. 371. Kiemelés az eredetiben.

ilyen antidemokratikus és részben fasiszta gondolatok behatolása e különben a demokrácia és a liberalizmus értékeit fennen hirdető orgánumba egyértelműen a magyar kisebbség szellemi és politikai krízisét mutatja. Ezen az úton ugyanis a népközösség ideálja mind távolabb került eredeti céljától: a gazdasági problémáknak a szövetkezeti gondolat segítségével való megoldásától. Egyre jobban eluralkodtak benne az ideológiai vonások (*keresztény* közösség, egységes „nemzeti” sajtó, „becsületes munka” versus „a kamat rémuralma”³³⁴).

Ebben a szövegösszefüggésben aztán a *keresztény* jelző pontosan azt a szerepet kapta, amelytől a zsidó újságíró, Ligeti Ernő már a '20-as évek elején óvta a magyar kisebbség vezetőit: a '30-as évek közepétől mindig akkor használta a magyar sajtó, amikor a zsidó vallásúaknak az állítólag egységes magyarság „testéből” való kiiktatásáról volt szó. De még egy szerepet szántak neki: a kisebbség ideológiai sokféleségének kiküszöbölését. Az elképzelt népközösségnek ugyanis a kereszténységből Paál Árpád szerint nemcsak erkölcsi és eszmei hozományát kell merítenie, de benne egyetlen lehetséges világnézetét is felismernie. 1937 júliusában Paál négyrészes cikksorozatát is szentelt annak a témának, hogy melyik az optimális világnézet a magyar kisebbség számára. Erre őt egy nyilvános előadás készítette, amelyben Jakabffy a különböző világnézetek előnyeiről és hátrányairól beszélt a kisebbség szempontjából. Erre a rendezvényre 1937. július 5-én került sor a párt két vezető tagja (Willer József, a magyar parlamenti csoport vezetője, valamint Gyárfás Elemér szenátor és elnökségi tag) jelenlétében. Előadásában Jakabffy mind a kommunizmust, mind a nemzetiszocializmust elvetette, mert mindkettő megtagadja a kisebbségektől a létfontosságú szabadságjogokat, mint amilyen például a szólásszabadság, s a liberalizmus eszméi mellett tört lándzsát, mert az a demokrácia rendszerében egyedülként tartja tiszteletben az individuum jogait és sem vallásos, sem nemzeti érzéseit nem sérti.³³⁵ Érvelése már a jelenlevők között sem maradt ellenvetések nélkül. Legerősebb bírálója éppen Paál volt; ő ugyanis azon túl, hogy mind a három világnézetet elutasította, azt is vitatta, hogy egy kisebbségnek közülük egyáltalán választania kellene,³³⁶ hiszen a kisebbségnek a román állam politikai harcaiba való beavatkozásától végül is semmi sem függ (fejlesztette tovább saját 1933-as álláspontját). Ezzel szemben állandóan ott leselkedik a veszély, hogy valamelyik többségi párt a kisebbség valamely állásfoglalásával visszaél, s ez odavezethet, hogy politikai súlya a pártviszályok következtében eljelentéktelenedik. Ezért egyetlen politikai módszere csakis „a minél tökéletesebb társadalmi, gazdasági és szellemi tömörülés” lehet.³³⁷ Ezt az előfeltételként beállított önkéntes visszavonulást annak az államnak a társadalmi és politikai életéből, amelyikben éltek, s ami a döntéshozatalból való kimaradással volt egyenlő, Paál azzal az állítással támasztotta alá, hogy a demokrácia fogalmát a pártharcok kiüresítették.³³⁸ A magyaroknak azonban sikerülhet az „igazi demokrácia” megvalósítása – ami a valódi és eredeti kereszténységgel egyenlő –, ha a kisebbségellenes külvilágtól saját közösségük felé fordulnak. Ez a (Paál által közelebbről meg nem határozott) „demokrácia” a nemzetárs „lelki képességei” iránti tiszteleten és a kölcsönös segítségen alapszik. Ebben az ideológiai összefüggésben, amikor tehát a keresztény jelleg hangsúlyozása a nem-zsidó és politikailag homogén közösséget jelentette, az OMP jobbratolódását mutatta, hogy Bethlen György alig két hónappal a Goga-párttal kötött megegyezés előtt az Andráskereszt és az ókeresztény „E jelben győzünk!” jelige alatt szónokolt.³³⁹ Paál lapja ezt elégtétellel

334 Meskó: *Az erdélyi magyarság 1936. évi nagygyűlése* i. m. 372.

335 Jakabffy beszédét közölte: BL, 1937.VII.7., 5.; KÚ, 1937.VII.7., 3.

336 Népkisebbségi világnézet? I. ML, 1937.VII.8., 1-2.

337 Uo. 2.

338 Népkisebbségi világnézet? IV. ML, 1937.VII.16., 2.

339 Horváth: *A romániai Országos Magyar Párt*, i. m., 374. Lásd még a fényképet: KÚ, 1937.XII.7., 1.

vette tudomásul és leszögezte, hogy a „keresztény eszmerendszerhez való visszakanyarodás, a keresztény tanítások mellett való felsorakozás” mind a „jobbboldaliság alkotó elemei” közé tartoznak.³⁴⁰ A jelige használatának (illetőleg a keresztény kizárólagosság gondolatának) összekötése egy zsidóellenes magatartással annak idején nem csak Paál lapjában történt, és főleg nem az utókor történésének önkényes eljárása, hiszen ezt a román jobboldal Kolozsváron már a 20-as évek elején megtette.³⁴¹

Paálnak a politikai viszonyok felett mondott bírálatából következtetni lehet arra a szellemi állapotra, mint alapra, amelyet egyrészt az általunk választott időhatárokon belül a magyar kisebbség egy számottevő részére tipikusként kell elfogadnunk, másrészt e kritika a népközösség-élet hirdetői antidemokratikus beállítottságával is összefüggött. Ennek legfontosabb jellemzője a politikai intézményekben és szereplőkben való csalódottság, s ezáltal Románia egész politikai rendszeréből való kiábrándultság volt. A szebeni pártszervezet már említett 1935-ös javaslata, miszerint a pártnak a sok kudarc és megaláztatás után vissza kellene vonulnia Románia politikai életéből, mégsem váltott ki komoly visszhangot sem a többi helyi tagozat, sem a pártvezetőség részéről. A politikai munka folytatásának oka azonban nem az a remény volt, hogy általa mégis sikerül a kisebbség helyzetén javítani, hanem éppen az a meggyőződés, hogy egyetlen lehetőséget sem szabad elmulasztani ez utóbbinak az egész világgal való megismertetése érdekében. A kisebbség összefogásának gondolata egy ideológiailag egységes, csupán keresztényeket felölelő közösségbe – főleg az *Erdélyi Lapok* és a *Hitel* által 1935–1936 óta hirdetett elképzelés – ekkor már kezdett szilárd gyökereket verni a magyar társadalomban. Ez jól kimutatható annak a vitának az anyagából, amely 1938 után zajlott le egy ilyen közösség előnyeiről és hátrányairól.

6.3. A Nem lehet-vita

A bukaresti kormányok 1934 óta mind kevesebb toleranciát mutató kisebbségi politikája kétségeket ébresztett a magyar kisebbségben aziránt, hogy valaha is képes lehet magának a román államban egyenrangú létfeltételeket kialakítani. Mind ezt a véleményét, mind a külpolitikai fejleményekről kialakított nézeteit ezután sokkal határozottabban juttatta kifejezésre. Saját népcsoportja túlélési esélyei fölött érzett aggodalmát szépirodalmi jellegű írásokban csakúgy megfogalmazta, mint elméleti jellegűekben. Sok ekkor keletkezett regény tárgyalta a kisebbségi lét nehézségeit úgy, hogy művészi hatásán túl olvasói politikai állásfoglalását is befolyásolta. A kor erdélyi magyar irodalmát az általános hanyatlás hangulata uralta. Nyíró József például 1933-ban megjelent elbeszéléseiben kizárólag a halál különböző változatait mutatta be, amelyet szereplői azért választottak, mert az számukra könnyebbnek tűnt, mint az élet.³⁴² Ezt követő regényének főszereplőjét, egy székely falu papját a román jegyző, tehát az államhatalom egy képviselőjének a jelenlétében az a gondolat keríti hatalmába, hogy a „sajátságos ,kisebbségi érzés’ valami örökös rettegés váratlan és ismeretlen veszedelmektől, melyekre nem lehet rákészülni. Valami lerázhatatlan tudat, ami percről percre őrli az ideget.”³⁴³ A fiatalabb nemzedékhez tartozó Wass Albert 1934-ben a magyar arisztokráciát kiút

340 Nyisztor Zoltán: A jobbboldaliság alkotó elemei. ML, 1937. XII. 11., 1-2.

341 Gidó Attila: Jogkorlátozás, kirekesztés és antiszemizmus Kolozsváron (1918-1940). In: Randolph L. Braham (Szerk.): *Tanulmányok a holokausztról IV.* Budapest, 2006, 17-59., főleg: 45 és 55 (195. lábjegyzet).

342 Nyíró József: *Kopjafák*. II. n., é. n. (Első kiadás: Kolozsvár, 1933.)

343 Nyíró József: *Az én népem*. II. n., 1999. 92. (Első kiadás: Budapest, 1935.)

nélküli csapdába zárt rétegeként ábrázolja (*Farkasverem*).³⁴⁴ A magyar–román viszony romlása Erdélyben még egy olyan kedélyes hangú regényben is nyomot hagyott, mint Karácsony Benő *Napos oldala*.³⁴⁵ Amikor ugyanis a főszereplő egy gondtalan és bohém életszakasza után hazatér szülőfalujába, egy szempillantás alatt világossá válik számára, hogy viszonya gyerekkori román barátjához és katonatársához, akivel még közös frontélmények is összekötötték, alapvetően megváltozott: „valami mégis közénk dugta ronda fejét, amiről egyikünk sem tehet. Hogy ki tehet róla?”³⁴⁶ Erre a kérdésre a választ a szerző az értelmiségiek nacionalista hecckampányaiban látta. A magyarság fokozódó elidegenedésére a román államtól Kacsó Sándor is magyarázatot keresett, és azt az elbocsátott magyar állami tisztviselők egzisztenciális gondjaiban találta meg. Kacsó minden államellenes gondolattól távol álló regény-, és újságíróként volt ismert, de 1934 végén ő is elutasította a visszahúzódás és elfordulás politikája kívülről (Magyarországról) irányítottságának elméletét. Egyik, ezt az elképzelést tárgyaló cikkében a román hatóságokat és hivatalosságokat okolta a kisebbség elkeseredettségéért: „Mit tegyünk mi azokkal, hogyan vigasztaljuk, csitítsuk, csendesítsük a kétségbeesést azoknál a magyar vasutasoknál, tanároknál, tanítóknál, volt állami alkalmazottaknál, postásoknál, akiket ürüggyel vagy ürügy nélkül kivert kenyerükből, megélhetésükből az ijesztő és ellenségesen felajzódott román nemzeti türelmetlenség?”³⁴⁷

Ezeket és a hasonló irodalmi termékeken túl a magyar kisebbség politikusi is igyekeztek választ találni olyan kérdésekre, hogy mi egy nemzeti kisebbség lényege, és mire van szüksége ahhoz, hogy teljes értékű életet élhessen. A kérdés, amelyre a magyarság politikai vezetőrétegének választ kellett találnia, egészen konkrétan így szólt: hogyan kell egy kisebbségnek a hátrányos megkülönböztetésekre reagálnia, és milyen következtetéseket kell a bel- és külpolitikai fejlődésekből levonnia? Az OMP-n belül több szakosztály működött, amelyek (részben nyilvános) üléseiken népgazdasági, történelmi vagy kisebbségjogi témákkal foglalkoztak. A kisebbségjogi szakosztály feladata például a magyarok felvilágosítása volt saját jogi és kulturális helyzetükről. 1935 májusában Jakabffy Elemér ennek az osztálynak egy ülését megnyitó beszédében adott hangot a magyarság csalódásának, amiért reményei beteljesületlenek maradtak: „Az is, aki az úgynevezett kisebbségi szerződést aláírta, ma numerus valachicusról beszél és mi a gyulafehérvári pontokra már csak éppen annyi kilátással hivatkozhatunk, mint – mondjuk – szász sorstestvéreink a Diploma Andreanum 1224-ben megírt jogbiztosításaira.”³⁴⁸ Jakabffy keserű hangját tehát az váltotta ki, hogy most már az a Vaida-Voevod is a románoknak előjogokat követelő nacionalista mozgalmak mellé állt, aki az 1919-es kisebbségi szerződésben a kisebbségeknek egyenjogúságot és részben kulturális autonómiát ígért. Az alig tizenhét éves fogadkozások megvalósítása így az utópiák birodalmába került.

Ugyanezen az ülésen tartott előadásában Paál Árpád a „kisebbség” szóról elmélkedett, és végül elvetette szakkiifejezésként való használatát, mert az szerinte viszonyok és vonatkozások minőségét jelöli, s ebből következően társadalmi síkon mindig valamely csoport számszerű alávetettségét sugallja a többséghez képest.³⁴⁹ Ez pedig oda vezet, hogy ha egyszer alkalmazták valamely embercsoportra, attól kezdve rajta is marad lemoshatatlan pecsétként, mégpedig ezzel a mellékízzel. Paál ezért a megnevezésnek a *nép* szóval való kiegészítését javasolta, mert ezáltal

344 Wass Albert: *Farkasverem*. Pomáz, 2002. (Első kiadás: Kolozsvár, 1934.)

345 Karácsony Benő: *Napos oldal*. Budapest, 2003. (Első kiadás: Kolozsvár, 1934.)

346 Uo. 110.

347 Kacsó Sándor: *Vox Humana, Lex Humana*. BL, 1934.XII.26., 1-2.

348 Jakabffy Elemér dr. elnök megnyitója. MK, 1935, 11. sz. 275.

349 Paál Árpád: *Erkölcsei szempontok a népkisebbségi jogban*. MK, 1935, 11. sz. 280-292.

a mindenkori csoport „vérségi, nyelvi, hagyománybeli, történelmi és egyéb érzelmi közössége” is kifejeződnek. Az így keletkező összetett szó (népkisebbség), illetőleg szókapcsolat (kisebbségi nép) által leírt fogalom az uralkodó jogi viszonyokon ugyan mit sem változtatna, sőt, esetleges, az állandóság és az egyenértékűség benyomását keltő hatása is csupán az érintett csoport énképében volna érzékelhető. Még ha a jogegyenlőség elvileg adott volna is, de facto elérhetetlen maradna, mert a kisebbség még ősi területén is (pl. a Székelyföldön) saját jogi helyzetének következményeit viseli. Mégis jobb saját önmegnevezésként a *kisebbségi nép* használata, mert ez idővel új népazonossági tudat kifejlődéséhez vezethet, és ezáltal a csoport jobban ellenállhat a többség asszimilációs nyomásának. Egy csoport, amelyik önmagát pusztán valamilyen kisebbségnek tartja, széthull és a többséghez hasonul.³⁵⁰ Ha azonban megtanulja magát önálló entitásként fölfogni, tehát államnélküli népként értelmezni, akkor képes lehet ennek a sajátosságnak a megtartására. Paálnak ez a gondolatmenete egyben a magyar kisebbség mögött álló utat is elárulja: már nem egy közös erdélyi összetartozási érzés hirdetése a korszerű, hanem saját különlegességünk hangsúlyozása és az önnön népiségünkbe való visszavonulás. Ilyen fejtegetések esetén ugyanis – melyek rokonsága a népiség-gondolattal világos – mindig az volt a kérdés, hogyan kapcsolódnak a magyar kisebbség időszerű kérdéseire. Túl sok magyarázat nélkül is megértette mindenki Paál példáját, hogy Svájcban a lakosságnak csak 22%-a francia és csak 7%-a olasz, tehát minden meghatározás szerint kisebbségi népek, mégis egyenrangúak az országot uraló németekkel. Ebből is az következik, zárta Paál fejtegetéseit, hogy egy ilyen kisebbségi népnek meg kell adni a jogot a *népként* való létezésre, vagyis a kollektivitásra és az életközösségre.

Ennek az előadásnak az a tény ad jelentőséget, hogy Paál személyében 1935 májusában először határolta el magát nyilvánosan és egyértelműen az OMP egy fontos vezető személyisége – még ha bonyolult és ezáltal viszonylag rejtett megfogalmazásban is – a román állam akkor hirdetett *román nemzetállam* eszméjétől. A „kisebbség” terminusnak az elutasítása pedig, s hozzá a kisebbség nép-jellegének hangsúlyozása nem egyebet jelentett, mint magának a kisebbségi állapotnak az elvetését, az ellene való tiltakozást.³⁵¹ Csakhogy a *nép* és a *kisebbségi nép* fogalmakhoz mindig hozzáadódnak, még ha Paál ezt előadásában vitatta is, azok a lehetőségek, amelyek egy szuverén népet jellemeznek: saját területre való jog, saját törvényhozás és hatalomgyakorlás.³⁵² A sajtócenzúra körülményei között azonban a népcsoport kollektív jogaira és nemzeti jellegét megőrző egységére való célzás volt a legtöbb, aminek nyilvánosság elé tárására volt némi remény. De már ezekben is benne rejtett a kisebbségi szerződésben megígért autonómiára irányuló elvárás, mi több: *tendenciaként* az adott államszerkezetből való kiszakadás reménye is. Ez a gondolat az 1930-as évek közepén nemcsak Paál, hanem a kisebbség más tagjainak magánjellegű megnyilatkozásaiban is kétségtől jellen volt. Így például Paál egy Zágoni Istvánhoz – a *Kiáltó Szó* (1921) egykori szerzőtársához – írt levelében arról beszél, hogy a magyar külpolitika kívánatos célja a határkérdés napirendre

350 Uo. 286.

351 A *kisebbség* fogalommal s így a kisebbségi *állapottal* való elégedetlenség nemzetközi jelenség volt, l. Hans Hoyer: Volksgruppen – nicht Minderheiten! [= Népcsoportok – nem kisebbségek!] NuS, 1930, 12, 805.

352 Paál számára ez természetesen nyilvánvaló, s ki is mondja fentebb már idézett, Székelyre utaló cikkében: „Nép és föld kell, hogy nemzet alakuljon. Ugyancsak a nép és a föld fontos alkotó eleme az *államnak* is. De hogy a nép és föld felett állam jelentkezzen, ahhoz kell külső hatalom is, még pedig olyan hatalom, amely azon a földön és azon a népen emberileg a legfőbb és legnagyobb. Olyan, amely minden más hatalmat kizár. Így válik az állam igazi lényegévé a *legfőbb hatalom*, az úgynevezett szuverénitás.” Paál Árpád: Nép, nemzet, állam. EL, 1934. XII. 20., 2. Kiemelés az eredetiben.

tűzése, majd minimális eredmény- és kompromisszumként legalább a Székelyföld autonómiájának az elérése, mert „a szánkig nőttek a hullámok, amiben örökre elfulladhatunk”.³⁵³ Naplójának pedig megvallotta: „Nagyon nekilódult a Mussolini magyarpártoló beszéde miatt a magyargyűlölő kitérések áradata itten. Vitatják és elvitatják, hogy a magyarnak igazsága volna, amit megsértettek a békeszerződésekkel [...] föl kell vetni [...], hogy [ha] minket, kisebbségi magyarokat is olyan makacsul megtartani akarnak – vajon megadják-e testi és lelki életünkhöz a biztonságot [?]. Megadják-e a saját népterületünket, s azon az önkormányzatot [?] Ha igen, akkor ezen a nyomon meg lehetne találni a magyar-román békét. Ha nem, akkor ez azt bizonyítja, hogy az új Románia nem bírja meg a magyar népkisebbséget, tehát e népkisebbség[et] megélhetésére elegendő területtel vissza kell csatolni tőle”.³⁵⁴

A román államtól való elfordulásnak azonban a Magyarország utáni honvágyon kívül más formái is lehetségesek voltak. Ezt szintén Paál naplóbejegyzései bizonyítják, mégpedig a fenti gondolatmenet folytatása. A múltat ugyan egyértelműen megszipitve ábrázolja,³⁵⁵ de a hangsúly Erdély egésze érdekeinek a nemzetállami központokkal szembeni kiemelésén van: „Magyarország helytartósági jogokkal, városi és külön népi kiváltságokkal a középkorban már a népkisebbségi kérdésre a megoldást elhozta. Ilyen saját életet adó megoldást tud-e ma adni Románia? Vagy melyik tud adni Románia és Magyarország közül? Aki a versenyben győztes, csak azé lehet a nemzetiségileg vegyes világvidékek területe”.³⁵⁶

A magyar kisebbségi közhangulat azonban egyre türelmetlenebb volt. Negatív tapasztalatai alapján, valamint a nemzetközi fejlemények hatására nem kereste már a többséggel való önkéntes együttműködést, hanem egyre erélyesebben és határozottabban lépett fel. Az OMP-nek 1935-ben küldött levelek jól megvilágítják a korabeli magyarok, az ún. „egyszerű nép” lázas útkeresését a kisebbségi lét alternatívái között. Titulescu külügyminiszter 1935. decemberi kisebbségellenes kijelentéseire feleletül egy névtelen levélíró az OMP energikusabb fellépését követelte és hangsúlyozta: „Igenis a revízió szükséges...”, mert nélküle a két nép még további évszázadokig ellenséges viszonyban marad.³⁵⁷ Egy másik levélíró is elégedetlen volt az OMP politikájával. Ő még határozottabb hangon kívánta a „gerinces, egyenes, erélyes magatartást” az eddigi „megalázkodás és meghunyászkodás” helyett.³⁵⁸ Az első levélből szerzőjének a románokkal szemben érzett nacionalista kultúrfőlénye³⁵⁹ érződik ki, a második írója a többségi népet „ellenségnek” nevezte. Mindenesetre félreismerte (mint bizonyára sok romániai magyar) a reális helyzetet és a párt lehetőségeit. Úgy vélte ugyanis, hogy neki még „a fegyveres ellenállással való fenyegetéstől se kell megijednie”.³⁶⁰ Ezeknek a leveleknek az öntudatos, követelő, sőt fenyegető hangvétele beszédes tanújele a gondolkodásmód változásának és a párt politikájával való elégedetlenségnek. De annak is, hogy a magyarok egy része arra a következtetésre jutott, hogy sorsa jobbrafordulását csak egy másik állami keretben tudja

353 Paál – Zágonyi István, 1935.III.11., PÁII MS 765 1/496.

354 Teleki László Alapítvány könyvtára 195 1/97, 1935.X.2.

355 A középkori Magyarországon élő nem-magyarok helyzetének eufemisztikus és anakronisztikus bemutatása a korabeli revizionista irodalomban mindenhol fellelhető. Így Paálnál sem meglepő, hiszen naplójában a revizionista szólamok a harmincas évek második felében nagyon megsaporodnak.

356 Teleki László Alapítvány könyvtára 195 1/97, 1935.X.2.

357 A levél az OMP levéltárában található, l. ASCJ Fond 1283, 14/1920-1936, 334-335. f.

358 Villányi István (?) 1935.XII.20-i levele, ASCJ Fond 1283, 2/1926-1937, 381-382. f.

359 A korabeli magyar kultúrfőlény gondolat erdélyi megnyilvánulásait helyszűke miatt nem tudtuk minden esetben bemutatni. A jelenség történelmi háttéréről l.: Marius Turda: *The Idea of National Superiority in Central-Europe 1880–1918*. Lewiston – Queenston – Lampeter, 2004.

360 Uo.

elképzelni. És ennek a célnak az elérése érdekében részben erőszak alkalmazására is készek voltak.

1936 őszén a román nacionalisták is megszólaltak, mintegy visszhangként Mussolini magyarbarát beszédére. A Duce ugyanis Magyarországot Európa „nagy amputáltjának” nevezte. A cenzúra nem engedte, hogy a magyar újságok ezt közöljék, azt viszont igen, hogy a román lapok túlfűtött reagálásáról beszámoljanak. Így sejtették meg a magyar olvasók, hogy Mussolini szavai többet jelentenek, mint az olasz–magyar barátság szokványos dicséretét.³⁶¹ A *Brassói Lapok* különösen ügyes volt: egy román újságból a beszéd idevonatkozó részeit is átvette, bizonyára a helyi cenzor nagyvonalúságát kihasználva.³⁶² A magyar kisebbség nem titkolta a beszéd fölötti örömét, s ezt különböző hivatalos szervek fel is jegyezték: egy nagyváradi rendőri jelentés például a határ menti magyar lakosság magatartásában vélt változást fölfedezni, a kolozsvári francia konzul pedig az ottani magyarok körében észlelt szokatlan izgatottságot.³⁶³ A rendőri beszámoló azonban azt is megállapította, hogy a legtöbb ottani ember nem tekintett nagy reménnyel egy határváltozás lehetőségére Magyarország ismételt revíziós balsikerei okán.³⁶⁴ Az OMP nem tartotta föladatának a nemzetközi politika eseményeinek kommentálását. Amikor azonban egy, a Székelyföldön megjelenő román újság a Mussolini-beszéd után a magyar kisebbséget egy „Szent Bertalan-éjjel” fenyegette meg, nem volt más kiútja, mint panaszt tenni a miniszterelnöknél és vádat emelni a szerző ellen a törvényszéken.³⁶⁵ Ezt már saját érdekében is meg kellett tennie, hiszen láttuk annak a jeleit, hogy a magyar nyilvánosságban erősödőben volt vele szemben a passzivitás vádja. Az Intézőbizottság ülésének jegyzőkönyvéből azonban világosan kiolvasható, mennyire aggasztónak találták a magyar politikusok a magyarelles hangulat növekedését az országban.³⁶⁶ Az a tény viszont, hogy a botrányos újságcikk szerzőjét a kisebbségellenes uszítás vádja alól fölmentették, még jobban megerősítette a magyaroknak azt a véleményét, hogy csupán másodosztályú állampolgárok, és ezáltal az államtól való belső elidegenedésüket is.³⁶⁷

Ezt az eltávolodást tükrözte 1937 elején az arról szóló eszmecsere, hogy lehetséges-e egyáltalán emberhez méltó életet élni nemzeti kisebbségként. A vitát ugyanaz a – közben hivataláról lemondott³⁶⁸ – Makkai Sándor váltotta ki, aki *Magunk revíziója* (1931) című könyvének kritikai alapállásával református püspökként az évtized közepén olyan nagy befolyást gyakorolt a fiatal magyar értelmiség különböző csoportjainak világnézetére (az *Erdélyi Fiatalok*éra csakúgy, mint a *Hitel* körének tagjaiéra). Minthogy Makkai egy évtizeddel korábban a transzilvanizmus kimagasló képviselője volt, 1936 után viszont szellemi kimerültségre hivatkozva lemondott és Magyarországra költözött, sok magyar szemében ezzel megcáfolta az erdélyi népek harmonikus együttélését hirdető transzilvanista filozófiát is. Különösen a fiatalság érezte magát megcsalottnak azáltal, hogy az „erdélyi lélek” legnagyobb hatású

361 KÚ, 1936.XI.4., 3-4.; ML, 1936.XI.3., 5., 1936.XI.5., 1.

362 Mussolini beszédének európaszerte erős a visszhangja. BL, 1936.XI.5., 1.

363 Ablonczy Balázs: A zsidó, a mágnás és a revízió. Francia diplomaták románokról és magyarokról a két világháború között. *Pro Minoritate*, 2000 Nyár. 163-177.

364 ASB, Fond 2349, 9/1937, 303-306. f.

365 A Magyar Párt a parlament elé viszi a romániai magyarság sérelmeit. KÚ, 1936.XI.16., 1.; Az Országos Magyar Párt tiltakozik a magyarságot ért sérelmek miatt. Ell., 1936.XI.18., 10.

366 Az Intézőbizottság 1936. XI. 14-i ülésének jegyzőkönyve: György (szerk.): *Iratok* i. m. 192-197.

367 Míró: *Huszonkét év* i. m. 168-170.

368 Lemondásának oka kompromittálódott helyzetében keresendő, a román titkosrendőrség ugyanis beszervezte anyósát és így rájött arra, hogy Makkain keresztül történik a Budapestről folyósított pénzek elosztása Erdélyben. Makkai lemondásával tehát tulajdonképpen e pénzek további (más úton történő) szétosztását akarta biztosítani.

hirdetője sem tart ki működésének eredeti helyszínén, nem emeli fel szavát többé a magyar kisebbség lelki megerősítése és egyenjogúsítása érdekében. Jancsó Béla, az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának szóvivője egy levélben egyenesen alakoskodást, színjátszást vetett a püspök szemére a múltra vonatkozóan, s a jó kapitány státusát is elvitatta tőle, hiszen az utolsóként hagyja el a süllyedő hajót. Jancsó még azt is hozzáfűzte: „Műveid (az utóbbi öt évben) nem készítettek elő rá...”³⁶⁹ Visszavonulása hírének elterjedése után a *Hitel* szerkesztősége is nyilvános levélben fordult a püspökhöz: „Hogyan egyeztethető össze mindaz, amit Méltóságod az újonnan építendő Erdélyről vallott [...] mostani expatriáló lépésével?”³⁷⁰ Albrecht Dezső az egyik következő számban az alábbi súlyos szavakkal foglalta össze az erdélyi magyarság általános hangulatát: „bármelyik lett legyen az ok, Makkai Sándornak mégis itt kellett volna maradnia. Több volt, mint ember: fogalom volt”³⁷¹ Makkai azonban kitarított emellett, hogy repatriálása meg az általa hirdetett ideológia között semmiféle szakadás nincsen, sokkal inkább folyamatosság, még ha a korabeli magyar nyilvánosságban sem akarat, sem fogékonyság nem volt ennek fölfogására. Az újabb kutatások azt erősítik meg, hogy Makkai a magyarság szellemi egységét és összetartozását valóban a nemzet túlélése és egy eljövendő európai újrendezés múlhatatlan föltételének tartotta, még ha nem szűnt is meg védelmezni az erdélyi magyar kultúra (fejlődésének) önállóságát.³⁷²

1937 elején a budapesti *Láthatárban* Makkai egy esszét jelentetett meg *Nem lehet* címen. Már maga ez a cím összefoglalta Makkainak a szövegben kifejtett mondanivalóját: „nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi 'kategóriát' tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek”.³⁷³ Korábban a magyarságnak egyetlen képviselője sem utasította el a legszélesebb nyilvánosság előtt ilyen határozottan a kisebbségi sorsot. Még Paál is csak a *kisebbség* terminust bírálta. Az ebből adódó következtetések viszont pusztán magánjellegű megnyilatkozásaiból hámozhatók ki. A magyar kisebbség különböző képviselőinek válaszai a cikke a nyílt visszautasítástól az óvatos egyetértésig terjedtek. Makkai érvelésmódja azonban azt is világosan megmutatja, hogy gondolatmenetét a kor melyik politikai iránya befolyásolta. Úgy vélte ugyanis, hogy az európai országokból, a kisebbségeknek a háború után „a liberalizmus szellemében” tett ígéretekkel ellentétben, nem tűnt el a nacionalista beállítódás. Mi több: ez nemcsak újból kivirágzott, de szét is terjedt bennük, s ez okozza a kisebbségek nem szűnő diszkriminálását. Azt sem titkolta, hogy neki ez a kivirágzás nincs ellenére, mert a népek közti kibékülést prédikáló minden „álmódosítás” célja végül is a nemzeti vonásoknak egy „színtelen” általánosság oltárán való fölláldozása. A nemzet „emberi léte” azonban „faji és történelmi sajátosságai öntudatos kiművelésében” áll.³⁷⁴ Ezért nem kell sajnálnunk az ébredést abból az *álmódosításból* – vágott Makkai egyet a liberalizmus irányába, s ezzel kimutatta ideológiai közelségét a jobboldalhoz, amely ugyancsak a liberalizmust tette felelőssé a kor állítólagos uniformizáló, de ugyanakkor mégis individualista jellegéért. Makkai azonban a harmincas évek buzgó nacionalista érdekvédőinek igencsak elterjedt nézeteit is átvette, mégpedig azokat, amelyek a nemzeti hovatarozásnak minden más tényező előtti fontosságot tulajdonítottak. A többség és saját kivételes

369 Cseke Péter (szerk.): *Nem lehet*. Budapest, 1989. 41-45., itt: 43.

370 A *Hitel* szerkesztői – Makkai Sándorhoz. In: Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 67.

371 Albrecht Dezső: Egyre nőnek a veszteségeink. In: Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 85.

372 K. Lengyel Zsolt: A regionális öntudatosságtól a nemzeti öncélúsáig – és vissza. Makkai Sándor transzszilvanizmusáról. *Korunk*, 1997, 8. sz. 110-121.

373 Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 106-111., itt: 107. Kiemelés az eredetiben.

374 Uo. 108. Kiemelés az eredetiben.

helyzetének védelme alatt a napi politikán alapuló látéletének tanulságaként azt állította, hogy egy többségi nemzet által uralt államban a kisebbség élete másodosztályú letté degradálódik: „szolgasorsban, lefokozott életformák között hosszú időnkig el lehet tengődni, de nem lehet fejlődésképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni”.³⁷⁵ Lehetetlen egy olyan államban élni, amelyik az egyénnek csakúgy, mint az egész kisebbségnek állandóan értésére adja, hogy őt valamiféle idegennek, sőt, ellenségnek tekinti, és ezért a határozathozók csoportjából kizárja. De a kisebbség ezen túl el van vágva saját nemzete tudományos és kulturális fejlődésétől is, továbbá elszigeteltségében „lekicsinyített szempontok és kicsinyes érdekellentétek”-nek³⁷⁶ van kiszolgáltatva. Makkai érvelését csakis a ’30-as évekbeli román kisebbségi politika háttérében lehet megérteni, még ha a Szent Bertalan-éjjel való fenyegetőzés 1936 novemberéből nem is tekinthető döntőnek benne. Tény viszont, hogy ő tizenöt éven keresztül megélte, hogy mind a többségi sajtó, mind a román politikusok a magyarokat idegennek (*străini*) bélyegezték, s azt is, hogy a magyaroknak és a zsidóknak atrocitásokat kellett elszenvedniök. Még azt is a magyarok szemére vetették, hogy túlnépesítették az erdélyi városokat, s ez ellen tenni kell valamit. A tilalmak, mellőzések és megszorítások elveszik a kisebbség elől a fejlődés lehetőségét – vélte –, s ezért „a kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nemcsak az, hanem *erkölcsi lehetetlenség*.”³⁷⁷

A kisebbségi létnek ez a kategorikus visszautasítása Makkai által még kivándorlásánál is egyértelműbben jelezte a transzilvanista ideológia csődjét. Állításai megkérdőjelezték bármely kisebbség azonosságát megőrzésének bármely nemzetállamban való bármikori lehetőségét. De a fentiekén kívül azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a transzilvanista vízió helyett – amelynek kudarcát egykori harcostársai még nem voltak hajlandók tudomásul venni – a mind nemzetközileg mind Románián belül egyre erősödő jobboldali áramlatok a magyar kisebbség részéről is új stratégia kidolgozását teszik szükségessé. Ő maga attól sem riadt vissza, hogy lehetséges érvelési eszközként akár egyértelműen nacionalista álláspontokat és mitizáló szókészletet is átvegyen. Ezt egyértelműen mutatja az államnemzet képzetéhez való nyilvános odafordulása, de a magyar politika revíziós nyelvhasználatából származó fogalmai is. Az esszében a magyar nemzetéről általa leírt üres szóvirágok ugyanis semmilyen konkrét tény nem tartalmaznak Magyarországról, csupán egy mitikus magyar önkép díszei (pl.: „nagy történelmi hivatást betöltött és Európa egyensúlyát biztosító”).³⁷⁸ A szerinte jellegtelenséget árasztó és a nemzeti önazonosságot elmosó liberális ideológiával szembeni kifogásai emlékeztetnek ugyan az *Erdélyi Lapok* stílusára, de Makkai a háttérben álló zsidósági tételét nem említi. Ezzel szemben egyértelműen az anyaország akkori revansista és nacionalista szóhasználatának átvételét tükrözik azok a részek, melyekben Magyarország állítólagos történelmi hivatásáról beszél Délkelet-Európában. Makkai politikai nézeteinek további radikalizálódása aztán a következő években az olasz fasizmus elképzeléseivel rokon gondolatokhoz vezetett. 1942-ben például egy állítólagos magyar erkölcsi „felsőbbrendűség”-ből (kulturfölényéből) kiindulva a második bécsi döntés által Magyarországhoz visszakerült részek román nemzetiségű lakóit fölszólította, hogy asszimilálódjanak, vagy hagyják el az országot.³⁷⁹

---

375 Uo. 109.

376 Uo.

377 Uo. 110.

378 Uo. 111.

379 K. Lengyel: *A regionális öntudatosságtól* i. m. 113.; Molnár Gusztáv: *Az összetartozás szabadsága. Utóirat a Nem lehet vitához*, in: Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 264-267.

Makkai esszéjének romániai magyar sajtóvisszhangjából háromféle reagálás olvasható ki: a korlátlan egyetértés (egy kis csoport részéről), az elvi helyeslés (a többség oldaláról) és az elutasítás (szintén egy kisebb csoport által). Még az elvileg egyetértők is rámutattak azonban a Makkai gondolatai elfogadása esetén fölmerülő gyakorlati nehézségekre, a közvetlen problémára viszont Paál Árpád figyelmeztetett, nevezetesen arra, hogy az erdélyi nyilvánosságnak a cenzúra miatt nincs a Makkaiéhoz hasonlítható véleménynyilvánítási szabadsága ilyen kényes téma megvitatására. Ennek az állításnak az igazságát semmi sem bizonyítja jobban, mint éppen Paál e cikkének sorsa és következménye: a cenzúra betiltotta,³⁸⁰ de a már kiszedett lapszám egy próbapéldánya elkerült Budapestre, a *Láthatár* című lap pedig hivatkozott rá. Ennek hatására viszont a román cenzúra 1937 márciusában és áprilisában az *Erdélyi Lapokat* többbetes megjelenési tilalommal sújtotta.³⁸¹ Paálnak erről az első cikkéről így az erdélyi magyar nyilvánosság tudomást sem vehetett, de nála sokkal tartalmasabb is volt a következő az említett *Láthatár* áprilisi számában.³⁸² Paál mindenekelőtt megállapította – hivatkozással saját 1935-ös előadására és ennek a Párt kisebbségi szakosztálya általi kedvező fogadtatására –, hogy az önazonosság megőrzése lehetőségében való kételkedés egyáltalán nem új dolog, csupán beszélni lehetetlen róla a megszigorított cenzúra-előírások miatt. Makkai is, ő is a *kisebbség* terminus elutasításával és egy újabb státus követelésével az érintettek számára csupán arra akartak figyelmeztetni, hogy a fenti fogalom ez utóbbiakat állandóan arra emlékezteti, hogy egyenjogúvá válásuk feltétele nemzeti identitásuk föladása.³⁸³ A kisebbségek elnyomása viszont a demokrácia többség-kisebbség alapelve gyakorlatba ültetésének a következménye, ez vezet ugyanis oda, hogy az előbbi akarát az utóbbira akkor is rákényszerítheti, ha nem elvi (tárgyi, szakmai), hanem etnikai alapú véleménykülönbség van köztük. Az emberiség azonban már odafejlődött, hogy a rabszolgaságot, vagyis az individuum jogfosztottságát, alárendeltségét és hatalmon kívüliségét erkölcsstelennek és embertelennek tartja. De következetessé is kellene válnia és fölismernie, hogy egy népet sem volna szabad ilyen embertelen keretek közé kényszeríteni: „Nem sérelmi politikáról van szó, nem az államok mai határrendszerének a megzavarásáról, hanem egyszerűen az emberiség által megkívánt erkölcsi fejlődésről” – ismerte el Paál Makkai igazságát.³⁸⁴ Ezzel ugyan megelőzte, hogy neki a status quo megváltoztatására irányuló kívánságot tulajdoníthasson valaki, az előző fejezetben idézett magánfeljegyzéseiből azonban kiderül, hogy egy ilyen változás alternatívái számára egyáltalán nem voltak elképzelhetetlenek. A most ismertetett írás címében megfogalmazott kérdésre adott válaszában illuzórikus volta azonban neki magának is világos kellett, hogy legyen: „A megoldást ott kell keresni, hogy a népkisebbségek fogalmát a 'kisebb nép' fogalmává és jelentőségévé kell átfejlesztetni. Ennek néphez illő kollektív jogokat kell adni, mely ne függhessen állami önkényektől, hanem nemzetközi védelem alatt álljon. A népek kollektív életjogába mindenesetre bele kell tartozni a saját népterülethez való jognak s e területen a gazdasági és szellemi önrendelkezésnek. *Ilyen megalapozott és őszinte önkormányzatok nélkül a népkisebbségi kérdés sohase érkezik el a megoldáshoz.* Viszont ilyen megoldásokkal a mai államkereteken belül minden népegyéniség, minden néprészleg csoportosítható [...] s megtalálhatják önmaguk boldogulását és az államukban való elégedettségét.”³⁸⁵

380 Paál 1937.III.10-i naplóbejegyzését, Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.

381 L. uo. Paál 1937.III.12-i és IV.7-i bejegyzéseit.

382 Paál Árpád: Lehet-e megoldása a „kisebbségi” kérdésnek? Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 184-188.

383 Uo. 186.

384 Uo. 187. Kiemelés az eredetiben.

385 Uo. 188. Kiemelés az eredetiben.

Elmélkedéseinek ezen a pontján Paál így Makkainak adott igazat. Csakhogy az utóbbi nem titkolta, hogy a szellemi mellett a magyarság politikai egyesítésére is szükség van. A nagyváradi politikus viszont ilyen elméleti elkalandozást nem engedhetett meg magának anélkül, hogy a hatóságoknak ürügyet ne szolgáltatson maga ellen. Hozzájárulása Makkai helyzetértékeléséhez azonban nem merült ki pusztá helyeslésben, hanem egy olyan tartalmas és előremutató javaslatban is testet öltött, amely a magyar kisebbségi kérdés megoldására reális esélyt kínált. Építő hozzájárulás volt ez még a korabeli politikai viszonyok között is, amikor a bukaresti vezetőrétegeknek kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy kollektív jogokat és önrendelkezést biztosítsanak a kisebbségeknek. Paál ugyanis Erdély számára egy olyan jövőképet rajzolt föl, amely megvalósulása esetén az ottani népeknek békés életvitelt biztosított volna, még ha adminisztratív vonatkozásban elkülönített is, minthogy a svájci modellt vette alapul – ennek a világháborúk közti időkben több magyar politikus a hívei közé tartozott³⁸⁶ –, s így esélye lett volna a magyarok és a románok közti viszony megjavítására. És mindehhez jött, hogy nem is akarta a határokat mindenáron megváltoztatni. Csakhogy ennek a – gyökereiben a korai transzilvanizmusba – nyúló elképzelésnek 1937-ben már nem volt reális esélye arra, hogy regionális megoldási kezdeményezésként bármelyik hatalmi központ (Budapest vagy Bukarest) figyelmet szenteljen neki. Mert ekkor már mindkét helyen a kizárólagos etnikai szupremáciára való törekvés dominált.

A magyar kisebbség szellemi életének alakítói közül csak keveseknek adatott meg a lehetőség, hogy fölfogásukat ilyen egyértelműen kifejezhessék. De volt még egy jellemző korjelenség, amely említést érdemel: a szembeszökő eltérés sokak nyilvános és magánjellegű véleménynyilvánítása között. Ennek bemutatására a költő Reményik Sándor esete a legbeszédesebb. Baráti körben örömet fejezte ki afölött, hogy Makkai végre szóba hozta a magyar kisebbség helyzetét,³⁸⁷ csupán azt sajnálta, hogy ezt egy magyar és nem egy nemzetközileg olvasott kiadványban tette, mert így üzenete visszahullott magára a kisebbségre, ahelyett hogy az illetékes körök figyelmét felkeltette volna. Ugyanakkor Reményik bírálta is barátját, mikor egy ismerőse előtt rámutatott a volt püspök 1931-es beilleszkedési elmélete és az ezt megtagadó újabb állásfoglalása közti ellentmondásra. Azt a szarkasztikus alternatívát következtette ki belőle, hogy egy kisebbségi csupán két lehetőség között választhat: vagy kivándorol, vagy öngyilkos lesz. A nyilvánosság előtt azonban a nagy tiszteletnek örvendő költő sem Makkai cikkével feltétlenül egyetérteni, sem saját determinista következtetését népszerűsíteni nem kívánta. Megtalálta azonban azt a nyelvi formát – egy korábbi verse címének (*Ahogy lehet*) mintegy parafrázisát –, amely a kisebbség jelszavává és kitartásra buzdító hitvallásává lett: *Lehet, mert kell.*³⁸⁸ Nemzeti kisebbségként élni tehát Reményik szerint azért lehetséges, mert nincs rá alternatíva. Nem titkolva rokonszenvét Makkai álláspontja iránt, olvasóinak így világította meg barátja álláspontját: „a világ idegeibe akarja beleégetni a mi helyzetünk tarthatatlanságát, a világ fülébe belesikoltani helyettünk azt is, hogy mi nem bírhatjuk sokáig már.”³⁸⁹ Pártját fogja tehát Makkainak, s fölszólítja bírálóit, ismerjék be, hogy néha ők is kimondták egyetértően a „Nem lehet!” ítéletét. Ámde a magyar kisebbségnek mégsem marad más választása, mint a kisebbségi léttel való kiegyezés, meg a régi Makkaival való szembenézés, mert „az élet minden körülmények ellenére is nem pusztá valóság, hanem megvalósítandó

386 Péteri Lőránt: Bethlen István. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Tanulmányok, Budapest, 1998. 31-51., főleg: 40.

387 Pilder Mária levele Makkai Sándorhoz. In: Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 120.

388 Lehet, mert kell. In: Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 126-128.

389 Uo. 126.

mínőség, nemcsak lehetőség, hanem követelmény, nemcsak adottság, hanem kategorikus imperatívusz”, és ezért: „lehet – mert kell.”³⁹⁰

Reményiknek – aki 1919 után *Végyári* álnéven irredenta verseket írt, de őket az 1930-as évek közepén mint idejétmúlt hozzáállást megtagadta³⁹¹ – ezt a parancsként hangzó mondatát tarthatjuk a *Nem lehet*-vita végeredményének. Makkaival ugyan sok közéleti személyiség bonyolódott – olykor igen heves – nézeteltérésbe, de csak ritkán azzal a céllal, hogy őt megcáfolja. Jóllehet mind elismerték, hogy a kisebbségi élet kemény és igazságtalan, főleg annak fejtegetésével foglalkoztak, hogy ugyanakkor alternatíva nélküli, mert a Kárpát-medencében a nemzetek keveredése miatt lehetetlen igazságos határt húzni. Már az első erdélyi magyar hozzászólásban beismeri Hegedüs Nándor: „tényleg jobb többségi sorsban élni. Boldogabb végzet, ha valaki a saját állami és nemzeti szuverenitása alatt lélegzik, művelődik, alkot és boldogít”.³⁹² Makkai kemény ítéletét azonban elutasítja és azt vallja, hogy a magyar kisebbség számára csak a *Magunk revíziójában* megmutatott út járható.

Makkai esszéjének azonban a jobboldalon is akadt bírálója, mégpedig Sulyok személyében. Cikkében – melynek már címe (*Újszerű kivirágzás*³⁹³) a Makkai gondolataira való utalásként értelmezhető –, a szudétánémetek (Konrad Henlein által vezetett) és a felvidéki magyarok (Jaross Andor és köre³⁹⁴ által képviselt) szervezkedéséből kiindulva Sulyok a nemzeti eszme „újszerű kivirágzás”-ában – Makkaival ellentétben – semmi veszedelmet nem lát a kisebbségekre nézve. Mi több: azt a következtetést vonja le belőle, hogy a(z) ekkor már nagynémet gondolkörben mozgó) Szudétánémet Párt eredményei épp azt bizonyítják, hogy a kisebbségi lét „nemhogy ’erkölcsi lehetetlenség’, hanem pont ellenkezőleg, óriási erkölcsi értékek forrása lehet”.³⁹⁵ Ezek az értékek Sulyok szerint: a nemzeti áldozatkészség, a nemzeti összefogás és az önkéntes fegyelem. A nemzeti kisebbségeknek ezek olyan vonásai, amelyeket „szabadságban élő népek ritkán tudnak felmutatni”.³⁹⁶ Ilymódon Sulyok a húszas évek irodalmi transzilvanizmusának azt a tételét újította föl, miszerint a kisebbségi létnek a többség nyomása miatt pozitívumai is vannak, éspedig főleg az, hogy egy újfajta humánusot hoz létre. Sulyok ezt az állítását természetesen saját világnézetének nyelvhasználatával fejezte ki. Szerinte ugyanis a kisebbségi létet élő ember számára – vagyis az „ostromoltság állapotában” – az említett erkölcsi értékek ahhoz a felismeréshez vezetnek, hogy senki két nemzetet nem szolgálhat, és a kisebbségi nemzeti mozgalom (hogy az erdélyi magyarságon belül kire gondolt, nem árulta el) tagjaitól nemcsak a politikai, hanem a gazdasági és a társadalmi élet minden

---

390 Uo. 128.

391 Agnes Huszar Vardy: Trianon in Transylvanian Hungarian Literature: Sandor Remenyik's "Vegyari Poems". In: Bela K. Kiraly – Peter Pastor – Ivan Sanders: *Total war and peacemaking. A case study on Trianon*. New York, 1982. 407-423. Itt jegyezzük meg, hogy a „Végyár” fogalom korabeli erdélyi használata további kutatásokat igényel (ki, mikor és milyen körülmények közt használta, hogyan értelmezte stb.). Míg Reményik tőle és a hozzá fűződő mellékjelentésektől elhatárolódott, úgy tűnik, a kisebbség mind nagyobb részének tetszett meg: Albrecht Dezső már idézett levele mellett („a végyári élet a legmegkapóbb kor számomra”) idetartozik a politikai és társadalmi helyzet összezárkózásra készítő jellege, vagy az OMP kolozsvári tagozatának 1935-ös *Tízparancsolata*. Ennek harmadik pontja felszólít: „Védeld meg egyházadat és annak intézményeit, mint őseink a végyarakat”. *Széky Közelet*, 1935.I.19. Sulyok alább tárgyalt cikkének az ostromolttság állapotáról szóló megjegyzése is a végyár képzetét kelti.

392 Hegedüs Nándor: Megjegyzések. In: Cseke (szerk.): *Nem lehet* i. m. 112-116., itt: 112.

393 (S.I.): *Újszerű kivirágzás*. ML, 1937. III. 10, 1-2.

394 Popély Gyula: A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. *Regio*, 1990, 3. 97-132.

395 Uo. 2.

396 Uo.

területén „feltétlen és szigorú nemzeti fegyelmet”³⁹⁷ követelhet meg. Ily módon fordíthatják a Makkai által kárhóztatott nemzeti érzés újszerű kivirágzását a kisebbségek is a saját előnyükre, amennyiben összezárkózásuk során kizárják maguk közül a más nemzetből származókat, és egy befelé forduló, etnocentrikus életet folytatnak. Ezáltal válik majd a kisebbségi lét kilátástalan vegetálásból a nemzeti erők összpontosításának a lehetőségévé a gazdasági és a társadalmi fejlődés céljából. Sulyok ezek szerint végül is csupán részben bírálta Makkai fölfogását, s még ez is csak alkalmul szolgált neki a sajátja – völkisch eszmeisége – terjesztésére (jellemző módon egy német kisebbségnek a nemzetiszocializmus felé fordulása példájából kiindulva).

Paál és Reményik esete példázza, hogy a vita nem bontakozhatott ki szabadon. A szűkebb körökben, illetőleg nagyobb sajtószabadságban (pl. Budapesten) megfogalmazott vélemények és megoldási javaslatok ezért részben lényegbe vágó módon különböznek a Romániában megjelentektől. A fennmaradt állásfoglalások nagy száma³⁹⁸ azonban így is képet ad arról, milyen hullámokat vert Makkai ítélete nemcsak egész Erdélyben, de az egész magyar nyelveterrületen minden korú és állású magyarok: fiatalok és idősek, marxisták és OMP-tagok és mások között. Világosan kitetszik a sorok közül, hogy a magyarság nemcsak végtelenül elidegenedett a román államtól, hanem azt immár egyenesen terhesnek érezte. Konkrét megoldási (alternatíva-) javaslatok ebben az időben nem léteztek, s ha ilyenként újból Paál önkormányzatot célzó elképzelésére utalunk, ismét csak hozzá kell tennünk, hogy ennek a túlfűtött nacionalista légkörben semmi esélye sem volt a megvalósulásra. Ugyanakkor Reményik jelszava két dolgot mutat: az egyik, hogy az évtized elejével ellentétben a kisebbség jövőképe már nem a kritikus önvizsgálat (a *Magunk revíziója*) volt a kiindulópontja, a másik, hogy – noha így alapvető szemléletváltás ment végbe a saját hibák keresése helyett a külpolitika felé –, a magyarok még semmilyen kézzelfogható lehetőséget nem láttak a határok megváltoztatására, még ha ilyen jellegű reményeket táplálni már talán el is kezdtek.

A pályája fölfelé ívelő szakaszában levő ifjú politikus, Mikó Imre (1937-ben már az OMP képviselőjelöltje) így fejezte ki néhány évvel később a Makkai-cikk által a kortársakban kiváltott érzéseket: „A legrosszabbul azonban Makkai Sándor cikke esett [...] Mindenki egyet értett abban, hogy a magyarság helyzete Romániában a mélypontra süllyedt s ez így nem maradhat tovább, de mit tehet az erdélyi magyar, ha annak ellenére, hogy ez az életforma lehetetlen, mégis kisebbségi sorsban kell élnie, mert közel kétfélmillió magyar mégsem vándorolhat ki Magyarországra!”³⁹⁹

A *Nem lehet*-vita évéből származik az első egyértelmű bizonyíték az OMP revizionista beállítottságára. Naplójában Paál megemlékezik az Elnöki Tanács egy 1937. áprilisi üléséről, amelyen a korábbi magyar miniszterelnök, Bethlen István egy cikkét vitatták meg. E cikkében a szerző a Harmadik Birodalom fenyegetéseivel szemben Magyarország és Románia közeledése mellett foglalt állást.⁴⁰⁰ A Elnökség ebből kiindulva tárgyalta „a Romániával való kibékülés”⁴⁰¹ lehetőségeit. Eközben a magyar politikusoknak az a félelme került napvilágra,

397 Uo.

398 A Cseke Péter által szerkesztett és valószínűleg nem teljes kötetben is 18 romániai írás szerepel számos magyarországi, felvidéki és vajdasági mellett.

399 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 164.

400 Bethlen István húsvéti cikke. BL, 1937.IV.1., 1.; A román sajtó Bethlen cikkéről. Ell., 1937.IV.7., 2.; Bethlen István gróf... KÚ, 1937.IV.1., 1.; Az új húsvéti cikk. KÚ, 1937.IV.3., 1.; Erdemben semmi. KÚ, 1937.IV.5., 1.; Hegedüs Nándor: A karácsonyi cikk. In uő.: *Cikkek, parlamenti felszólalások* i. m. 302-310. (Eredetileg: *Pesti Napló*, 1937.I.24.)

401 Idézet Willer József jelentéséből, amelyet az ülésről a magyar követség számára készített, MOL K64-1937-27-251, 329. f.

hogyan Budapest és Bukarest között az ő megkérdezésük nélkül születhetné megoldás. Többen úgy vélték, hogy a magyar kisebbség minden reményét elveszítheti a határok revíziójára, ha Magyarország és Románia között tárgyalások kezdődnek az előbbi sürgetésére. A magyar kormányt föl kell világosítani arról, hogy „a romániai magyarság nem híve a revíziós politika feladásának”.⁴⁰² A frakció titkáranak ez az összefoglalása újból csak arra a törésre világít rá, amely a párt nyilvánosság előtti kijelentései és tényleges felfogása között húzódtott.⁴⁰³ Magának a vitának és a magyar kormányhoz intézendő jelentésnek a kezdeményezője pedig naplóbejegyzései szerint maga Paál volt.⁴⁰⁴ A pártvezetőségnek ezt az eszmecseréjét természetesen az időszak közvéleményét igencsak befolyásoló *Nem lehet*-vitának az előterében, sőt hatása alatt kell elképzelnünk, hiszen nem valószínű, hogy a vezető magyar politikusok közömbösek maradtak volna iránta. Jelentőségének eltűlése nélkül úgy tűnik, hogy a legfelsőbb pártvezetés inkább a fők szerepét vállalta, amikor a magyar–román viszony javulását megvárta próbálta.⁴⁰⁵ Ez attól függetlenül megállapítandó, hogy az OMP a két fél között pusztán a statisztika helyzetében volt, akit egyik fél sem tartott magával egyenrangúnak, s hogy még magának a fentebb említett magyar–román közeledésnek sem volt különösebb jelentősége a két ország kapcsolatrendszerében. Másrészt Románia magyar politikusainak ez az állásfoglalása azért jelentős mégis, mert első közös fölszólításuk a magyar kormányhoz a revizionista politika folytatása érdekében. Létrejöttek időpontját egyrészt a bukaresti kisebbség-ellenes intézkedések tetőződése, másrészt Mussolininak a határok megváltoztatására vonatkozó megjegyzései keretezik.

A *Nem lehet*-vitával egyidőben az erdélyi magyarságon belül arra vonatkozó elgondolások is születtek, hogyan tudná Magyarország segíteni a nagyobb román településterületeken belül élő ún. szórványmagyarság nemzeti azonosságának megőrzését. Ezt a kérdést tárgyalta az OMP Kisebbségi Osztálya 1937. május 30-i ülésén. Ezen Iuliu Maniu román politikusnak abból a kijelentéséből kiindulva, hogy „magyar kérdés” nincsen, mert a magyarok nem laknak egyetlen területet sem csak magukban, hanem mindenütt románokkal együtt vagy mellett,⁴⁰⁶ Paál azt javasolta, hogy a szórványban lakókat nagyobb magyar településterületek mellé költöztessék át vagy úgy, hogy számukra földet vásárolnak, vagy éppen lakosságcserevel összekötve, hogy ily módon elejét lehessen venni asszimilációjuknak.⁴⁰⁷ Elgondolása ezen a ponton már a status quo kérdésével érintkezett és azt mutatja, hogy a *lehetetlen* kisebbségi lét megszüntetése, vagyis etnikailag megnyelvileg homogén földrajzi egységek létrehozása érdekében már áttelepítésektől és más népeket is érintő lakosságcserektől sem riadt volna vissza. Albrecht Dezső egyet értett vele,⁴⁰⁸ s nem lehet véletlen, hogy ugyanazon a napon a nemzeti kisebbségek helyzetének nemzetközi megítéléséről mindketten rendkívül borúlátóan nyilatkoztak.⁴⁰⁹

---

402 Uo. 330. f.

403 Az ülés jegyzőkönyve nem maradt fenn, l. György (szerk.): *Iratok* i. m.

404 PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97, 1937.IV.12.

405 Az OMP szerepét a bukaresti magyar követ, Bárdossy László is igen kritikusan látta 1937.IV.18-án írt jelentésében: „Sok jel mutat arra, hogy az Országos Magyar Pártban nincsen meg sem a komoly hajlandóság, sem a készség, hogy a román kormánnyal valami megegyezés érdekében tárgyaljon. A Magyar Pártnak ez a magatartása, amelyet részben – valljuk be – jogos bizalmatlanság, részben nehézkesség determinál, a román kormány nem fogja kihasználatlanul hagyni. A kormány helyzetét mindig megkönnyíti, ha maga a magyarság nem keresi az összeköttetést a kormánnyal, helyzetének rendezése érdekében.” MOL K63–1938–249–27/7, 284–286. f., idézet: 286. f.

406 A szórványgyűhöz. Szathmáry Lajos előadásához. MK, 1937, 17. sz. 448.

407 Uo.

408 Uo. 449.

409 A népkisebbségi jogok érdekében megkötött kétoldalú szerződésekhöz. Hegedüs Nándor előadásához. MK, 1937, 18. sz. 486. Albrecht ráadásul kijelentette: „a kisebbségi kérdés európai rendezésének a reménye számunkra megszűnt”.

Az a tény, hogy nem sokkal a *Nem lehet*-vita után (1937-ben) Szemlér Ferenc élesen bírálta a transzilvanista ideológiát, megmutatta, hogy ettől a fiatal értelmiség baloldali beállítottságú része is kezdett elfordulni. Szemlér egyenesen mítosznak nevezi a „transzilvanista gondolatot”, mert a két másik erdélyi etnikum egyike sem tette magáévá. De nemcsak politikai és egyben romantikus ideológiának tartja, hanem a valóságos viszonyoktól idegennek is, gondoljunk például a magyarok másodrangú kisebbségi állapotára.⁴¹⁰ A transzilvanizmus helyébe azonban nem az Erdély fölötti hatalmi viszonyok megváltoztatása által akart valami mást állítani, s a kisebbség helyzetén sem erős társadalompolitikai bevetéssel segíteni. A kisebbségi kérdés megoldását az általa képviselt kör a marxizmusban látta. Szemlér ugyanis a transzilvanizmust támadó cikke megírása előtt meghallgatta több fiatal marxista beállítottságú író társának az övével egyező véleményét.⁴¹¹

Összefoglalás

A magyar kisebbség szempontjából az 1934–1937-es törvényhozási időszak volt a legnyomasztóbb, jóllehet csak egyszer vett részt választásokon. Rossz közérzetének fő oka az volt, hogy a többségi politikusok a kisebbségi kérdést általában – tehát nemcsak a magyarok esetében – saját népszerűségük fokozására használták. És ezt nemcsak szóban tették szónoki fogásként: a kormány egy sor diszkrimináló intézkedést hozott a nemzeti kisebbségek ellen azért, hogy közelebb kerüljön az etnikailag homogén nemzetállamhoz. E belpolitikai állapotok mellett azonban a nemzetközi helyzet befolyásának éppolyan fontosságot kell tulajdonítanunk, vagyis nem hagyhatunk figyelmen kívül olyan világpolitikai jelentőségű, de akárcsak magyar szempontból sokatmondó fejleményeket, mint a revizionista beállítottságú Németország hatalmának állandó növekedése, Magyarország egyre szorosabb kapcsolatai a Harmadik Birodalommal és Olaszországgal, Mussolini magyarbarát állásfoglalása, valamint a spanyol polgárháború. Ezeknek ugyanis az a hatásuk is megvolt, hogy fokozták a román politikusoknak a magyarokkal szembeni bizalmatlanságát.

A magyar kisebbségen belül – kis hangsúlyeltolódásokkal – továbbra is az a világnézeti sokoldalúság volt megfigyelhető, amelyik a '30-as évek elejét jellemezte. Lényegesebb változást a román államhoz való viszony említett rosszabbodása jelentett. Kortárs források jól tükrözik azoknak az áramlatoknak a fokozatos gyengülését, sőt visszahúzódását, amelyek a többséghez vezető utat igyekeztek egyengetni. Az évtized elején fellépő erőteljes próbálkozások (Erdélyi Fiatalok, Makkai, Krenner) a közepére elhalványodtak, a tétova új kísérletek pedig visszhangtalanok maradtak. Itt ismét hangsúlyozni szükséges, hogy a magyar kommunistáknak román eszmetársaikhoz való közeledése messze nem bírt olyan jelentőséggel, amilyennel 1945 után utólag sok túlzással fölruházták. A román többség nyomása elsősorban azokat a magyar csoportokat erősítette meg, amelyek a magyar nemzeti jelleget jobban hangsúlyozták, s *eközben* a nemzetközi eseményekből is reményt merítettek. Ennek a *nemzeti öntudattól* áthatott politikai vonalnak a megerősödése – és némelyekben népiség-ideológiává való átalakulása – ezért természetesen külföldi, főleg magyarországi hatásokra is visszavezethető, nemcsak a többségtől elszenvedett méltánytalanságokra. Ugyanakkor ezt az áramlatot sem tekinthetjük egységes tömböt alkotónak, tagjait sok, néha párhuzamosan haladó, de néha

410 Szemlér Ferenc: Jelszó és mítosz. EII, 1937, 8. sz. 592-604. A cikk után kibontakozott vitát helyszűke miatt nem tudjuk bemutatni. A fontosabb hozzászólásokat Pomogáts Béla gyűjtötte össze: *Jelszó és mítosz*. Marosvásárhely, 2003.; ezenkívül: Ódor László: Jelszó és mítosz? Az 1937-es transzilvanista vitáról. *Tiszatáj*, 1973, 12. sz. 61-68.

411 Pomogáts: *Transzilvanizmus* i. m. 201.

egymásnak ellentmondó próbálkozás jellemezte. Kacsó Sándor például a többséghez való közeledésen dolgozott, de élesen bírálta annak nacionalizmusát. Jakabffy Elemér az OMP elnökhelyettese volt és ugyanakkor az antiszemitizmus és a népiség-ideológia ellen fellépő kisebbségi politikus. Gyárfás Elemér és Paál Árpád éppúgy a népiség eszme mellé álltak, mint a fiatal értelmiség egy része. Ez a *völkisch* indíttatású eszmeáramlat nemcsak a magyarországi eszmetársakra hivatkozhatott, hanem arra is, hogy a *Harmadik Birodalom* általa – első gazdasági sikerei mellett – a kelet-közép-európai német kisebbségeket állítólag példásan támogatta. A népiség eszme terjedésének a magyar kisebbségen belül így többféle oka volt. Figyelemre méltó azonban, hogy hívei Erdélyben több sikertelen kísérlet után, melyek a kisebbségen belül a hangadói szerep elfoglalására irányultak (pl. Gyárfás próbálkozása a pártvezéri funkció megszerzésére, a zsidókérdés vitája 1936-ban és 1938-ban stb.), nem igyekeztek saját mozgalmat alapítani. Ez annál különösebb, hogy az OMP-vel elégedetlen baloldaliak 1922 óta több pártot is létrehoztak. Románia német kisebbségének politikai életét is éppen ebben az időben kavarta meg több szélsőséges mozgalom föllépése. Egy többségi és nemzeti társadalomban ezt a magyarság sem kerülhette volna el, az adott körülmények között azonban a kisebbségi politikusok számára fontosabb volt a nemzeti összetartás megőrzése, mint az ideológiai eltérések különútja. De azt sem lehetett tudni, hogyan fogadná Budapest egy új, radikális párt megjelenését. Így a kisebbség *völkisch* érzelmű része egy megújuló *magyarság* hirdetésére *szorítkozott*, az ilyenkor szokásos xenofób és zsidóellenes jelszavak hangoztatása és egy keresztény népközösségbe való visszavonulás követelése, valamint a modern politikai intézmények (demokrácia, liberalizmus) elutasítása mellett. Az utóbbiakat hibáztatta ugyanis a jobboldal a kisebbségek állapotáért, és képtelennek tartotta a gazdasági kérdések megoldására.

A parlamenti demokráciát a *völkisch* beállítottságú magyarok (főleg a nagyváradi lap hangadói: Paál és Sulyok) azért is elutasították, mert semmi jelét nem látták annak, hogy támogatást remélhettek volna nehezen viselt kisebbségi sorsuk megváltozásának általuk elképzelt változatához a demokratikus berendezkedésű országok (Nagy-Britannia, Franciaország) részéről. Ezzel szemben Olaszország és Németország pártolták a magyar revíziós politikát. A magyar politikai elképzelésekben végbement és fentebb említett hangsúlyeltolódások másik esete ugyanis éppen a határok felülvizsgálásának a kérdéséhez való hozzáállásban érhető tetten. A határok megváltozásának gondolata a '20-as évek végén *utópikus vágyálom* volt csupán, az 1933-as náci hatalomátvétel hívta életre azt az elképzelést, hogy német segítséggel ebből valóság lehet. Éppen a most tárgyalt időszakban figyelhető meg viszont e vágnak *reményé* való átalakulása. Nem állapítható meg, hogy e minőségi változáshoz mennyiben járult hozzá a bukaresti megszorító kisebbségpolitika és mennyiben a revíziós gondolatot képviselő országok nemzetközi térnyerése, annyi azonban bizonyos, hogy e vágy a kisebbség igen nagy részét elfogta (amint azt fentebb bizonyítani próbáltuk). Ez esetben sem kerülhető el azonban a különbségtétel: egyértelmű azon csoport állásfoglalása, amelynek tagjai (pl. Kacsó és társai) mind a totalitárius ideológiákkal, mind a status quo megváltozásával szemben kritikus álláspontra helyezkedtek. Volt azonban a politikusoknak egy olyan csoportja is, amelynek tagjai (pl. Jakabffy, Bethlen) elutasították ugyan Olaszország és Németország politikai rendszerét, az anyaországhoz való visszatérést azonban bizonyára üdvözölték volna. Ezáltal keletkezett e csoport számára az a dilemma, amely a nemzetiszocialista ideológia ellenszenves oldalainak tudomásulvételét a köztudatból lassan kiszorította. A magyar kisebbség 1938 és 1940 közötti politikai elképzeléseinek a bemutatása éppen az elhallgatásnak ezt a – a mind valószínűbbé váló revízió elsőbbsége miatt egyre erősödő – folyamatát lesz hivatva megvilágítani.